

„Droschak”

ORGANE
de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՕՇԱԿ

Adresse:
RÉDACTION DU JOURNAL
„Droschak”
GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԿԱՆ ԳԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ” ՕՐԳԱՆ

Հ Ո Ր Ս Կ Ա Ն Ա Ղ Ա Ն

Պ Ե Տ Ր Ո Ս Ս Է Ր Է Մ Ճ Ե Ա Ն (Պետո, Բուլղարացի)

(Սպայի Համազգեստով)

(Հայրուկի զգեստով)

Petros SÉREMDJIAN, pendu le 9 décembre 1901 à Adrianople.

Ազրիանուպոլում, դեկտեմբերի 9-ին, հրապարակա-
կախողան հանւեցին մեր երկու թանկագին ընկերները՝
ՊԵՏՐՈՍ ՍԷՐԷՄՃԵԱՆ և ՕՆՆԻԿ ԹՈՐՈՍԵԱՆ: Նրանց
հետ միաժամանակ կախողան բարձրացան իրենց զինա-
կից երկու բուլղար ընկերները՝ ՍՎԻԱՏՈՒՆԱ Ա ՄԷՐ-
ՋԱՆՕՖ և ՀԱՃԻ ԽԻՒՍՕ ԻԼԻԷՎ:

Կախազանով սկսեց Սպյիդ փաշան... Պէտր էր միանգամ

ընդմիշտ ահաբեկել անհանգիստ «կոմիտաշներին»,
որոնք Մակեդոնիայի սահմաններում շարունակ դաւեր
էին նիւթում օսմանեան իշխանութեան դէմ: Վազրը իր
անզուսպ, արիւնձարաւ բնազդուններով արթնացաւ այդ
զառամեալ տաճկի մէջ, որը քանիցս ըմբոստացել էր
տիրոջ կամքի դէմ...

Եւ կախազանները ցցեցին Ազրիանուպոլի չորս կէ-

տերուս... Ազդուց չտեսնած փաստ: Սարսափն ընդ-
 Հանրացնելու համար կախաղանը գործեց հրապարակաւ:
 Մի քանի հազար հոգի ակնատես եղան, թէ ինչպէս
 մահուան սիւների վրայ ձօձեցին չորս երիտասարդ գիւղի-
 ներ... Ազգը կշտացաւ: Գերագոյն մի-հաճոյք զգաց
 նա, լսելով իր զոհերի վերջին հոնգիւնները, և արիւ-
 նոտեան կախաղանները շուրջը սկսեցին գիւղային խրախ-
 ձանքներ...
 Իսկ նոյն միջոցին հայ ու բուլգար հայրենիքներում
 աղեկուոր հառաչանքներ լսեցին, սգաւոր մայրերի, ան-
 մխիթար բարեկամների ցաւագին հեծկլտոցները մինչև
 երկինք հասան:

Բայց ողբ ու հառաչանք չէր միայն լսուում... Նոյն
 այն միջոցին, երբ մեծ վիզերը գոհունակութեամբ շփում
 էր իր ձեռքերը և զեկուցանում էր արիւնոտ փաստը Եր-
 զրզի ձիւղին, — նոյն այդ վայրկեանին Մարիցայի ափե-
 ղում ողբի հետ միասին՝ լսում էին ցասման ահեղ որո-
 տումներ. վրէժ էին աշխուժում հայ ու բուլգար սրտերը և
 ամուր կռում հայ-մակեդոնական համերաշխութիւնը:

Երկու հայ ու երկու բուլգար՝ չորսն էլ եղաջրա-
 ցած ընդհանուր խարազանի դէմ, հպարտ ու անմիջհեր
 գնացին դէպի կախաղան և բարձրագոյց վկայութիւնը
 տւին այդ համերաշխութեան:

Չորսն էլ՝ երիտասարդ, կենսուրախ, լի խանդ ու
 աւիւնով... Նայեցէք Պետրոսին, Խանասորի մեր սիրելի
 Բուլգարացուն: Գիտեցէք նրան հայդուկի և բուլգարա-
 կան սպայի համագգեստում: Որպիսի կօնարաստ...
 Միմիայն, կարծէք, կեանքի ու վայելչութեան համար
 ստեղծւած՝ այդ ազնիւ դէմքը եռում, փոթորկում էր
 շարունակ գողափարի համար և վայրկեանը հասնելուն
 պէս՝ միշտ օրինակելի անձնւիրութեամբ նետում էր կուր
 դաշտ... Թերևս կախաղանի անակնկալ դատաւիճիւրը
 յսելով, նա կսկիծ զգաց, որ իրեն չվիճակեց մեռնել
 Հայրենեաց հողի վրայ, մի մեծ ու ահեղ ձակատամար-
 տում: Բայց նա մեռաւ իրեն արժանի մահով: Նա գնաց
 իր ընկեր-հայրենակցի հետ միանալու այն պաշտելի
 նահատակներին, որոնք զարդն են հայկական Պանթեօնի,
 որոնց անունները ոսկէ տառերով պիտի արձանագրէ
 Հայ յեղափոխութեան գալոց պատմութիւնը:

Մակեդոնիոյ նախկին Բարձր. Կոմիտէէն ստացանց հետեւեալ
 հռոսագիրը Էտիրնէի մէջ կախաղան հանուած ազատութեան շորս
 զոհերուն առթիւ:

Խմբագրութիւն «Իրօշակի» Ժրնէվ
 Էտիրնէի մէջ կախաղան մեր ժողովուրդներու ազա-
 տութեան համար պատերազմողներու յիշատակը յարգելով,
 մեր բոլոր ընկերներու կողմէն կ'ուղղենք մեր բարե-
 մաղթութիւնները ձեզ եւ ջաջարի հայ ժողովրդին:
 Կեցցեն Հայաստանի յեղափոխականները, Կեցցէ՛ Հայաս-
 տանի եւ Մակեդոնիոյ ազատութիւնը:

ՔՕՎԱԶՕՅ, ՏԱՎԷՏՕՅ

«Իրօշակ» Խմբագրութիւնը հռոսագրով պատասխանեց.
 Պուլկար ընկերներու համակրութիւնը հայ ժողո-
 վրդի տառապանքներուն մէջ, միշտ մեծ մխիթարանք
 պիտի ըլլայ: Էտիրնէի մէջ թափուած արիւնը թող նոր
 կապ մ'ըլլայ մեր միաբան կուրի համար: Կեցցէ՛ ազատ
 Մակեդոնիան, յարգանք գոհերուն:
 ԽՄԲ. «ԴՐՕՇԱԿ»

ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԶԱՅՆԸ

Ջարհուրելի, մահաշունչ ձմեռ է Տարօնում: Ձիւնը
 թափւում է հսկայական զանգւածներով և ծածկում
 բռնութեան վերջին զոհերի թարմ դամբարանները: Կեն-
 դանի մնացածների շշմած ու շնչասպառ մասսան քարշ է
 տալիս մի կերպ իր կիսաքաղց գոյութիւնը՝ սորկորէն
 համակերպելով դահճին, կամ թէ օրթօդորսութեան
 գիրկը նետելով: Ոճիրը, կարծէք, նորից թաղելու,
 քողարկելու վրայ է և նորից Երզրզում պատրաստ է
 հնչելու դժոխային, յաղթական քրքիլը: Բայց ահա
 մի «փոքրիկ միջնագէպ» գալիս է վրդովելու Երզրզի
 խաղաղութիւնը: Նոյն այդ վայրկեանին հեռագիրը գու-
 ժում է Մուշ-Սասունի շրջանից թէ «հայ աւազակները»
 նորից երևան եկան սոււար խմբերով և կատարում են
 իրենց շահատակութիւնները... Ջարմանք: Տարւայ այդ
 եղանակին կառավարութիւնը սովորաբար ապահով է
 զգում իրեն յեղափոխական վտանգից: Չմբան այդ
 սառնամանիքներին ովքեր են այդ իրզականները, որ լոյս
 են ընկել ոտից ցգլուխ զինուած, կուական տրամադրու-
 թեամբ...
 «Հայ աւազակներն» են, արդարև: Անդրանիկն է,
 Սերոբի կտակակատարը, որ իր եռուն, ահեղ արմալբա-
 մենտի թափով նետում է աջ ու ձախ՝ զարնելու և
 զարնելու բռուն տենչանքով: Մի խումբ կորիճներ իր
 հետն առած՝ նա յանկարծ սլացաւ Ս. Առաքելոց վանքի վրայ
 և ամրացաւ նրա պարիսպների մէջ: Վանքն անմիջապէս
 պաշարեց: Քաջարի հայդուկները — այդպէս էր ծա-
 նուցւած եւրոպական թերթերին — կրակ տեղացին
 թշնամու վրայ և երկու զինուոր գետին փռելով խոր-
 տակեցին շղթան ու անյայտացան: Բայց շատ չ'ան-
 ցած՝ նորից վերադարձան ու նորից գրաւեցին վանքը:
 Այս անգամ արդէն դէպքի տպաւորութիւնը աճեց,
 տարածեց: Տեղական իշխանութիւնը հեռագրեց Պոլիս
 Երզրզը դիմեց պատրիարքի միջնորդութեան. թերևս
 չմոռացաւ նաև «յատուկ հրահանգներ» ղրկել դէպի
 Մուշ: Եւ զինուորների մի աւելի սոււար բանակ շրջա-
 պատեց կրկին Առաքելոց վանքը: Թորդորեցին Փէդայի-
 ներին՝ անձնատուր լինել — մերժում: Խոստացան սուլ-
 թանի բերնով «ազատ արձակել» նրանց (՝) տաճկական
 հողից — ապարդիւն: Միջնագէպը դարձաւ պատուհաս
 թշնամին պատրաստում էր, գուցէ, աւելի «արմատա-
 կան» միջոցների դիմել, բայց Փէդայիները կանխեցին
 նրան: Հեռագիրը ծանուցանում է, որ Անդրանիկն իր
 խմբով երկրորդ անգամ կորեց զօրքերի շղթան և ապա-
 ւինեց լեռնավայրերը...
 Որքան ուշագրաւ ու սքանչելի է այդ հերոսական
 թռիչքը, այնքան և խրատական է նա: Մի խումբ հայ-
 դուկներ — և որպիսի փոթորիկ... Այնքան եռանդ, այն-

քան տենդային ջանքեր կառավարութեան կողմից՝ ձեռք ձգելու այդ համեղ պատառը, այդ ըմբոստ ու վտանգաւոր ուժը՝ յանգեցին Փիասկոյի։ Արպիսի ապտակ Համիդի համար։ Նա անիծում է այժմ և ատամներն է կրճտացնում, տեսնելով որ չի կարող վրէժխնդիր լինել խաղաղ ազգաբնակութիւնից. . . Վայրկեանը անյարմար է. Եւրոպայում հարցապնդումներ են անում և հիւպատոսները չեն հեռանում Մուշից։

Համիդիականների վոհմակն այժմ Առաքելոց վանքի մօտ՝ ապշած, խելակորոյս՝ ողբում է իր անզօրութիւնը մի բուն հայ կորիճների դիմաց, որոնք կայծակի արագութեամբ զարկեցին, անցան։

Սուլթանական ծառաները հրահանգ ունեին, անշուշտ, ողջ բունել Անդրանիկին, կտրել նրա գլուխը, ինչպէս կտրել էին Սերոբինը, ի ցոյց դնել հայկական գիւղերում ու քաղաքներում և ահաբեկել ազգաբնակութիւնը։ Պատրանք։ 2ր համոզեց Համիդը, որ յեղափոխական հիդրան անյաղթելի է, որ նրա ամէն մի կտրած գլխի տեղ նորն է բնուում։ 2ր համոզեց Եւրոպան, որ մըրցակցութիւնը երկու հակամարտ ուժերի միջև անհաշտ է, անվերջանալի։ 2ր համոզեց մեր հասարակութեան թերահաւատ մասը — մեր բոլոր խորիմաստ քաղաքագետները, մտքով ու զգացմունքով զառամեալները, որոնք շարունակում են խոհեմութեան դասեր տալ մեզ, օրօրել ժողովուրդին անուշ երազներով, հրապուրել նրան «խաղաղ», «կուլտուրական» մրցման հեռանկարով — չը համոզեցին արդեօք, որ Անդրանիկները նոյնքան անհրաժեշտ, ճակատագրական երևոյթ են հայկական դժոխքում, որքան փոթորիկը խեղդուկ մթնոլորտում։ 2ե՛ն տեսնում արդեօք, որպիսի ճնշող առաւելութիւններ ունի զինւած դիմադրութիւնը անարգ, ոչխարային հնազանդութեան դիմաց։

Ուշք դարձրէք, որպիսի գոհունակութեամբ մարտական թերթերը Եւրոպայում արձանագրում են խոշոր տակերով Մուշի վերջին դէպքերը «Հայկական դիմադրութիւն» խորագրի տակ։ Այնքան վարժուել են նրանք ջարդի ու կրակորական համակերպութեան փաստեր միայն լսել այդ դժոխային վայրերից. . . Ո՞վ է մեղաւորը։ Մենք ինքներս։ Բաւական չէ, որ ոճրագործ ձեռնպահութեամբ անդամալուծում ենք «հայկական դիմադրութիւնը», — մենք դեռ դիւանագիտական հովերով տարւած՝ կարծէք քաշում ենք եւրոպացիների առաջ բարձրաձայն ծանուցանելու, թէ այդ «դիմադրութիւնը» ունի արդէն իր տասնամեայ արիւնոտ պատմութիւնը, թէ այնտեղ, Սասնոյ ու Ջէյթիկոնի քառասունների վրայ, Վասպուրականի խուլ հովիտներում, անյայտութեան մէջ խաղացել են ամբողջ էպօպէաներ՝ նոյնքան արժանի քաղաքակրթւած մարդկութեան հիացմանը, որքան մի Միսսօլունգի կամ մի բոյեքական արշաւանք. . .

«Աղերսանքներով Եւրոպային դիմելուց յետոյ հայերն այժմ ուրիշ տօնով են ուզում խօսել նրա հետ։ Այժմ նրանք շատ աւելի շանս ունին ուշագրութիւն գրաւե-

լու» — գրում է Aurore-ը, տպագրելով «Դրօշակի» նախորդ առաջնորդողի եզրակացութիւնները։

«Մենք համոզւած ենք, որ ոչ կառավարութիւնները (գերմանական), ոչ էլ Ռայխստագի մեծամասնութիւնը արձագանք չպիտի տան ձեր գանգատներին։ Այդ շքեշաններում մինչև սրտի խորքը պաղ են դէպի Հայաստանի անցքերը։ 2են ուզում խառնակութիւններ ունենալ Արևելքի մէջ» — այս սողերն է գրում մեզ Աւգուստ Բէքէյ, գերմանական Ռայխստագի ամենահեղինակաւոր անդամներից մինը։ Տարակոյս չկայ, որ եթէ Բէքէյ կամենար բացայայտ լինել նա պիտի տար մեզ միևնոյն խորհուրդը, ինչ որ Գոհիէներն ու Չիպրիանիները։

Լսեցէք այժմ մի երրորդ ձայն, որ երկրից է գալիս. «Այլ ձանձրացանք գրելէ. օրըստօրէ աւելի թունաւոր կերպով կը ճնշէ մեզ այն հարցը, թէ ալ ինչու գրենք, ո՞ւմ համար գրենք, ի՞նչ յուսով գրենք։ Վողմերիս ժողովրդեան կորստեան հարիւրին իննսուն պատասխանատուութիւնը կ'ընկնի ամենէն առաջ մեր հայրենաբնակ և օտարաբնակ հայ եղբայրներու վրայ, որոնք ժամանակին չկատարեցին իրենց պարտականութիւնը»։ Այդ էլ Տարօնի մեր հեղինակաւոր թղթակցի ձայնն է, որ սիրտ է կտրատում։

Ներքին մի ներդաշնակութիւն կայ այդ երեք ձայների մէջ։ Երեքն էլ խորունկ սկեպտիցիզմի ու հիասթափութեան արտայայտութիւն են — հիասթափութեան, որ օրըստօրէ աւելի է շեշտուում դիւանագիտութեան և «խաղաղ գործունէութեան» նկատմամբ։ Երեքն էլ գիտակցում են «հայկական դիմադրութեան» անողոր անհրաժեշտութիւնը. երեքն էլ ողջմտութեան, բանաւան ու թեան ձայնն են, որ վաղուց արդէն հընչեցնում է հայ մարտական կազմակերպութիւնը. . . Ախ, եթէ գէթ փոքր ազդէին նրանք մեր որոճող մեծամասնութեան անզգայ սրտերի ու խոպան ուղեղների վրայ — որքան երջանիկ պիտի լինէին Անդրանիկները իրենց օրհասական մաքառումի մէջ. . .

Ահա Տարօնի անդնդախոր ձորերով, բուք ու բուրանի միջից անցնում են Փէդայիները, կատարելով իրենց տաժանելի չուն դէպի անառիկ լեռնավայրերը, գուցէ դէպի խուլ կամ դէպի Նէբրովթ, ուր նրանց պաշտելի առաջնորդը լեգենդական Սերոբ փաշան գտաւ իր յաւիտենական հանգիստը։ Այնտեղ նրանք ազատ են, ազատ՝ անգղի պէս, որ բարձր լեռան կատարին թառած՝ սպասում է պատեհ վայրկեանին՝ գահավիժելու դէպի իր որսը։ Ազատ են այնտեղ, եթէ գաւառանութեան չարաշուք ոգին չգայ խանգարելու Փէդայիների անգորութիւնը։ Ազատ, այո՛. . . Բայց եթէ մենք մնանք կատարւած դէպքի սոսկ ապուշ մտահայեցութեան մէջ, եթէ Անդրանիկի այդ խիզախ քայլը լոկ վայրկեանական հետաքրքրութիւն միայն զարթեցնէ մեր մէջ, առանց մեզ տաքացնելու ու դէպի գործ մղելու, — հայ անգղները «ազատ» են նաև ընդմիջտ պառկելու այնտեղ իրենց նւիրական հրացանների հետ,

առանց մի գնդակ ստանալու և արձակելու... Պիտի գործերը արդեօք այդ անանուն ոճիրը...

Հսկայ Սերոբի արժանաւոր յաջորդը, — որի անունը քիչ առաջ շքան էր անում՝ քաղաքակիրթ աշխարհում — այժմ նա Սասնոյ ձիւնապատ բարձունքներէց սրտաձմիկ, աղեկտուր ձայնով օգնութիւն է աղերսում իր հայրենակիցներէց: Արդեօք այդ կոչն էլ կը մնայ անարձագանք...

Ա Լ Ի Շ Ա Ն

Մանկուք, զիս հայոց հողն ու շուքն մնուցել, Ծս այն հողն ու շուք սրտով եմ սիրել, Հայրենեաց հարուստ է հողն, շուքն անուշ, Զանց օտար վարը, քաղցը հայրենեացն փուշ: Դ. ԱՆԾԱՆ

Հայաստանի բարի ոգին, Ալիշանը, ևս մեռաւ, այնքան մահերէ ետքը, որոնք 19-րդ դարուն ազգային յոյսերուն ծիլը ու ծաղկիլը տեսած և միանգամայն այդ յոյսերու ստեղծող հանձարները եղած էին:

Ազգովին անսահման ցաւի սարսուռը զգացինք լսելով հայրենեաց նահապետին մահուան գուժը, այն պահուն՝ երբ Հայաստանը իր արիւնի պատանքին մէջէն չի կրնար երկիւղած և բուռն յարգանքը մատուցանել իր էն փառաւոր զաւակներէն մէկուն, որ արժանի է հայրենիքի երախտագիտութեան:

Ալիշան ամբողջ ազգինն է, Հայաստանի անցեալին ու ապագային, որուն ներկած էր իր բոլոր էութիւնով: Ոչ մէկը կրցած է անոր պէս հզօր և ոլիմպեան կերպով մարմնացնել մեր ազգին արոփող ու ազատասէր ոգին: Ոչ ոք հոգևոր վճարողութիւն մը մէջ այնքան աշխարհական եղաւ և աւելի բանապաշտ, և ոչ որ պատերազմի շփոթը այնքան լայնօրէն հնչեցուց, որքան նահապետն հայոց:

Ալիշան յեղափոխութեան կը պատկանի, ինք ազգային շարժման մեծ մուսան եղաւ: Բոլոր սարուկ ազգերը իրենց երգիչները ունեցան, որոնք բոցաշունչ տաղերու մէջ հայրենասիրական հոգիին թափ տւին: Մենք ունեցանք Ալիշանը, որ եղաւ «Աւարայրի պլպուլը», երգեց «Կարմիր քարդանը»: Իր տաղերը հանգուշն և մեղմ երազանքը, մրմուռը կամ անուշ տենչանքի մը պլատոնական զգայութիւնը չեն տար միայն, այլ բարկաճախ թ, վերժագոռ, սալասմբակ ճախրանք մը ունին, արիւնը մարակող և գործի մղող... Հապճն յառաջ:

Ան լսելի ըրաւ առաջին անգամ «Բամբ որտանը», Մարտէյեզի մը չափ հրաբորբօք, անոր չափ սրտոտ, «Ի գէն: Ի վրէժ, Ծս անդր յառաջ»:

Իր հոգու մէջ, Հովերոսի պէս, կը լսեր գեռ զէնքերու շկահիւնը, հրանժոյգ երիվարներու գրոյթը հին Հայաստանի քաջերուն, որոնց արիւթեան գործերը հրափայլ քերթւածներու մէջ ցօլացուց:

Կը զարմանայ մարդ տեսնելով անոր հեզ անձնաւորութեան մէջ, այնքան համեստ, կրօնական երեք պատկերաններու այնքան հաւատարիմ, հրաբուխի դուր ժայթքումներ և շանթարձակ դարբնութեան: Ինչ վեհուժուութիւն Աւագ Մասիսի սա դիմաւորութեան մէջ:

«Երբ յետ դարերու տաշեն անգամ՝ Ծս աւագ Մասիս ներսուց որտաւ, Կանչիմ ու շնչիմ, արձակեմ՝ ծուխ, քոց,

Սասանեցնեմ զԱրարտան հայոց, Այդ ընկ նշան հայոց աշխարհին Թէ գայ ժամանակ, որ զան փառքի այլ հին»:

Իրմացի լեռները կ'արձագանքեն.

«Շարժիր, հա՛, շարժիր Աւագը Մասիս Արձան, պարմանաց հայոց աշխարհիս»...

Այս թռիչք, հոյակապ թափը ու կիրքը ունեցող մը, Աւագ Մասիսը միայն կրնայ իրեն շերիմ ունենալ:

Ալիշանի մէջ ներկայան հուրը մինչև գերեզմանին դուռը անշէջ մնաց Ախտայի մը խորանի կրակին պէս: Բառին լայն մտքով հայրենավառ և հայրենի յիշատակներով ապրող բացառիկ էակ մըն էր, քան կրօնական միստիքութիւնով գինով: Կանտի պէս իր վանական խուցէն շատ քիչ հեռացաւ սրբափայլ երեւակայութիւնով և ազնիւ զգացումներով սոգորած, վանքին մէջ — «սրբազան քարայրը» Ս. Պենետիկոսի — ճգնաւորական կեանք մը վարեց, բայց շարժուն, արգասաւոր և պաշտելի: Եթէ գործնական յեղափոխութիւնն ալ միացնէր իր հայրենասիրական խանգաղաւորութեան՝ ազգային դիւցազն մը կ'ըլլար: Ինք լոյս աշխարհք բերաւ ազգին աւերակներուն մէջէն, որոնց ամէն մէկ «նշխարները ու նշմարները» երկիւղածութիւնով դիտեց, շօշափեց Հայաստանի: Հին փառքը, մեծութիւնը և հեռաքր: Միմիայն ապրեցաւ, այդ հիանալի մարդը, իր հայրենիքով և իր հայրենիքի համար: Ս. Ղազարի կղզիին մէջէն բաց գրքի մը պէս կը սերտէր իր սիրած Հայաստանը, որուն մոխիրներուն ու փլատակներուն մէջ կը քրքրէր սրբազան իտէալով ու հառաչով հին Հայաստանի սուտեր մը, սառած արցունք մը, թափանցիկ ժպիտ մը, հալարտ ժէստ մը և փառքի բեկոր մը: Միբահարած անոր անուշահոտ և բիւրեղանոց ծաղիկներուն, վճիտ ու սառնորակ ակերուն, դրախտի գետերուն, ծմակներուն, ծործորներուն ու աւերակ ուխտատեղիներուն, որոնք ամէնքն ալ պատմական ազգային երեւելի գէպքով մը ներկայործած են և զորս նկարագրած է ինքնուրոյն, երբեմն տալիսականոն, բայց բանաստեղծական նախշուն լեզուով մը:

Ալիշան կրկին Միաբանութիւններուն մէջ անզուգական կը մնայ իր ազգային հողին վրայ գիտնական հետազոտութիւններով ու տքնութիւնով իր հմտալից և համբերատար աշխատանքով երկասիրած հոյակապ հատորներով: Ինքը եղաւ Հայաստանի պատմական, աշխարհագրական և երկրաբանական երկրախոյզը, այնպէս որ իթէ Հայաստանը կորուսի, կարող ենք իր գործերէն ճարտարապետել կամ ստեղծագործել Հայաստանը: Իր գործերը ոչ միայն կուտան չորցամաք ծանօթութիւն, այլ նաև կ'արթնցնեն մեր մէջ սէր մը, պաշտում մը, հեղինակին հետ կուենանք նոյն յուզումը, նոյն սարսուռը գէպի Մայր-հայրենիքը: Ալիշանի երկասիրութիւններու ծոցին մէջ, որոնց վրայ իր գարուններուն ու աշուններուն լոյսը թափած է, կըզգաս տաք և սուրբ հաւատքի մը գօլը:

Ալիշան ոտք կոխած չէր Հայաստան, բայց գոյ գիտէր երբեմնական աշխարհին ամէն մէկ անկիւնը: Հայրենի փառաւոր և դիւցազնական օրերու բարձրաթիւք երազող մըն էր, ատոր համար գուցէ նոր Հայաստանը, որ օտարութիւն կը հոտէր, այնքան չի շահագրգռեց զինքը: Իր խանգաղառ և հոյակապ գործերը անմահ կոթողները պիտի ըլլան իր կեանքին և իր սիրած հայրենիքին, այնպէս որ նահապետը, վերջի բոպէին — երբ հայրենիքի կարօտիվը կը մեռնէր — կրնար ըսել թեբացի զօրավարին

պէս. «երեք արժանաւոր զաւակներ կը ձգեմ ալգիս Այրարատ, Սիսուան և Սիսական»:

Աշխարհային արմուկներէ և փառքերէ առանձնացած, որուն խոշոր ու պարկեշտ աչքերը կ'ուզէին ըսել.

«Ո՛ր տալիս ինձ զձուկ ծխանի եւ զսուսուտն նաւասարտի», «հրեշտակային» վարդապետը համեստ և աւաքինի կեանքով մը կնքեց իր թանկագին օրերը վանքի խաղաղ և խնկաւէտ լուսաստուերին մէջ, արօթելով և հայրենի կորուած փառքը գիւցազներգելով:

Այժմ կը հանգչի ամենուս սիրած Նահապետին մարմինը Աննատիկի Ս. Ղազարի կղզին մէջ, ուր Թովը գինովութիւն չունի, ուր կոնտօնները կը սահին երգերու շունչով, ուր Պայրըն իր փրփրուն երազներուն սուերները ման ածեց և ուր աստղերը կը պայծառափայլին անվիշտ: Այդ կղզեակին մէջէն, որուն Միաբանութեան համար Չարլոս Հարօլտի հեղինակը կ'ըսէր. «Այս մարդիկը ճնշած և ազնւական ազգի մը քահանաներն են», Ալիշան երեսը դարձուցած է Հայաստանին, Աւագ Մասիսին, ուրկէ արշալոյսը կը ծագի և կարծես կը լսենք դեռ իր աղւոր սրտաուռ ձայնին արձագանքը.

«Շարժիւր ան շարժիւր զուն այլ նահապետ,
Մասնաց սարերուն շնչին սու մէկ զետ:
Անս շարժեցաւ ծնը նահապետս այլ.
Ո՛վ դէպի Մասիս իւր զետ կանու ըսլ»:

Անոր գերեզմանը պէտք էր ըլլար հայոց հայրապետներու, Ընդհանրական շիրիմներուն քովիցը, Հայաստանի մէջ, ուր Երթանին կը ծաղկի և աղբրանց արիւնը կը բուսնի:

Ս. Ղազարի կղզին — որուն համար չվարաներ ըսել գուցէ Պայրըն *The island of the blest* — ուխտատեղի մը պիտի ըլլայ, զի հոն կը հանգչի գեղեցիկ լուսնակի — ղրուանկայն գերեզմանաց հայոց — շողքերուն տակ Մեծ Ալիշանը, որ կրօնք մ'ունէր Հայաստանը և իսէալ մը անոր ազատութիւնը և փառքը:

Ալիշանի մահուան առթիւ «Իրօշակի» խմբագրութիւնը հետեւեալ հեռագիրը ղրկած է՝

Մխիթարեան միաբանութեան

Վենետիկ

«Մորապէս յուզած՝ մեր անկեղծ վշտակցութեան արտայայտութիւնը կ'ուղղենք Ձեզ՝ Հայր Ալիշանի մահուան առթիւ: Կ'ողբանք մահը Հայաստանի մեծանուն եւ ազնիւ զաւակին, որ խանդավառ Չատաղովն էր հայրենիքի վերածնութեան եւ երգիչը անոր անցած փառքերու»:

Հ Ա Յ Ե Ր Ը

Իրնու պատասխան «Սերուպի հայ Ուսանողական Միութեան» ղեկավար Ա. Զիպրիանի զետեւեալ յուսածը դատարկած է՝ «Լա պտիտ Իէրիւրիկ» մէջ:

Հայեր,

Ձեզի համար աղաղակելու ըսէն չէ, այլ գործելու: Ուրիշներու քաջալերական խօսքերը չեն, որոնք ձեզ կուր պիտի խրախուսեն ձեր գազան հարստահարիչներու դէմ:

Ձեր վիշտերը, ձեր տառապանքները, ձեր երկար մարտիրոսաբանութիւնը հերիք են:

Ժողովուրդ մը որ չի յուզիր իր սրախողկոտ եղբայր-

ներու լացուկոծին, որ չ'ընդվզիր ամէն օր, իր սպանիչներուն դէմ, որ չ'զգիտի ոչ պաշտպանել, ոչ իր սպանած հայրերուն, մայրերուն, կիներուն ու տղաքներուն վրէժը լուծել, որ ուրիշներու օգնութեան և միջամտութեան վրայ յոյս կը դնէ, որ չ'ունի ինքնապատահութիւն իր սրտոտութեան, իր դատին մէջ և որոնցմէ ոմանք — միլիոնատերերը — աւելի սէր և զգայուն սիրտ ունին իրենց փողին համար, քան իրենց սևօր եղբայրներու կեանքին. Ժողովուրդ մը, կ'ըսեմ, երբէք ազատ չպիտի ըլլայ, զի ազատութիւնը չեն մուրար, այլ կ'առնեն, ուրիշներէն չեն խնդրեր, այլ կուելով ձեռք կը բերեն:

Լացարցունքները չեն, որոնք ազատութեան ծառը ծաղկեցուցին, այլ արիւնը:

Ազատ ըլլալ ուզող ժողովուրդ մը թող կազմակերպւի. դաւադրէ, շարժի, պայքարի. սարկութեանէ անորժող մարդն է որ կ'աղբրէ, կուլայ, կ'աղաչէ:

Ազգուցնի մը, գաղափարի մը համար մեանող մէկ մարդու հոնգիւնը շատ աւելի հզօրագրեցիկ է քան դարու մը մէջ ամբողջ ժողովուրդի մը ողբուկոծը:

Ար հիանան խիզախներուն վրայ, կ'արհամարհեն վատերը: Աերջիններուն համար մոռացութիւն, առաջիններուն համար փառք:

Ճնշումի դէմ ապստամբութիւնը իրաւունք մըն է:

Ձեր թշնամիներէն սպասեցէք միայն սարկութիւն, թշառութիւն, թուրումուր, տանջանք և աւերաւերում: Լիովին բնաջնջումի դատապարտած ժողովուրդ մը իր յուսահատ դիւցազնութեան մէջ պէտք է դնէ միայն յոյսը:

Մի սպասէք ուրեմն որ այս կեղտոտ հմիրը, որ սկսած է արդէն, աղջամուղջին մէջ կատարի:

Եթէ դուք մեծ պատերազմի մը, մեծ յեղափոխութեան մը մէջ զոհէիք ձեր 300,000 խողկոտած եղբայրները, դուք ազատ կ'ըլլայիք:

Ժողովուրդ մը անպատիժ չեն սպաններ, բացի այն պարագային՝ երբ այդ ժողովուրդը ինքը կ'երկնցնէ վեզը դահիճին:

Եթէ գիտէ, կուզէ ինքզինքը պաշտպանել նոյնիսկ իր եղունգներով ու ահուաներով, չի յաղթւիր ան, չի նւաճւիր, չի ջնջւիր, չի կորսւիր:

Եւրօպական միջամտութեան վրայ յոյս դնել յիմարութիւն է: Անոնք ալ այնքան ոճրագործ են, որքան է տ է պ ս ի զ Արդիւ Համիրը, զոր ձգեցին և պիտի ձգեն որ արիւնի մէջ տապալակի ան: Անոնցմէ մէկը, Ֆրանսան, ոտնակոխ ընելով իր բոլոր անցած փառքը, սպառազնեց նաւատորմից մը, ոչ թէ ճնշած ժողովուրդ մը փրկագատելու, այլ փողի անարգ խնդրի մը համար: Այս ձեղի կ'ապացուցանէ որ այսօր զգացումը փողքսակին մէջ է, չէ թէ սրտին մէջ:

Բոլոր կառավարութիւնները այդ ջրէն են:

Եթէ դուք շարունակէք դողսիրտ ըլլալ հպատակիլ յուսալ և Աստուծոյ արօթել, կորուած էք:

Ձեր Աստուծը, ձեր յոյսը, ձեր հաւատքը պէտք է ըլլայ ձեր քաջութիւնը, ձեր յանդգնութիւնը, ձեր ատելութիւնը, ձեր յուսահատութիւնը: Ցեւէք պզտիկ Կրտսէն, որուն համար ես երկու հեղ կուեցայ: Ապստամբեցաւ ան, նեղ օրեր քաջեց, կուեցաւ, և ազատեցաւ թրքական լուծէն:

Անոնց պէս ըրէք, դուք այնտան պիտի շահագրգռէք ժողովուրդները ձեր դատով:

Որովհետև ձեր մարդասպան թշնամիները ոչ սեռի կը խնայեն ոչ տարիքի, հետևաբար դուք ձեր պաշտպանութեան համար աղջիկ, տղայ ոտք ելելու կուզեցէք. յաղթել կամ մեռնիլ քաջերու պէս ձեր պատւին, ձեր ապահովութեան, ձեր ազատութեան և ձեր անկախութեան համար: Զինուած յարձակումն պատասխանեցէք զինուած ապստամբութիւնով: Ուժին ուժով դէմ դրէք:

Թիւրքը կը հալածէ հայը, թող հայն ալ թիւրքը հալածէ:

Թիւր չէ որ հաշի կառնի, այլ քաջութիւնը և յանդգնութիւնը:

Տեսէք քաջասիրտ պոզները: Ոչինչ այնքան հիանալիօրէն մեծ, աւելի վեճ, աւելի փառապանծ, քան փոքրիկ Թրանսօվալի հսկայական կուրը հզօր Անգլիոյ դէմ: Այս մեծ օրինակը ժողովուրդներու յիշողութեան մէջ անջնջ պիտի մնայ: Պոզները արժանի են ազատ և երջանիկ ըլլալու, ըլլան թերևս: Հոգ չէ, յաղթեն կամ յաղթւին անմահ պիտի մնան: Անոնք ձեզի կը սորվեցնեն թէ ինչպէս ճնշած ժողովուրդ մը կուզուի է իրեն համար, իր երկրին համար, իր ազատութեան համար:

Հայեր, թօթեցեք ձեր մեղապարտ անգործութիւնը: Հեռուները տեղափոխեցէք անկարները, բոլոր անոնք, որոնք կ'անդամալուծեն ձեր խորանքը, կը կապեն ձեր գործունէութեան թևերը և կը կասեցնեն ձեր վրէժխնդիր բազուկները: Նետեցէք թռուները, և Արդիւ Համիդի աւազակներուն դէմ՝ աւազակային սրածուծեան և աւերածութեան անխնայ պատերազմը մղեցէք. ըրէք անոնց, ինչպէս որ անոնք ձեզի ըրին:

Ամէն միջոց լաւ և բարի է մարդոց՝ իրենց դահիճներուն դէմ կուծուլ, զայն խորտակելու և սատկեցնելու համար: Ամէն պատերազմ, որ կը տանի ազատութեան, արդար է և օրինաւոր:

Կամ մեռնիլ հերոսի պէս զէնքը ափին, կուծելով կամ մեռնիլ անարի և վատասիրտ, համակերպ ու լալկան:

Առաջին պարագային դուք ազատ ըլլալու բախտէն զուրկ չէք. երկրորդ պարագային ազատութեան հոտը նագամ չէք առնիր:

Ընտրեցէք: ԱՄԻԿԱՐ ԶԻՊՐԻԱՆԻ

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ղ Ե Ր Գ Է Ն

5 յունիս 1901

Սղերդէն 7-8 ժամ հեռի Զոգ գիւղը, վախճանեալ Յ. Սարգիս քահանային որբերուն և Յակոբ Խըթթոյեան անուն ազգայնոյն սեփականութիւնը եղող երեքական սենեակէ բաղկացեալ կից երկու տները՝ 7 տարիէ ի վեր տեղական կառավարութիւնն իւրացուցած և զօրքերը հոտ բնակեցուցած է, խեղճերն անտուն և անպատասպար թողով: Թէպէտ և քանիցս Զոգ և Սղերդ դիմած են, բայց կառավարութիւնն միշտ իրենց թախանձանաց անկարեկիր գտնելով՝ մինչև այսօր ոչ տները կը վերադարձնէ և ոչ ալ իր վարձք բան մը կը վճարէ: Թշուառ տերերը կարի գոհ ու շնորհակալ կըլլան և 7 տարւան վարձքէն վազ կանցնին, եթէ իրենց տներն յանձնուին իրենց:

Յունիս 7. Թօմ գիւղացի քիւրդ մը, որ բեռ մը ցորեն՝

աղալու համար ջաղացք կը տանէր՝ Գ է զ է ր անուն տաճկաբնակ գիւղը, հասնելուն՝ անմիջապէս, փոխանակ կարգին սպասելու՝ բռնի կուզէ իր ցորենն աղալ: Եւ երբ ջաղացական Պէտրոսեան անուն հայն իր այս ընթացքին հանդէպ առարկութիւն կը հանէ և կ'ընդգիծանայ իսկ, քիւրդն կատրած շան պէս կիրք կ'ընէ և մէջքին կապած դաշոյնն շուտ մը քաշելով, մինչև կոթը խեղճ հայուն կուրծքը կը մխէ գազանաբար և յետս կը փախչի: Խեղճին կեանքը վտանգի մէջ էր արդէն առաջին վարկենէն և շատ չանցած, ալ ոչ ևս էր Վէսուն: Կառավարութեան դիմում եղաւ, բայց ապարդիւն: Այն ալ դասեցինք ի շարս նահատակելոց:

Յունիս 10. Ղարզան գաւառակին քահանայազուրկ քանի մը հայ գիւղերը հոգևորապէս միութարելու համար, տեղույս առաջնորդարանի կողմէն, իր շրջուն քահանայ կարգած Տ. Յարութիւն Մայիսանեանը, Այն տ ա ր գիւղն հանդիպելուն՝ նոյն գիւղի գիւղապետ Արիէ Ռամմէն, որ Պըշարէ Զաթօ անուն բուսուոր աղային այցելութեան պիտի երթար, քահանան մօտը կը կանչէ, և յիշեցնելով ու բաճկոնդ նոր են, ինձի պէտք պիտի ըլլան, հանէ տո՛ւր, վերադարձին դարձեալ կուտամ՝ ըսելով կըսպառնայ իրեն: Խոհեմութիւնը իր ամէն կողմերով լաւ ընդգրկող Յիսուսի այս բարի աշակերտը միթէ կրնա՞ր աղային հրամանն չկատարել, ոչ երբէք. քիչ կը մնար ալ որ իր վերարկուն ալ հանելով աղային ուսերն ի վար կախէր. այնքան խոհեմ է և խոհեմ ըլլալու ստիպւած է մեր քահանան:

Յունիս 18. Շիրվան գաւառակէն Նըպին գիւղացի Յարո ներսեսեանը երեք տարի առաջ կը մեռնի, իւր կինն՝ Պըրքէ գիւղացի Մանօյի աղջիկ Պերթօն՝ երկանը մահաւանէն տարի մը վերջ, իրեն եղած սպառնալիքներէն ահաբեկած՝ կ'ընդունի իսլամական կրօնը և զինք հետապնդող սուրբըքի Մահմոյին հետ կ'ամուսնանայ, իր 4-5 տարեկան տղեկն՝ Գասպար թողով իր տալով ներսեսի աղջիկ Ռահանին:

Ռականէս շաբաթ մ'առաջ Ֆէրսաֆ գիւղի (Սղերդէ 5-6 ժամ հեռի) Հաճի-Շէյխ նէճմիտտինի պահանջումով, Շիրվանի գայմագամութիւնն բռնի, ծեծով և բիւր սպառնալիքներով յիշեալ Ռահանէն տղան կառնէ Մահմոյին յանձնելու համար: Այսօր երկու աղերսագիր տրեցաւ քաղաքիս կառավարութեան, բայց անօգուտ, որովհետև բոլոր հրամանագիրներն—հայոց ինպաստ—կեղծ ու ձևակերպական են, եթէ երբէք կառավարութիւնը իրապէս աշխատի ոնէ գործ մը կարգադրելու իսկ, չի յաջողիր: Շ է յ խ, աղապէկ զօրաւորագոյն են, քան կառավարութիւնը:

Յունիս 20. Երեկ, կէս գիշերուան ժամանակները, Մ ու ս ը ք ա աշերէթէն 17-18 հոգի կը յարձակին Ռնտուան գիւղէն. կէս ժամ հեռի ջաղացքին վրայ և մէջը գտնուած երեք մարդիկը (2-ը հայ, 1-ը քիւրդ) կը կողոպտեն և հոն սպասող աղալու ցորենը՝ 20 բեռ՝ իրենց ջորիներուն վրայ բառնալով կը տանին:

Այսօր ժամը 8-ին ատենները քանի մը հայ երիտասարդներ, որոնք Պօհթանայ գետակէն (Յիզրիսի արևելաճիւղն և քաղքէն կէս ժամ հեռի, ջրի նւագուլութիւնն այն աստիճան տագնապալի դարձած է հոս, Սղերդի մէջ, որ հասարակութիւնն իր խմելու ջուրն հայթայթելու համար, այսքան հեռաւորութիւն կարել ստիպւած է) իրենց անասուններու շարակով ջուր բերելու գացած եին:

ժերարդարձին՝ ճամբան՝ երուի երթալու պաշտօն ունեցող Կուկը մը զինուորներու կը հանդիպին, որոնք առջի բերան բիրերու և հրացանի փայտի կողմովը զիրենք խժժաբար լաւ մը տփել տալէն ի զատ, առանց խպնելու— չ'ըսենք խղճահարելու, որովհետեւ խիղճ ըսածը թիւրքին բառարանէն իսպառ վտարած է— իրենց նոսրացող քանի մը զոյգ կօշիկ-գուրպանները սպառնալեօք կառնեն ոտքերնէն և կը տանին հագուստներն ալ հանելով ադամական մերկութեան կ'ենթարկէին զիրենք, եթէ սակայն ցնցոտի, անպէտ բան մը չ'ըլլային անոնք: Ներկայիս, հարկ է ըսել թէ անդորրութիւնն խանգարած, խաթարած է թէ ի տան և թէ յագարակի. այդպիսի պարագաներուն և հայալինջ կեղեքումներուն կառավարութիւնն անտարբեր, անհոգ գտնւած է:

Յունիս 21. Ղարղանի գայմագամի, մալ-միտիւրիին և Սղերդի ոստիկանապետը Ֆիշոցէ մ'ի վեր Ղարղան գաւառի գիւղերը տուրք հաւաքելու ելած էին: 85,000 ղըշ կոկորդնին անցուցած են, մինչդեռ ասոր կիսուն չափ հազու հազ տէրութեան գանձուն հաշտյն հաւաքած են: Քննութիւն բացւած է: Յանդաւորները Բաղէշ կանչուած են: Ժողովուրդին վրայ ի գործ դրւած այսպիսի կեղեքումներուն ասկից աւելի բացորոշ պերճաբան ապացոյցներ պէ՞տք են...

Յունիս 23. Սղերդի արեւելահողմը 1 ժամ հեռաւորութեամբ գիւղ մը կը գտնուի Թիլլո անունով աւելի քան 200 տուն: Բնակիչք թիւրք տաճիկ են, ամէնքն ալ Շէյխ կամ շէյխերուսերունը ու զաւակներ: Գահերէց շէյխն ունի սրանչելի տուն ու նախնեաց հարուստ դամբարան մը: Արիւնկզակ կոխ մը պատահելով իրենց մէջ— կ'ըսուի թէ շէյխութեան աթոռը միմեանց ձեռքէն յափըշտակելու համար է— 10 մարդ վերաւորւած են, երկուքն ալ մահամերձ: Կառավարութիւնն անհոգ, անձարակ և անտարբեր հանդիսատես է:

Յունիս 28. Հազոյէն կէս ժամ հեռու, Արփիար անուն երիտասարդն կըսպաննուի պըթմանցի քիւրդի մը ձեռքով: Սպանութեան պարագաներն և շարժառիթն մեզի անծանօթ են:

Յունիս 29. Տեղոյս կառավարութեան նախաձեռնութեամբ վերջերս փորւած ջրհորներու մէջ աշխատող թիւրք հիւսնի անուն (կառավարութիւնը սկզբունքով միայն և միայն թիւրք բանուորներ վարձած է) երկու փարանոց բանուոր մը երէկ ջրհորին մտան անցնող և հարկեցուցիչ գործոյ մ'առնելու հետունները երթալ ստիպող հայ երիտասարդի մը կը հրամայէ, որ մտերը կուտակւած քարերէն մէկն իրեն տայ. սակայն հայն՝ բանաւոր առարկութիւններով կը բացասէ և կ'անցնի երթալու հոն, ուր որ հարկն կըստիպէր զինք. բայց ահա ասոր վրայ թիւրքը կը կատրի, կը փրփրի և սովորական յիշոցներէն (խաչին, կրօնքին ըր դիւն...) մաս մ'ալ խեղճին գլխուն կը տեղացնէ անիրաւաբար: Ասով ալ կարծես չճատանալով 1/2-2 ռաբանութեամբ քար մը կ'առնէ և ուժգնակի անոք մէջքին կը զարնէ, որ նոյնհետայն խեղճն գետին փուելով կըսկսի բերնէն ու քթէն երագ երագ արիւն վազել: Ծնողքը զինքը տուն փոխադրեցին, պէտք եղած դարմանն տւին ու կուտան մինչև այսօր, բայց անօգուտ, արիւնն դադարելիք չ'ունի, կեանքն վտանգի մէջ է: Կառավարութիւնն օրինական ձևակերպութիւնն ըրաւ, օրինական կ'ըսեմ, որովհետեւ ինչպէս կեղծի վերջնապէս անձակեցուցանելու և անհոգութեան օրինակ

գրքին վերջին յօդւածը կազմեր են, դարձեալ չ'ուշացուց, բանուորն տարաւ բանտարկեց, բայց 1-2 ժամ յետոյ դարձեալ ազատ արձակեց, գլխուն քաջալեր մ'ալ կարդայով անշուշտ:

Յունիս 2. Պաշտօնական կեղեքումի Բ-րը ձև մը *): Այս տարի մեր գաւառին մէջ արմատեաց տարապայման աժանութիւն, իսկ քիւրդ աշիրէլիներու մէջ սոսկալի և արիւնուշտ ընդհարումներու կոխներ կան: Այս կրկին պատճառներով աշար (գիւղերու տասանորդ) աւնողներ շնորհայացան: Կառավարութիւններն հայաբնակ գիւղերէն սապրգը (անցեալ տարւան հասոյթը) գողցելու համար բռնի կերպով ժողովուրդեան ծախեցին: Ժողովուրդը պաշտօնապէս կողոպտելու նորահնար ձև մը: 50 ոսկիի ծախող գիւղ մը 20 ոսկիի հասոյթ հազիւ հազ կուտայ:

Ընդհանրացած կեղեքումի ձև մը: Ըրջականերէն քաղաքս ներածած ապրանքներէն— սնունդ, հագնելիք մէկ խօսքով առևտուրի նիւթ— քրիստոնեաները օչինջ կրնան սակարկել և գնել, իրենց առօրեայ պէտքերու հոգացման համար: Անվիճելի իրողութիւն մ'է, թէ այն ապրանքը, որ տաճիկն պիտոյից պիտի ծառայէ, հայուն չ'կրնար ծախել: Բաց աստի շուկայի հրապարակին վրայ կը վնասան հարիւրաւոր չարաշահ գնորդներ, որոնք հայուն սակարկած ապրանքին գնող հանդիսանալով՝ նախ իրենք կ'առնեն և յետոյ հայու կը ծախեն, արժեքին համեմատ, կարևոր շահով մը:

Թիւրք ամուլ կրնան զաւակ բերելու համար իրենց շէյխերէն ու կրօնաւորներէն խրատւած, մէջը ու մոխիրի բաղադրութիւն մը խեցեղէն ամաններու մէջ լեցուցած՝ մեր եկեղեցւոյ և վարժարանին դռներուն ձակատը կը փակցնեն: Ամէն օր կը մաքրուի թէ և, բայց իրուր Արիշ կերպ մ'ալ: Նոյն կրկին մեր եկեղեցւոյ բակը կամ գերեզմանատուն դիմելով խուճք խուճք կերթան նահատակւած քրիստոնեայի շիրիմներու վրայ կը միգնան: Խեղճ ժողովուրդը ի տես այս սրբապղծութեանց, իր աչքերն երկինք բարձրացնելէն և Աստուծոյ արդարութիւնը խնդրելէն դատ ոչինչ կրնայ ընել:

Յունիս 3. Երէկ Շամսօ և Ապտէ անուն երկու զինեմոլ և անբարոյական թիւրք երիտասարդներու մէջ կոխ մը կը պատահի, Ջաքօ անունով հայ զինեպանի մը տան առջև, փողոցի հրապարակին վրայ. մինչև անգամ դաշոյնի սպանալիք ալ կ'ընեն իրարու: Բայց Ջաքօյին միջամտութեան և թախանձանաց վրայ կը հանդարտին և կոխն վերջ կը գտնար: Սակայն Շամսօն, վրէժը գեթ Ջաքօյէն լուծել տալու համար, դեռ տանը առջևէն չբաժնւած, Ջաքօյին ուղղեալ «Վայ շուն, վայ խնզըր, դուն Ապտէին կողմը բռնեցիր չէ. քեզի կը թողում» կ'ըսէ ու կը հեռանայ: Եւ նոյն օրը գիշերւան ժամը հինգին ատենները իր կրտսեր եղբայրն՝ Պըլալ և մտաւոր ազգականն՝ Մուհամէդ կը շօնէ, որոնք կուգան ի հեճուկս՝ Ապտէին խեղճին տունը, կը կողոպտեն ամբողջ կարասիներն և մինչև անգամ անկողիններն իսկ վրայէն վերցնելով կը տանին: Յաջորդ առտուն Ջաքօն կառավարութեան տեղեկութիւն տուաւ և ապացոյցներով հաստատեց Պըլալին և Մուհամէդին բուն հեղինակ ըլլալն. բայց իրեն մտիկ ընող չ'եղաւ:

*) Ժողովուրդը կողոպտելու պաշտօնական ստալին ծնւող ջրօրը փոքր տուած ապարանքն անկ խոտանումն անստոր վրէժն է 50 ոսկի անցող գիւղ մը 20 ոսկի հասոյթ հազիւ հազ կուտայ:

Յուլիս 9. Ա լ ը գ ա ն և Բ է ն Ճ ի ր ա ն աշիրէթ-
ներու կռիւն — ասոր մասին ուրիշ անգամներ ալ գրած
ենք — մինչև այսօր անընդհատաբար կը շարունակուի.
Ֆնասուողները միայն Ռ ն տ ո ու ա ն և Հ ը ս Տ ը ս գիւ-
ղերու հայերը կը լլան, ինչու որ իրենք երկու կողմի կուտոյ
հարկուարուր մարդիկը հիւրընկալել, կերակրել և անոնց
երեսէն ամէն տեսակ տառապանք ու նեղութիւն քաշել
ստիպած են յակամայտ: Երկու գիւղերու հայ բնակիչ-
ներն սկսած են ցրել իրենց գրուխն ազատելու համար
ի մեծ ուրախութիւն իրենց բնակակից քիւրդերու, որոնք
խեղճ հայերուն արիւն քրտինքով ձեռք բերած կալա-
ծոց, տներուն պիտի տիրանան ուրախ սրտով և հան-
դարտ խղճով:

Յուլիս 11. Քաղաքէս 9-10 ժամ հետու 2 է լ ի ք
անուն գիւղի մէջ Արապ և Յովհանէս երկու հայ երի-
տասարդները իրենց ընտանեաց և հօրաքրոջ Աարդէի
հետ կապրէին 20-30 տարիներէ ի վեր: Իրենց արհեստը
հնակարկատութիւն էր և այդ արհեստին շնորհիւ աղ-
ւորիկ հարստութիւն մ'ալ ձեռք բերած էին: Բայց
վերջին օրերս գիւղին գիւղապետ Ալիէ Ռամմոյին իրենց
վրայ կատարած ծայրայեղ բռնութիւններուն ու հարքս-
տահարութեանց ալ հանդուրժել չկրնալով՝ վերջնա-
կանապէս գիւղէն փախչել կ'որոշեն և օր մ'ալ գիշեր
ատեն, ընտանիքն իրենց հօրեղբօր խնամոց յանձնելով
և միայն իրենց տան կարասեաց գիւրատար մասն և 60-70
ոչխար հետեւին անելով՝ գիւղէն կը հեռանան և
կերթան Ձ է վ է ք անուն տաճկաբնակ գիւղ մը կ'ապաս-
տանին՝ ժամանակ մը հոն ապրելու և Ալիէ Ռամմոյին
անդթութիւններէն ազատ մնալու համար: Բայց երբ օրն
առաւօտ կը լլայ և գիւղապետ Ալին խնդրոյն ետեւեան
կը տեղեկանայ, անմիջապէս Ձ է վ է ք գիւղի բռնաւոր Օսման
աղային, որ իր մտերիմ բարեկամն ալ էր, մարդ կը զրկէ
և կը թախանձէ, որ եթէ կարելի է այդ երկու հայ
երիտասարդները իր գիւղէն դուրս ընէ և սպաննէ:
Օսմանն ալ այս լուրն առնելուն առաջին վայրկեանին,
խեղճերն քալ մը երկու գիւղէն դուրս կը տանի և
ցերեկը, լոյս արևով երեքն ալ կըսպաննէ: Գիւղիներն
մինչև այսօր անթաղ կը մնան: Իժբախտաբար մինչև
այսօր Յովսէփ Արեմաթացի մ'ալ չգտնեցաւ, որ աղային
հրամանն առնէր գիրենք թաղելու: Կառավարութիւնն
լսած է, բայց խուլ կը ձեանայ. լռելեայն ոճրագործ-
ներուն շահատակութիւնը կը ծափահարէ:

Յուլիս 13. Ըամմար արաբներու ցեղապետ Ըէյիւ-
ֆարիսի հրամանաւ, 100 ձիաւոր յարձակելով Իպրահիմ
փաշայի ոչխարի հօտերու վրայ, 4,000 ոչխար կը յա-
փրշտակեն: Իպրահիմ փաշայի զօրապետներէն Հասանէ
Գանձօ 24 ձիաւորներով արաբները կը հետապնդէ
ոչխարները ազատելու յոյսով: Բայց անոնց դարանին
մէջ ձերբակալելով ողջ ողջ կը մորթի իր մարդերով:

16/29 օգոստոս

Իժոխային է Սղերդ գաւառի ժողովրդի վիճակը. օր
չանցնիր որ սպանութեան, կողոպուտի և ուրիշ անպատիժ
չարագործութիւններու դէպքեր չպատահին:

Թուականէս երկու օր առաջ Հիւսէյնի գիւղէն Լանտօ
անուն ասորի մը կըսպաննեն ու կինը կ'առևանգեն:
Սպանածին դիակը քաղաք բերեցաւ:

Այս առտու ալ Յակալա գիւղացի ուրիշ Լանտօ անուն
ասորի մը կըսպաննուի գիւղէն 10 վայրկեան հեռու,
որու դիակը նմանապէս հոս բերեցաւ:

Վեց օր առաջ ալ քանի մը մուսուլման ջորեպաններ
Սղերդէն դէպի Մուսուլ գնալիս Կէտրէ-խանէ գիւղին
մէջ կըսպաննուին. երեք սէյիդ տաճիկներէ:

Տօմինիկեան բաղերաններէն հայր Տօմինօ կրօնաւորը,
ասկէ շորս օր առաջ բազմաթիւ ուղեկիցներով Բաղէշէ հոս
գալու միջոցին, Սղերդէն վեց ժամ հեռու կը կողոպուտի:

Ղարղանի գաւառը սպանդանոց դարձած է, այնպէս
որ բոլոր ճամբաները արիւն կը հոսին: Քրդերը աչքերնին
արիւն առած, ալ մարդ մտիկ չեն ընել: Սուլթան Հա-
միդի քաջալերութիւնները այդ մարդոց մէջ վեր հանեցին,
ինչ որ գազանային է. այսօր ուրիշ գործ չունին — արդ,
կենդանութիւն կը փնտռեն խողխողելու համար: Արզան
և Բէնձիկարա աշիրէթներ ամէն օր ընդհարում ունին:
15 օր առաջ Սղերդի խեղճ թիւրք ստիկան մը սպան-
նեցաւ այս իրարանցումին մէջ: Պըշարի եղբօր ձէմէլի
գնդակէն:

Սպանութիւն, գողութիւն, բռնաբարութիւն, հալա-
ծանք, խառնիխուռն կը կատարուին միջոցին և ժամա-
նակին մէջ բոլորն ալ յայտնի կամ գաղտնի պաշտօ-
նական հանգամանք ունին 1895 թուականէն սուրին:
Յիրող ահ ու սարսափի երեսէն, շատերը կը փախչին
անդին անդին անխուսափելի մահէն պրծելու համար:
Ոչ ինչքի, ոչ պատի, ոչ կեանքի ապահովութիւն կայ:
Ահա այն համառօտ և տխուր պատկերը, զոր կը ներ-
կայացնէ Սղերդի գաւառը սուլթան Համիդի անիծակուտ
թագաւորութեան և օսմանեան ոճրագործ ըժէփի չա-
րաշուք օրերուն...

Ն Ա Մ Ա Կ Խ Ա Ր Բ Ե Ր Գ Է Ն

10 հոկտ. 1901

Անստոյգ և անպակասիչ անշարժութիւնը, թիւրք աշ-
խարհին կայուն մեռելութիւնը կը շարունակուի միշտ:
Յանկարծ զսպանակը կոտրած ժամացոյցի մը խուլ աղ-
մուկին մտիկ ըրած էք երբէք. կըսպասես որ վայրկեանէ
վայրկեան այդ խրատքը դադրի և տեղի տայ ստոյգ
անգործութեան, որպէս զի հաւատաւ թէ ակիդ մէջ բռնած
այդ կարգ մը մեքենաներու ամբողջութիւնը ալ բան մը
չ'արժէր, ալ նշանակութիւն մը չունի. սակայն խժտուքը,
աղմուկը չի դադրիր ու կը նեղէ քեզ:

Ահա այն ստոյգ տպաւորութիւնը, որ մենք կըզգանք
այսօր քայքայած, հիմունքէն անպակաս կեղծաւոր
վարչութեան մը նկատմամբ, որ կը ճնշէ գերեզմա-
նական քարի մը պէս խաղաղ բնակչութեան կուրծքին:

Օսմանեան կառավարութեան արդի ըժէփի բարե-
շքընութիւնը կամ բարեփոխութիւնը այնքան ծիծաղա-
տիկ իւթօպի մըն է ոչ միայն զարգացած ամէն հայու,
այլ նաև քիչ շատ խելահաս ամէն թիւրքի, որ անոր
հաւատացող ունէ անձնաւորութիւն ինքզինք խենդ
հռչակած պիտի ըլլար: Թիւրքիան իր ձեռքով՝ երբէք
կարելի չէ բարեկարգել: Գիտէք թէ հիմա ներքին գա-
ւառներու վարչութիւնը ինչպէս տեղի կուեննայ: Վալին
գրեթէ ուղղակի պատասխանատուութեամբ մը կապած
է սուլթանին կամեցողութեան հետ և ներքին գործոց
նախարարութիւնը լոկ անւանական հսկողութիւն մը
կամ իրաւասութեան բաժին մ'ունի առաջնոյն վրայ,
սուլթանին անձնական հակամիտութիւնները այն միակ

վարչական ուղեգրի են, որոնք ուշու պէտք է հետևին՝ կուսակալը և հետևաբար իրեն ստորադաս բոլոր պաշտօնէութիւնները: Աւրեմն այս անարդար և ոչ-օրինական պայմաններով՝ պաշտօնեային խիղճն ու լոկ բարութեան յարաբերական հանգամանքը պիտի ըլլան գաւառի մէջ կառավարութեան ուղեցոյց, այս պատճառով էր, որ մէկ կուսակալութեան մէջ տիրող բռնութիւնը, հարստահարութիւնը և զեղծումները՝ ուրիշ մէկ կուսակալութեան մը, նոյնքան ամենաօտիկին հետ բաղդատմամբ շատ աւելի ցցւած կը մնան, օրինակ, երբէք կարելի չէ զուգակշռի դնել Խարբերդի և Յիարբէքի կուսակալութիւնները, այս վերջնոյն կուսակալը, որ հուշակաւոր հարստահարիչ մը, բռնապետ ու կաշառակեր մըն է, իր ամբողջ հսկողութեան սահմաններուն վրայ սարսափ ու թշուառութիւն սփռած է: Հասարակութիւնը հարկաւ իր կրած չարչարանքներուն և տառապանքին համար գանձատեղաւ տեղ մը չունէր, քանի որ բարձրագոյն հեղինակութեան ներքին վարչագիտութիւնն էր, որ կը գործադրէր նշանակած պաշտօնեան, ու եթէ ես ընդհանուր բառով հասարակութիւն կ'ըսեմ, դուք յատկապէս պէտք է ըմբռնէք հայ հասարակութիւնը, որովհետև խարազանին էն մահաբեր հարուածները իր մերկ մարմինն ու կողերուն վրայ է որ կ'իջնեն, և եթէ հայ տարրը համբերութեան վերջին կրօնին մէջ փորձի ամենէն հրէշաւոր պաշտօնեային դէմ գանգատ մը կամ բողոք մը յայտնելու բարձրագոյն իշխանութեան՝ նոյն այդ յանցաւոր ու խնդրոյ առարկայ եղողին բարի վկայութեան մը, իր պաշտօնին տեղականութեան ալ հաստատուն տօքիման մը հայթայթած կ'ըլլայ: Արաբիկի միւթէ-սարիճը յայտնի սրիկայ մը, անբարոյական մըն է, որը հերու ջարդերէն որբացած կարգ մ'անտէր անտիրական հայ աղջիկներ բռնութեամբ փակած իր տունը՝ իր հսկողութեան յանձնած հայ համայնքին հրապարակային նախատիք ու թիւրք խուժանին ալ իր օրինակին հետևելու հրաւէր կ'ընէր: Յեղուին հայ-հոգեւոր պաշտօնեային դիմեց ուր որ անկ էր և բողոքեց, և երբ իր գրաւոր բողոքները չի կրցին բաղձացած բաւարարութիւնը ձեռք բերելու, նոյն հայ առաջնորդը դիմեց կուսակալին և սպառնացաւ որ, հակառակ պարագային, պիտի դիմէ ներքին գործոց նախարարութեան: Գիտէ՞ք ինչ պատասխանեցաւ իրեն: Բարի կուսակալը հայրական ժպիտով մ'աւելցուց.

— Տղաս, պէտք է գիտնաս որ այսօր հայուն բողոքովը ամենայնոք պաշտօնեան անգամ կարելի չէ իր տեղէն խախտել, ընդհակառակը, նոյն պաշտօնեային դիրքն աւելի ապահոված պիտի ըլլար, ուստի դարձիր տեղը և քաղցրութեամբ կենցաղավարելու միջոցները գտիր:

Վուսակալը եթէ մէկ կողմէն տիրող վարչական ըմբռնումներուն դժօխային ճշմարտութիւնը կը յայտնէր, միւս կողմէն ալ ապահովաբար նոյնքան ահաւոր խրատ մըն էր որ կը յանձնարարէր, այսինքն հայ կրօնաւորը պէտք էր երթար իր տեղը և իր բոլոր ազնիւ զգացումները, պարտաւորութիւնները, արդարութեան և իրաւունքի պահպանումները՝ անբարոյական ու հովի իր ստանձնած պատասխանութիւնը՝ անբարոյական ու անպատիւ համակերպութեան մը ենթարկէր:

Ահա ստոյգ գէտք մը, որ պէտք էր ցածէն աւելի կը բացատրէ թիւրք կառավարութեան շնիկ դիւանագիտութիւնը՝ հանդէպ հայ խաղաղ ու արդիւնաբերող հասարակութեան:

Հարստահարել զայն ամէն ուղղութեամբ, բողոքի և գանգատի ամէն գուռ գոցել իր առջև և ջանալ որ անիկայ լքուի, տրորուի ու հատնի: Նոյն այդ սաղաթիւական նենգ նպատակին յաջողութեան համար է որ երբ հայ ժողովուրդին առջև օտար երկրի բոլոր անցքերը պատարած է, միւս կողմէն թոյլ չի տար որ պանդուխտ սղամարդը իր տունն ու երկիրը գանձայ և գէթ իր անձին գնովը ձեռք բերած գրամը երկրին մէջ գործածելու, երկրին մէջ շրջաբերութեան գնելու բարիքը գործէ: Խարբերդ իր քաղաքովը ու գիւղերովը մտաւորապէս Ամերիկայի մէջ 15,000-ի մօտ պանդուխտութիւն մը ունի, ամէնքն ալ երիտասարդ կամ ընտանիքի հայրեր, որ հոս թողուցած իրենց ծնողքը, զուակները, սիրելիները, գացած են ամենահեռաւոր երկրի մէջ գործաւոր գանձաւոր և դարձին խաղաղ աշխատութեան դրամագրուս մ'ապահովելու, և ահա այդ պանդուխտները այսօր բացարձակ տարագրեալներ, բացարձակ քսորեալներ նկատուելով՝ ազատ չեն իրենց սիրելիներու գիրկը վերագանալու: Պանդուխտութեան թողած պարապը այնքան լայն է որ չես կրնայ դուռ մ'անցնիլ, աւանց մէկ կամ երկու պանդուխտ նշանակելու հոն, և այսօր կրնաք երեւակայել թէ այդ հազարաւոր տունները, ընտանիքները ինչ լքումի, սպասումի ու զրկանքներու ենթարկւած են, մայրեր գիտեմ ես որ իրենց հոգեւորը պահուն ահաւելի ճգնաժամեր ունեցած են, իրենց զակին կարօտովը մէկ քանի ժամեր քստմեցուցիչ չարչարանքներու տակ երկարած են իրենց հոգեւորը, մինչև որ իրենց շուրջը գտնուողներ այդ բացակայ սիրելիին մէկ հին զգեստը բերած գրած են մահամերձին աչքերուն հանդիպակաց տեղ մը, որով անիկայ բացակային վերադարձի պատրանքը կրելով կարողացած է հանդարտիլ և փութացնել իր յաւիտեանական հանգիստը: Յանձնքը անսահման է, երբէք մարդկային լեզու մը չպիտի կրնայ ամբողջովին արտայայտել հայուն արիւնտ պատմութիւնը: Հայը մարդ էակ չի նկատուի բնաւ ոչ իր հայրենիքին, ոչ իր ընտանիքին մէջ և ոչ ալ օրինաւոր գատարանին առջև, կարծես թրքական հալածանքը իր կտոր քանդումին ու ընդունման մէջ կ'ուզէ անդիտալ նաև անոր բնական ու լոկ մարդկային զգացումներն ալ, ինչպէս զակի ու ծնողքի փոխադարձ զգացումները: Եւ այդ մոլեգին հարստահարութիւնը այնքան ծայրայեղութեան հասած է որ քանի մ'օր առաջ ամերիկեան հիւպատոսարանին մէջ Մէքքիլիի հոգեհանգստեան արարողութեան համար յատկապէս հրաւիրեալ բոլոր հայերը խիստ կերպով յանդիմանեցան կուսակալին, հայն ինչ գործ ունի օտար հիւպատոսարանի մը մէջ, Մէքքիլիին հայուն իօնէն էր: Մինչդեռ միւս թիւրք հրաւիրեալները, որ նոյն հրաւերովը ներկայ գտնւած էին երբէք խիստ ազգարարութիւն մը չլսեցին:

Հայուն ու թիւրքին մէջ, մասնաւորապէս տիրող թիւրք կառավարութեան միջև խրամատը երթալով կը լայննայ: Ազատ եւրօպացիներ, եթէ նոյնիսկ ամենազօրաւոր երեւակայութեամբ իսկ օժտուած ըլլայ, կարող չէ աչքի առջև բերել այն զարհուրելի համայնապատկերը, ուր կապրի հայը իր արիւնովը ներկւած և իր թշուառութեանը մէջ: Հասարակ կենդանիները, փողոցի շուններն անգամ օրէնքին առջև աւելի արժէքով ու իրաւունքով կը ներկայանան քան հայր. քմածին անէքսոս մի կարծէք, եթէ ձեզի պատմեմ թէ անցած տարի հայ մտավաճառ մը

անտանելի ու վնասակար փողոցի շան մը զարկած ըլլալուն համար մէկ ոսկի տուգանքի դատապարտուեցաւ, մինչդեռ եթէ նոյն այդ հայը իր անձնական ունեւէ մէկ վնասի հատուցման համար դատարան դիմած ըլլար՝ յայտնապէս պիտի վճարուէր:

Երկու տարիէ ի վեր Խարբերդի հին քաղաքը գայմագամութեան փոխուեցաւ. դէպքին աղետալի հետեանքը իրենց շահերուն ի նպաստ յարմարցնելու համար թիւրքերու կողմէն տխմար փորձ մըն է ասիկա, որովհետեւ ջարդի թւականէն անմիջապէս ետքը հայ վաճառականներ նոր քաղաքը՝ Մեղրիէն փոխադրուեցան, ուր համեմատաբար թիւրք խուժանը սակաւ և հետեւաբար կեանքի ու ստացածքի ապահովութիւնն ալ աւելի երաշխաւորած կրնար ըլլար, այս լքուած մեծապէս վնասեց թիւրքը կալուածատէրերու և իւլէմա դասակարգին, քանի որ խանութներու մեծամասնութեան սեփականութիւնը ասոնցն է և ասոնց վարձքովը կապրին իրենք. հին քաղաքը այսպէս առուտուրի կեդրոն ըլլալէ դադարելով՝ դատապարտած պիտի ըլլար հետզհետէ քայքայուելու և օր մըն ալ անբնակելի ըլլալու: Թիւրք տարրը այս իրողութիւնը հակաշնչելու համար փորձեց գայմագամութեան վերածել քաղաքը և ասով մեռելացած վայրի մը արեւստական կենդանութիւն մը տար: Շատ փորձերէ ետք, վերջապէս յաջողեցան իրենց բաղձալի նպատակին հասնելու հայերը գիտէին՝ թէ եկող գայմագամը նոր չարք մը պիտի դառնար իրենց գլխուն, որովհետեւ կարգ մը մտորեսէներու մէջ որջացած իւլէմաներու պարզ խաղալիքը պիտի ըլլար: Եւ այնպէս ալ եղաւ, նշանակուած գայմագամը անման սրիկայ մըն է, որ էն աղտոտ ու անբարոյական մարդոց մտերմութիւնը կը փնտռէ միշտ և անոնց հետ կապրի քիթ քիթի, գինովութիւնը մինչև ի լոյս գլուխէն չի թափիր և իր պաշտօնատեղին ալ ուր շարքաթեան մէջ երկու օր և օրն ալ երեք ժամ կերթայ անցնել միշտ գինով, ախտաւորած հակամարդկային ամենազգելի անբարոյականութեամբ, գեղեցիկ տղու մը ետեւէն անգղի թառաչով կը նայի ու կը հեկեկայ: Եր նշանաւոր գործն եղաւ կառավարական պաշտօնատան մը հիմնարկութիւնը, որ երկու տարիէ ի վեր սկսած և վերջացած է. անշուշտ պիտի խորհէինք թէ այդ շէնքին յատկացած ծախքերը, կառավարական սնտուկը հոգաց, բայց պէտք է գիտնաք թէ այդ սնտուկը այնքան դատարկ է որ երբ տարին քանի մ'անգամ կը յաջողի իր պաշտօնատեղեաններուն ամսականը հայթայթել՝ օսմանեան պաշտօնական թերթերը գոհութեամբ կը տարփողեն ու կը հոչակեն կայսերական բարեհաճ իրադէս. — ոչ, այլ հայթայթուեցաւ և կը հայթայթուի բոնի հանգանակութեամբ (իմաստով ճեպարիով), որուն մեծագոյն բաժինը վիճակուած է թալլած, կողոպտուած և կողորած հայուն: Եւ տեսէք թէ ինչպէս ամենամեծ, նոյնպէս ամենաչնչին պարգաններէն իսկ օգտուիլ գիտէ թիւրքը կառավարութիւնը՝ վնասելու հայուն՝ ամէն բանով ու ամէն բանի

Բահերը, բրիչները գործի սկսան և օտարի այդ շէնքերը՝ առանց տէրերուն հաւանութեան՝ քակուեցան, տարտղուեցան և գրավուեցան:

Այսպէս, կը հարստահարուինք մեր աջէն ու ձախէն, ամէն քայլափոխի ու ամէն պարագայի: Ամենափոքր բողբը կամ դիմադրութիւնը՝ սոսկալի թշնամանք մը կը մեկնի և որը պէտք է տուժնէր չարաչար կերպով ինչ ընենք, ո՛ւր երթանք, մեզի կը պատուիրեն որ չի պանդխտենք, սակայն անօթի կը թողուն մեզ. մեր աշխատանքէն մեզ կը զրկեն ու բողբելու իրաւունքն անգամ մեզմէ կ'առնեն. մեր առջև պանդխտութեան ճամբաները կը փակեն ու մեր պանդխտները ներս չեն առնիր. զաւակը իր հօր կարօտովը ու հայրն իր զաւակին սիրովը կը մեռնի և գթացող չի կայ, ինչ ընենք, որու դիմենք:

Բայց բոլոր այս հոգեվարքին ու չարչարանքին մէջ որոշած ենք երբէք չի կորսնցնել մեր արիւթիւնն ու կորովը, որովհետեւ դարաւոր հայածանքներու զաւակն ենք մենք և դիմադրութեան վարժուած մեր բոլոր անսասան հոգիովը, ցաւի բլուրներուն վրայէն մենք անթարթ ու անձկութեամբ կը նայինք Բաբելոնին, որ ահա իր անիրաւութեան, զեղխութեան ու շայտութեան պարիսպներուն տակ կը քայքայի և որոնց տակ պիտի անհետանայ սմբողջովին:

Կ Ո Վ Կ Ա Ս Ն Ա Ն Խ Ա Բ Ր Ի Կ Ն Ե Ր

ՏԱՄՆԾՕԾԵՐՈՐԴ ՆԱՄՍԱ

Պետերբուրգ, 23 Նոյեմբեր

Ամէն անգամ, երբ անցնում եմ Պետրոպոլսկի մօտով — կայ մարդ, որ լսած չլինի այդ անունը — անհասկանալի մի զգացմունք ըզգայեալ պատկերացնում է իմ առաջ ամբողջ զոնփակ Ռուսաստանը, — բայց տալիս աշխարհը իր անթիւ սպասաւորներով, բանտայտներ, ոստիկանութիւն, լրտեսներ, ժանդարմներ, այնքան բազմաթիւ, այնքան մեծաքանակ այս դժբախտ երկրում:

Եւ Պետերբուրգի Պետրոպոլսկի, ժանդարմների կենտրոնական վարչութեան հետ միասին տանում է գրգռած երևակայութիւնը դէպի աւելի հեռուն, դէպի գաւառական մեծ և փոքր քաղաքները, ամէնքն էլ հարուստ իրենց տեղական պատիկ Պետրոպոլսկիներով, ուր տնքում է շղթայակապ միտքը, յափշտակող, յոյզերով լի երիտասարդ սերունդը...

Թիֆլիսն էլ ունի դրանից: ... Աշնանային մի գեղեցիկ օր, երբ Պետերբուրգից մի փոքրիկ ճանապարհորդութեան համար Թիֆլիս գնացած, անցնում էի նաբերեթսայա փողոցով, յանկարծ մի նոյնպէս տուն առաջ կանգնեց մի փակ կառք, որից դուրս թուան երկու ժանդարմ. կանգ առաւ և նայում էի միամտաբար նոյն այն միջոցին, երբ կառքից իջաւ բանտային շորերի մէջ փաթաթուած մի երիտասարդ, ահաբեկ դէմքով, ժանդարմը մի ձեռքով նրան բռնած, միւսը ինձ ուղղելով, գոչեց. «հեռու, երբ երբեք չես տեսնուիլ, երբ միայն այդ...»

կառապանը, որ փ ա փ ա խ ը Հանած գլուխն էր քորում և քիչ վերև՝ փառաւոր ցուցանակը՝ ծ ա ն դ ա ր մ ը ս կ օ է պ ր ա վ լ է ն ի է . . .

Եւ ամէն անգամ, երբ անց եմ կենում Պետրոպոլիսի մասով, միշտ յիշում եմ ահաբեկ երիտասարդը, այդ կենդանի մարմնացումը ա հ ա բ է կ ա զ ա տ ու թ է ա ն, գլխաքոր կառապանը, այդ դժբախտ մարմնացումը տ գ է տ ա մ բ ո թ ի և փառաւոր ցուցանակը, այդ ինքնավստահ նշանակը, անսանձ մ փ ա պ ե տ ու թ է ա ն և մի ձայն, որ հնչում է անդադար. հեռու, հեռու . . .

Հանգիստ էր Կովկասը. չուէր նա իր դժբախտ մեկը՝ և ոչ էլ մասնակցութիւն արքայասպան դաւադրութիւններին: Հոսում էր, այո, շատ տեղեւ արիւնք մարդկային, բայց դա կամ կովկասեան լեռների բարձր ծերայերում, ուր խիզախ լեռնակալը կուրծք էր տալիս բնատուր ազատութեան համար և կամ մահաճակատի սահմանների վրայ, ուր ուսու գինւորականը արիւն էր տալիս «յանուն քրիստոնէութեան»: Սակայն այդ շրջանը անցաւ. պատերազմները դադարեցին, երկգլխեան արծիւր տնկեց սահմանների վրայ, և ահա սկսեց երկրորդ պատերազմը, բ ի լ ր օ կ ր ա տ ի ա յ ի պատերազմը, իր նոր գինւորներով—ոստիկաններ, բանտապետներ, լրտեսներ, ժանդարմներ, աւելի ծանր և աւելի երկիրալի, թէև անանց հրացանի:

Կովկասի համար, կամ աւելի ճիշդ, հայերի համար ութսունական թւերից է սկսում այդ դժբախտ շրջանը: Ալեքսանդր III-ի տխուր թագաւորութիւնը ութ տեց, սրբագործեց արդէն այստեղ և այնտեղ գոյութիւն ունեցող շարաֆտ ծրագիրները և այդ օրանից սկսեցաւ բանտապետների և ժանդարմների միահեծան թագաւորութիւնը:

Հազարներով են դրանք. միլիոններ են կլանում, ծծում են ժողովրդի դրպանը և մարդկային միտքը, ինչպէս անկուշա տզուկներ և ուրեմն պարտաւոր ապացուցանելու, որ անխուսափելի է իրենց գոյութիւնը, ինչպէս և առանց իրենց՝ խախտալ պետութեան գոյութիւնը:

Ահա թէ ինչու ամենաբարեխիղճ, սառնասիրտ և խոր ուսումնասիրութիւնը եղած փաստերի մի բան է միայն ապացուցանում, որ հարիւրից իննսունհինգ դեպքում ինքը ժանդարմը, ոստիկանութիւնն է, որ ստեղծեց «պատմութիւններ», քաղաքական «շարժումներ» և ոչ թէ կ է ա ն ք ը, որ տարաբախտաբար այնքան լճացած, միապաղաղ և այնքան կայուն է այս գոսացած երկրում . . .

Փ ա տ ե ր :

Խաղաղ էր Երևանը, ինչպէս ինքը Արարատ, որի հովանու տակ նա ուղարկում է այսքան դարեր: Մարդիկ իրենց գործին էին գնում, խօսում այն ինչ որ թող էր տւած և կարգում այն ինչ ցննչօրն էր հաւանել. բայց ահա մի ժանդարմ, սիրահար արկածների, և Ֆրէյզանկ, տենչացող աստիճանների, ստեղծագործեցին «հայկական գործը» և կազմեցին ջուլցակ այն մարդոց, որոնց ներկայութիւնը, իրենց կարծիքով, վտանգաւոր էր Երևանում: Ամէն բան կար այդ ցուցահիւսում. և վարժուհի Գայանէ Մատակեան, և փաստաբան Ջալալեան, և կալուածատէր Եղիազարեան, և նօտար Վարդանեան, և Ծառայող Տէր Ջաքարեան, և իրաւագէտ Մատակեան, և վաճառական, որ մեկի անունը տանք . . . Հարկաւոր էր սակայն մի ուէ առիթ: Եւ ահա մի մութ գիշեր, այնքան յարմար գողերի և լրտեսների համար, ժանդար-

մական վարձու գործակալներից մեկը, ծածուկ, իհարկէ, մի թուղթ նետեց քաղաքացիներից մեկի տան ներքնախորհրդ . . . Միւս առաւօտ սկսեց ամենախիստ խուզարկութիւն այդ տան մէջ: Խուզարկողները քաջ գիտէին թէ ինչ են փնտռում—այն թուղթը, որ պարունակում էր «հայկական յեղափոխական շարժման» մի ծրագիր և անունների մի ամբողջ ցանկ: Եւ դա եղաւ կասկածների մի հիմնաքար, որին յաջորդեցին բանտարկութիւններ, աքսոր, որ չ'անցաւ առանց մահի, և անկերը կասկածներ այդ զոհ-քաղաքում:

Ծ ա յ ը ր բ ա ց ւ ե ց . . .

Ամենատես ժանդարմները գտան, որ Երևանից նամակ է գրւած Թիֆլիս, հետն էլ մի գումար, ոչ իհարկէ՛ կէս միլիոն, անհրաժեշտ մի քաղաքական շարժման համար և ոչ նոյնիսկ 65 հազար, անհրաժեշտ ծախք մի խմբի ղինաւորութեան, այլ սոսկ 65 բուրլի, այն էլ բարեգործական նպատակով: Բայց և այնպէս Թիֆլիսում էլ ժանդարմները սկսեցին խուզարկութիւններ: Եւ սա եղաւ սկիզբը ուրիշ խուզարկութիւնների, որոնք մինչև այժմ էլ չեն դադարում այդ քաղաքում:

1887 թիւն էր. ամբողջ վրաց հասարակութիւնը սգաւոր, խոցը սրտումը հետևում էր մի տխուր դադարի, որի մէջ հանգստանում էր պատկառելի հայրենասէրը, զոհ ողբերգական մի մահի, ստոր սպանութեան: Գիտարի Կիպիանին էր դա, արքայապետ իր սիրած Արաստանից մի պարզ ճամբարութեան համար, որ նա համարձակեց ասել Թիֆլիսի ուսու հեղափոխին, իբրև արձագանք վրացիական արդար ցասման: Նա իր արքայապարից Պետրբուրգ էր ուղում գնալ բողոք տալու և այդ անախորժ բողոքը լռեցնելու նպատակով բարւոք համարեցին նրան լռեցնելու—մի գիշեր նրան սպանած գտան իր սենեակում՝ գաղտնի ձանկերով . . . Եւ երբ տխուր դնացքը անցնում էր Գոյովինսկի Պրօսպեկտով, ոստիկանութիւնը յարմար առիթ գտաւ դարձեալ պատմութիւն ստեղծելու՝ նա պահանջեց դէպի այլ փողոց դարձնել յուղարկաւորութիւնը, որ նա համարում էր ցոյց կառավարութեան դէմ: Աստիկանութեան սրերի դէմ իշխանների սրեր մերկացան. հազիւ դժբախտ դադարը ազատ մնաց անմեղ արիւնով ներկւելուց: Աստիկանութիւնը տեղի տւեց, բայց ժանդարմների վարչութիւնը ստեղծեց մի ամբողջ գործ, վրացիական շարժման մի ահագին պատմութիւն, թղթերի մի ամբողջ արխիւ . . .

Վ ր ա ց ի ն ն ր ր ց ա լ ե ի դ ժ ժ ր ա խ տ ե ղ ա ն հ ա յ ր ը :

1892 թիւն, երբ նոյն Գոյովինսկի պրօսպեկտով անցնում էր Գրիգոր Արծրունու դագաղը, շրջապատւած յիսուն հազար ժողովրդով՝ վշտաբեկ և յուզւած. Թիֆլիսի ոստիկանութիւնը գտնելով հ ա կ ա կ ա ո ա վ ա ր չ ա կ ա ն այդ հանդիսաւոր գնացքը, փորձեց այլ կողմ դարձնել ժողովրդական ալիքները,—սուրը ցլեց խաչվառի դէմ, ժանդարմի սառը դէմը՝ այլայլւած ամբոխի դէմ . . . Եւ եթէ «Փառքի տաճարի» սալայատակները շնորհակցին մարդկային արիւնով, այդ այն պատճառով միայն, որ գինւորական ուժը չզիմացաւ ժողովրդի գրոհին . . .

Եւ միւս օրը, երբ ամբողջ քաղաքը գեռ սուգի մէջ էր մեծ կորստի պատճառով, ձերբակալութիւնները սկսեցին: Մի քանի ժամայ մէջ արդէն դէպի բանտ և դէպի պրիզիւնական բաժիններն էին քշում ամէն դասակարգի մարդիկ, իբրև զրդիներ «հայկական շարժման»: Եւ եթէ բանտարկեալների թիւը մնաց մօտ 25-ի վրայ և

100-ի չհասաւ, այդ շնորհիւ միայն խաղաղասէր կառավարչապետ Շերեմետեւիւ որ անձամբ մէջամեց Պետերբուրգ: Ժանդարմները վաճառութեան մէջ այդ դէպքը արեւմտամասին աւելցրեց մի նոր գլուխ «Տայկական գործին»: Թէև չկար հարկերը մասն անգամ այն ցնորամիտ ենթադրութիւնների, որոնցով բունած էր այդ հիմնարկութիւնը:

Եւր դէպքից աւել ուր միայն անցած, ուստի կանոնութիւնը ստեղծեց «չորհրդանքի պատմութեան» պատմութիւնը, այնքան ողբերգական սկզբում, որքան գաւազնական վերջում. ապա հայ զինւորների «պատմութիւնը», որ բարեբախտաբար շուրջ չեկաւ զինուորական շտաբի պատերից և ճաց այնպիսի հասարակութեան: Յնտոյ, քիչ անցած, հանդէս եկաւ Թիֆլիսի թիւրքաց հեպատոսի սպանութեան փորձը հայերի ձեռքով. կատարելագոյն անձանցի հայերին, բայց այնքան ծանօթ ժանդարմների վաճառութեան. . .

Իսկ իշխանների դէպքերը: Մի երեկոյ—1893 թւին էր այդ երբ վանականները վերջացրած միապաղաղ աղօթքը, վայելում էին բամբասանքի սրտագրաւ ժամերը, յանկարծ զինւորները շրջապատեցին վանքի մուտքերը. անկիւններում փայլեցին սուրիներ. խուցերի առաջ համազգեստներ, և երկիւղաբեր խտտութեան մէջ կատարեցին ձերբակալութիւններ: Ու վերջ էին. երկու եպիսկոպոս՝ Սուքիաս և Ներսէս, յարմիր իրենց տիրասիրութեամբ: Մեծ աղմուկ, իրարանցում ամբողջ հայ հասարակութեան մէջ, հազար ու մի ենթադրութիւններ, լուրեր նսնիսկ, որ հայոց կրօնականների կենտրոնը լինէր է գէնքերով: Եւ այդ բոլորից յետոյ, դեռ տարին չլուսացած, երկու եպիսկոպոսները յետ բերեցին քառորից և իբրև վարձատրութիւն՝ մէկը արգէն թեմական առաջնորդ է Բեսարաբիա, կայսերական հաւանութեամբ, իսկ միւսը պատրաստում է լինել Թիֆլիսի առաջնորդ, նոյնպէս բարձրագոյն հաւանութեամբ: Եւ այժմ կաբինէտի խորքերում գաղտնի տեղեկագրեր գրող պաշտօնեան, քիչ տակ մընջում է անկասկած. «Արժէր միթէ» . . .

Սակայն այդ խրատը բաւական չեղաւ. երկու տարի յետոյ արքայազնին երկու վարդապետներ՝ Վահան և Նահապետ. և քիչ յետոյ Նորէն եպիսկոպոս Ստեփանէն էր, որ փակաւնք սուացաւ իր հուշօրական բերանին, լոկ այն պատճառով, որ կարողացաւ իր ուժով խօսքերով ցնցել Բագուի հարուստ դասակարգը, համոզելով նեւերներ տալ յօգուտ հայկական սեմինարիայի, որ դեռ 50-ական թւականներից պիտի բացւէր Բագուի թեմում, բայց որը չէ բացում մինչև այսօր. . . Յօգուտ դպրոցի

եղած հրաւերի մէջ ժանդարմային վարչութիւնը էլի նշմարեց պրօպագանդ, զէնք, ապստամբութիւն և ճերմակահեր քարոզիչը այս անգամ էլ ստիպեց կիսակատար թողնել գործը և քաշել մենաստան: Եւ 1897-ին, երբ կառավարութիւնը անցագիր չէր տալիս նրան՝ անցնելու Պարսկաստան առաջնորդի պաշտօնով, աներկիւղ եպիսկոպոսը կառավարչապետին ներկայացաւ իմանալու իր յանցանքը: Իշխան Գօլիցին, յաճախ դատարկութեան միայն յատուկ խորհրդաւորութեամբ՝ պատասխանեց. «Բագուի ձեր գործունէութեան մասին անպատաստան ղեկութիւններ կան. . . Պարսկաստան կարող էք գնալ միայն մի պայմանով, որ այլևս յետ չգաք»: Եւ այդ անպատաստան տեղեկութիւնների հեղինակը դարձեալ ուստիկանութիւնն էր, իհարկէ, որ դպրոցական հայրը պաղտնի հարցերի վերածեց:

Եւր «աննպատ կարծիքները» այլևս դարձան ընդհանուր, առօրեայ, սովորական այն սրից, երբ հայկական խրտումների լուրերը սահմանի այն կողմից եղան աւելի յաճախ, աւելի աղմկայոյց: Ամէն մի հայ, որ քնած չէր, համարեց վտանգաւոր: Բաւական էր մի խօսք, մի ակնարկ, մի փոքրիկ բողոք, մի թեթեւ համակրութիւն, որ մարդ համարէր մասնակից «հայկական գործին», արժանի խուզարկելու, արժանի բանտի ու քսոթի. . .

Ունայնաբան չլինելու համար պատեհ եմ համարում հասարակութեան աչքի առաջ դնել մի հետաքրքրական վաւերագիր, որի իսկականը գտնուում է իմ ձեռքի տակ: Դա մի գաղտնի ցուցակ է, կազմած Թիֆլիսի ժանդարմների վարչութեան գլխաւորի ձեռքով, ուստիէն:

Վարեոր է իմանալ ինչպէս ձեռք բերեց այդ դօկումէնտը: 1895 թւականին մի հայ քաղաքական բանտարկեալ ազատելուց յետոյ, երբ յետ է ստանում իր ձերբակալած գրքերը, մի օր իր գիրքը թերթիս՝ գտնում է նրա մէջ այդ ցուցակը, որը, կասկած չկայ, ժանդարմական պաշտօնեան, մոռացմամբ կամ շտապելով թողել է գրքի մէջ, որի երեսները նա, երեւի, ուղարկութեամբ քննում էր՝ գաղտնի մակագրութիւններ գտնելու նպատակով: Երկար ժամանակ այդ վաւերագիրը իր մօտ թագցնելուց յետոյ, նորերս, նա մի վստահելի ծանօթի միջոցով ուղարկել է «Դրօշակի» խմբագրութեան, խնդրելով հասցնել «Վոյկասեան խմբակների»՝ հեղինակին, «դրանից ըստ արժանւոյն օգտուելու համար»: Շնորհակալութեամբ օգտուում եմ, որովհետև դա մէկ փառաւոր արագոյց է այն ճշմարտութեան, որ յայտնեցաւ վերև: Ահա այդ ցուցակի բառացի թարգմանութիւնը *):

Յ Ո Ւ Ց Ա Կ

ԱՅՅՈՒՆ ԱՅՐԱՅՈՒ ՇԱՐՈՒՄԸ ԱՅՐԱՅՈՒՆՆԵՐԻ, ՈՐՈՒՅ ՄՕՏ ԿԱՐԵԼԻ Ե, ՅՕԳՈՒՅ ԳՈՐԾԻ ՊԱՐՁՄԱՆ, ԿԱՏԱՐՈՒ ՄԻՍԹԱՄԱՆԱԿԱՅԻՆ ԵՄՈՒՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ազգանուններ. Կոչում եւ զբաղմունք. Բնակատեղի

1. Ա լ է ք ս ա ն դ ր Մ տ ե փ ա ն է ա ն (Վանդրօ) դրամափոխ, Բալայայ Կրիվայայ 17 (5-րդ ուղիստ.):
2. Ա լ է ք ս ա ն դ ր Մ ո վ ս է ս ե ա ն (Շիրվանզադէ) «Աղբիւր-Յարագի» խմբագիր. գնացել է Ռուսիա:
3. Ա ր ա մ ի ս ա ր ա զ Ե ա ն, քաղաք. վարչութեան հաշուապահ, Օրբէլեանօվսկ, 22, սեփական տուն:
4. Կ ա չ ա տ ու ը Մ ա լ ու մ Ե ա ն, «Մշակի» աշխատակից, «Մշակի» խմբագրատուն, Բագարայայ 11:
5. Տ է ր Մ ա ր կ ո ս Ե ա ն «Մշակի» աշխատակից, Մայայա-Բեդխայինսկայայ տ. Եվանգոլովի, 16:

*) Յանկալի է, որ «Դրօշակի» խմբագրութիւնը ըստմիտեք այդ վաւերագրի, որ մի մեծաղիւ թերթ է շուրջ երեսից քաղաքացի, որպէս զի կարելի էին նրանց արտադրել ամենայն ճշտութեամբ:

6. Ս ի մ է օ ն Ջ ա վ ա ռ ե ա ն, ծառայում է Ֆիլոսոֆիայի խմբում, Լաբորատորնայա, տ. Ստատիոֆսկու:
7. Ն ի կ օ ղ ա յ ո ս Մ ա տ ի ն ե ա ն, Ֆրանսիական հիւպատոսարանի Թարգման, Լաբորատորնայա:
8. Ա շ ո տ Խ ու մ ա ռ ե ա ն, գրաշար, Մեղչանսկայա 5 (5-րդ ուշ):
9. Յ ո վ Տ ա ն ն է ս Ա ղ ա մ ի ը զ ե ա ն, Առևտրական բանկի հաշվապահ:
10. Յ ա ռ ու թ ի լ է Ն Մ ի ը օ է ա ն ց, գերձակ, (արձակած) հնչակիստ, Ջիգրաշենսկ. 1. Խանութ 18:
11. Խ ա չ ա տ ու ը Ր Վ ա ը ա ն ե ա ն, առանց որոշ պարագմունքի, Ախալքալաքի բնակիչ:
12. Յ ու կ Տ է Ր Ս ի մ օ ն ե ա ն ց, հիւսն, Յ. Միրզոեանցի խանութում (գիշեր-ցերեկ):
13. Յ ա կ ո բ Յ ա կ ո բ ե ա ն, ծառայող «Բոսսիա» ապահով. ընկերութեան (այստեղ բաց ենթ Թող-նում հինգ խօսք՝ կատարելապես անյարմար տղադրութեան համար). հասցեն իմանալ չեղաւ:
14. Ա ը ա շ է ս Ս ա հ ա կ ե ա ն, Ջալալօղլի գիւղում (Վանենկա):
15. Օ հ ա ն ն է ս, մշակ, ալիւրի պահեստ Թամամշեմի քարվանսարայի տակը, Պուշկինսկ. (գիշեր-ցերեկ)
16. Ա ը շ ա կ Թ ա դ է ո ս ե ա ն, ծառայող ինժեներային դիտանցիայում, Բեքիսայինսկայա 1, սեփհական տուն, Ճանապարհորդում է (գրօշակիստ):
17. Ա լ է ք ս ա ն դ ը Թ ա դ է ո ս ե ա ն, Թիֆլիզում է, Մոսկվա:
18. Յ ա կ ո բ Թ ա դ է ո ս ե ա ն, ծառայում է Ներսիսեան գպրոցում, Բէքուտովսկայա 22, սեփ. տուն:
19. Ե ը ե մ Խ ա ն տ ա մ ե ա ն, կանդիտէր, Պետկովսկայա 4:
20. Ղ ա ղ ա ը ո ս Ա ղ ա յ ե ա ն, Նովո-արսենաւնայա 13:
21. Ա ը ա մ 2 մ շ կ ե ա ն, հաշվապահ Շարքաշէփի խանութում, Բազադիսանա:
22. Ա ը ա ս խ ա ն ե ա ն, խմբագիր «Մուրճ» ըրագրի, խմբագրատուն «Մուրճի»:

Յուսկ Տէր Սիմոնանց գնել է զէնք եւ հասցրել Ա. Նարազիսնին (նրա մօտ պահում են զէնք եւ պատրոններ քերտանկա): Սովետական Մարզար, յանձնելու նիկոն. այս վաղ էր: Մարտիրոսանը ունի պահեստ Արովանի տանը:

Յուլիս 29.

Ե զ ն ի կ Ի գ ի Թ ե ա ն ց, ծառայում է «Արձագանքի» խմբագրատան, հնչակիստ, Թրքահայաստանի կարծեօք առանց անցագրի. Թիւրքիայում մարդ է սպանել: Խմբագրատանը լինում է ժամը 2: Խ ա ը գ ի ս Խ ա ն օ յ ե ա ն, Բալշայա կրիվայա 15:

Ա ը գ ա ը Յ ո վ Տ ա ն ն ի ս ե ա ն, իրաւասու գումայի, Բալշայա կրիվայա, տ. Խանկալաօֆի 1:

Գ. Ս. Ա ը ղ ու թ ե ա ն, հնչակիստ:

Ս է ը գ է յ Ա ը գ ու տ ի ն ս կ ի, պօրուհի 16-րդ Գրէն. Մինգրել. գնդի:

Որոն՝ը էր առաջ ապրում Ալեքսանդր Միխայլով Յակոբանց: Ռրտեղ է ապրում Օրթոմալայի ճաշի Թամազա Գերասիմ շաճի Մամուկեան (հնչակիստ): Ռրտեղ է ապրում Մուրադեան Թամազա Օրթոմալում: Ռրտեղ են ապրում Ալեքսանդր շաճի-փարուխեան, Եզօր շաճի-փարուխեան (նրա եղբայրը): Նազարէթը հիւս Թիւրքիայից (հասարակ մարդ, հնչակիստ):

Ա լ է ք ս ա ն դ ը Լ ը վ օ վ Ղ ու կ ա ս ե ա ն:

Ա լ է ք ս ա ն դ ը Վ ա ը ա խ ա ն ե ա ն (զէնք գնող), Լաբորատորնայա 37:

Ս ա ը գ ի ս Մ ա ը ու ք ե ա ն ց, գործակատար Էնֆիէշեանի խանութ. Գալիտովսկի փող. (հնչակիստ): Մ ե ծ ա տ ու ը ը ե ա ն, կորգանօֆի շերամատանը, Ավալսկայա փողոց: Մեծ քանակութեամբ հայ լրա-գիրներ եւ բրօշկերներ:

Պատե՛հ էր խուզարկութեան ննթարկել քօիշկ Նաւասարդիսնին, «Արձագանքի» խմբագիր Արզար Յովհաննիսեանին, քայք ի նկատի ունենալով նրանց հասարակական դիրքը, այլև նրանց գործերը չափազանց զգոյշ եղանակը (ցուցմունքներ եւ խորհուրդներ տալիս են միայն խօսքով), ննթարում են, որ նպատակայարմար է նրանց կանչել դիւանատուն եւ անել նրանց ներշնչում եւ նախագուշուծիւններ:

Արդիւնքը այդ գ ա դ ա ն ի դ օ կ ու մ է ն տ ի, ինչ-պէս եւ դրանման շատերի, կազմած ենթագրաբար, էժա-նագին շրտեսների ցուցմունքներով կամ ազգայնական տեղութեան մաղձով, եղան կատարել խուզարկութիւններ, բանտարկութիւններ, աքսոր, որոնց ամբողջ սարսափը դուք կը տեսնէք, երբ ես կանցնեմ իմ նկարագրութեան մէկ ուրիշ գլխին — բ ա ն տ ե ը ի ն:

Այս հալածատէր քաղաքականութեան այժմեութեան նորագոյն նշաններից մէկն էլ այն է, որ նա հայկական շրջաններից անցնում է դէպի ուրիշ շրջաններ, դէպի վ ը ա ց ա կ ա ն ը, մի քիչ յետոյ էլ դէպի մահմեդականները անցնելու ձգտումով: Նշանը արդէն տրւած է. մայիսի 1-ին Թիֆլիսի դեմօկրատ փողոցներից մէկում երևաց կ ա ը մ ի ը դ ը օ շ ա կ ը, շրջապատւած հա-մարեայ բոլոր ազգերի ներկայացուցիչներով, իբրև հա-

կառնապետական բողոքի մի նոր ձանապարհ, որ աւե-տում է աշխատաւորին այնքան գեղեցիկ ապագայ: Վանալարութիւնը սոսկաց: Դեռ հաշիւը չլինելացրած ազգայնական շարժումի հետ, նա իր թիկունքին նկատում է մի այլ նոր շարժում, որ սպառնում է չքայքնել իր փայփայած պոլիտիկայի արդիւնքը — ազգերի ն ե ը ք ի ն թշնամութիւնը: Ահա թէ ինչու Պետերբուրգից ուղարկ-ւած հրամանների համաձայն սկսեցին խուզարկութիւններ ու ձերբակալութիւններ վրացիների մէջ, որոնք դեռ երէկ համարում էին այնքան «բարեմիտ» եւ այնքան «հա-ւատարիմ», որոնք դեռ երէկ է գուցէ այսօր «բարձ-րագիր» չինօֆիկները կողմից առաջադրուում են հայերին իբրև օրինակ. . .

Տարաբախտաբար Արաստանի միացման հարիւրամեակը ցրեց ամպերը, պատե՛հ քաղաքական դիմակը: Վառ-

վարութեան ձեռքով կազմակերպւած այդ հանդէսները, փուչ, ինչպէս պղպձակ, պաշտօնական շրջանակից դուրս չեկան, վրաց ինտելիգենցիան մնաց ապուշ կտրած, լուռ վիշաղ սրտի մէջ, իսկ ժողովուրդը անմասն, բերանաբաց... Եւ իբրև ապօթէօզ այդ տխուր տեսարանի, անպատարեր նոյնիսկ ոչ-ազատամիտ Ռուսաստանի պատմական գերին, պ ա շ ա ր մ ա ն գրութիւնն էր, որ յատարարեց կողակտեան մայրաքաղաքում, հէնց տօնական օրերին, միացած լրտեսների նորագոյն բանակի՝ Գ Վ Օ Ր ն ի կ ն ե ր ի կազմի հետ, իբրև անժխտելի ապացոյց այն բուռն երկկողի, որ զգում է ուխտադրուժ կառավարութիւնը 100 տարի անցնելուց յետոյ իսկ այն քաղաքում, ուր կանգնած է իշխան Չորոնցօյի արձանը և որի փողոցներով երթեմն անցնում էր հայկական զօրագունդը, իբրև առաջապահ ուսաց բանակի...

Եւ եթէ ձեզ, վրացի ընկերներ, կը հարցնեն, թէ որն էր հարկւրամեայ տիրապետութեան հանդէսի ամենամեծ աղտը, պատասխանեցէք...

— Պ ա շ ա ր մ ա ն գ Ր Օ Շ ի ն ը ր
Իսկ եթէ մի օր եւրոպացի ճանապարհորդը Թիֆլիս գալով կը դիմէ ձեզ, յուսահատ թիֆլիսեցի, իտանալու, թէ որն է ձեր ամենամեծ շնորհը ստացած 20-րդ դարի շէմքին, իշխան Գոլցիցիից, մընջացէք

— Գ Վ Օ Ր ն ի կ ն ե ր Ե ր ...
Հերիք է, գնանք բանտերը...

Է. ԱԿՆՈՒՆԵ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՊՐՈՊԱԳԱՆԴԻ ԼԵՆԱՍՏԱՆՈՒՄ

(ՆԱՄԱԿ ԽՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ)

Շվեյցարիա, 20 դեկտեմբեր

Ժամանակակից լեհական պրօպագանդը հայերիս համար շատ ուսանելի կողմեր ունի. հիմնւած լեհական ազգերաների վրայ՝ ես կը ներկայացնեմ համառօտ կերպով այդ պրօպագանդի ընդհանուր պատկերը, նրա ամենակարեւոր գործօնները:

Լեհերի դիմագրութիւնը չի սահմանափակուած միմիայն քաղաքական գործը պայքարով, որ արտայայտուած է («ստորերկրեայ») գործունէութեան մէջ: Ազգայնական պայքարի գլխաւոր գործօնը, կարելի է ասել, ը ն տ ա ն ի ը ն է (ինչ որ ուս կառավարութիւնն էլ լաւ է հասկացել) Ընտանիքի միջոցով է, որ պահպանուած են ազգային լեզուն ու յիշատակները: Ընտանիքի մէջ էլ մայրն է, որ խաղում է կարեւորագոյն դերը: Ես անձամբ լսել եմ, ասում է իմ մի լեհ բարեկամս, ինչպէս մի ուսուցիչ փողոցում ցոյց տալով իր զուակներով շրջապատուած մի լեհուհի, ասում էր. «Ախ, այս անիծեալ լեհ մայրերը. եթէ սրանք չլինէին, զուք վաղուց ցարի հաւատարիմ ծառաները կը լինէին»: Ինչպէս ասում են լեհական ազգային ճարտարները՝ առաջանում են հետեւանքներ, որոնք ուժեղ կերպով անդրադառնում են լեհ ուսական յարաբերութիւնների վրայ: Այդպէս, լեհը առհասարակ խորշում է, կարելոյն չափ, ուսաց լեզու գործածութիւնից եւ աշխատում է մաշուր պահել լեհական լեզուն:

Ի նկատի ունենալով, որ զպրօպական դասաւանդութիւնը ուսական է եւ հակազգային, ընտանիքը սէտք է գգում հակակշռուել երեխաների մատող հոգու վրայ արւած վտանգները եւ ընկճող ազդեցութիւնը: Իրա համար ընտանիքներում մատող սկսնդին աւանդում են լեհ լեզուն, պատմութիւնը եւ դրականութիւնը. զար-

գացնում են նրանց մէջ անձնագրութեան զգացումները եւ ճիգ են թափում խողով նրանց մէջ ստրկութեան, կոյր հնազանդութեան ողբն, որով օչխատում են խմորել նրանց զպրօպում: Ընտանիքի այս ազդեցութիւնը ընդհանրապէս աւելի ուժեղ է, քան զպրօպիւր եւ այսպիսով պատանի գիմնադիտները ընտելանում են մատող հասակից աչքաբաց լինել, կռիւ մղել եւ կազմակերպուել: Կարելի է ասենել 12-15 տարեկան պատանիներ, որոնք ընկերութիւններ են կազմում, հանգանակութիւն են անում իրենց մէջ՝ արդելւած դրքեր գնելու եւ կարգալու համար: Ազգային համերայնութեան ողբն զարգանում է նոյնպէս ամենամատաղահաս աշակերտների մէջ:

Անցեալ տարի դրա մի շատ աչքի ընկնող օրինակը տեսանք: Մի ուսանող սպանել էր վարչաւայի բերդի մի պահարկից: Նրա թաղանթ հանդիպին գիմնադիտի մի աշակերտ դամբանական խօսից հանդուցեալի վրայ: Կառավարութիւնը կամեցաւ իմանալ նրա անունը: Հարցաքննեցին բոլոր աշակերտներին (թուով երեք հարիւր), սպանացին եւ խոստումներ արին, բայց սխիչ չկարողացան իմանալ. չգտնեցաւ եւ ոչ մինը, ոչ իր ընկերովը մատնէր: Մինչեւ անգամ երբ լեհային ուսի հետ յարաբերութիւն է ունենում (ի բաց ասեալ կառավարութեան պաշտօնեաները) նա աւելի սիրով Ֆրանսերէն է խօսում, քան թէ ուսերէն, այն աստիճան խորշու է վերջինից: Բաղի դրանից աշխատում են որչափ կարելի է քիչ յարաբերութիւն ունենալ կառավարութեան դանաղան ներկայացուցիչների հետ, ինչպէս օրինակ սպանեին են: Ի ուսի հետ անուսնացողը նմանապէս շատ անյարգի է:

Կուի մի ֆակտոր եւս կայ. դա կրօնն է, մանաւանդ գիւղական դասի մէջ: Շատ ցաւալի է, որ կրօնը կղերի ձեռքում առաջադիմութեան համար մի արդէնք է, որովհետեւ ինքնաբերական նա մի լաւ գէնք է ազգայնական պայքարի մէջ: Եւ իրաւ որ գիւղերում բարոյական ազդեցութիւնը քահանայի ձեռքին է. նա է, որ դիմադրում է օրթոդոքս պօպի ոսնձգութիւններին. նա է, որ լեհացնում է գիւղացիներին, որոնք ուսանում են գիւղորական ծառայութեան մէջ. նա է, որ արդելում է օրթոդոքսների հետ ամուսնանալ: Կրօնից դրկել դիւզացուն նշանակում է ուղղափառ պօպին յանձնել նրան, որ միտակետութեան ներկայացուցիչն է: Աշխատելով կաթօլիկ կրօնի սահմանման համար քահանան պաշտպանում է ուսիկ դասակարգի մէջ լեհական ազգայնութիւնը, որովհետեւ ուսիկ համար կրօնական եւ ազգայնական զգացումներ նոյնանում են:

Մրցումը գոյութիւն ունի նաեւ անտեսական հողի վրայ: Մի ազգի հարստութիւնը նրա ուժի կարեւոր գործօններից մէկն է: Այս պատճառով ինտելիգենցիան, որ հսկում է ազգային կուլտուրայի վրայ, աշխատում է նոյնպէս երկրի ինքուստրիայի զարուակացնութեան զարգացման համար: Կազմակերպուած են կրեդիտի-բանկեր՝ երկրազորութեան, լեհական գործարանական ձեռնարկներին նպաստելու համար: Ստեղծուած են նմանապէս ընկերութիւններ՝ հասարակական առողջապահութեան վրայ հսկելու նպատակով: Իւրիչ ընկերութիւններ նպատում են հաղորդակցութեան ճանապարհների ընդարձակման, երկրի վաճառականութեան ուժ են ստալու:

Վերջապէս ամենատաք կռիւր մղում է բուն քաղաքական ասպարիզում: Այստեղ գործում են երկու մեծ կուսակցութիւններ. 1) Ինվոկրատնացիօնալիստ եւ 2) Սօցիալիստնացիօնալիստ կուսակցութիւնը:

Առաջինի նպատակն է ազգային անկախութեան նաճումը: Սկզբունքով նա թշնամի է սօցիալիստ կուսակցութեան, իսկ կեանքի մէջ նա նրան յաճախ ձեռք է մեկնում: Կուսակցութեան կեդրոնական կոմիտէն իրեն համարում է ազգային կառավարութեան մարմնացում: Նրա կեդրոնականից եւ գանձը գտնուած են Չեխերիայում: Իւրաքանչիւր տարի նա որոշ թոշակ է յատկացնում Ռուսաստանից քլած կամ չուներ որ լեհ ուսանողներին, որոնք ուսանում են արտասահմանեան համալսարաններում:

Այս կուսակցութիւնը գործում է պրօպագանդի միջոցով, գաղտնի թերթեր է հրատարակում եւ տարածում երկրի մէջ: Կուսակցութեան բուն նպատակն է կազմակերպել երկիրը այնպէս, որ նա պատրաստ լինի ապստամբութեան պատեհ հանգամանքներում (ինչպէս օրինակ եւրօպական պատերազմի դէպքում):

Սօցիալիստ-նացիօնալիստ կուսակցութիւնը նոյնպէս շատ որոշ պրօպագանդիստն է: Նա ձգտում է 1) Լիհաստանի անկախութեան եւ 2) սօցիալիստական կարգերի հաստատումն Սկզբում այդ կուսակցութիւնը իր ծրագրի մէջ չունէր Լիհաստանի անկախութեան կէտը: Բայց ժամանակի ընթացքում նա ստիպուեց յարմարել կեանքի եւ միջավայրի պայմաններին, եւ իրեն գլխաւոր նպատակ դրեց քաղաքական ազատութիւն Լօնդօնում, որ կուսակցութեան կեդրոնատեղին է, հրատարակում են կուսակցութեան օրգանը եւ զանազան գրքեր ու բրօշուրներ, որոնք Ռուսաստան են տարւում գաղտագողի ձեռնարկներով: Բացի դրանից, պրօպագանդական կենտրոններում կազմակերպւում են բազմաթիւ գաղտնի խմբեր, որոնք թերթեր են հրատարակում: Վարչաւայում հրատարակողը («Ռօբօտնիկ») է: 1900-ին ռուսական ոստիկանութիւնը գրաւեց («Ռօբօտնիկ») թերթի Տաճուրը, բայց ըստ չիստագրեց թերթի հրատարակման. երկու օրից կրկին լոյս տեսաւ նոյն թերթը, ի մեծ զարմանս կառավարութեան...

Հարկ կա՞յ արդեօք պնդելու, որ Կ Ր Օ Շ Ա Վ ու մ հայ ազգայնութիւնը ռուսագրման վտանգից ըստ կարելու զերծ պահելու համար մեղ անհրաժեշտ է շատ կէտերում հետեւել լեհերի օրինակին: Ինչպէս տեսանք նրանց պրօպագանդի մէջ վճռական դեր կատարող գաղտնի գործունէութիւնն է: («Նականուն») թերթի 1901 թ. № 26, 27-ում կարգում ենք հետեւեալը.

«Ռանից դուրս է դալիս, որ պրագէտ գիւղացիների 50 տոկոսը (սուօք Լիհաստանի գիւղացիների մասին է) իր պրագիստութիւնը պարտական է միմիայն գաղտնի ռուսացման, որ այնքան եռանդուն կիրառով հարածում է առաւ կառավարութիւնը, բայց եւ այնպէս չի կարող արմատախիչ անել»:

Ազգային ինքնապահպանութեան համար մղելիք պրօպագանդի գլխաւոր միջոցները մեզ ժողովուրդը եւս պիտի լինին 1) ընտանիքը 2) մայրենի լեզուի գործածութիւնը 3) ըստ կամքի մարտն ապահովումը գիւղական ազգայնակութեան: Այս վերջին կէտի վրայ կուղէինք փոքր ինչ ծանրանալ: Ի նկատի ունենալով, որ մեր գիւղացին հնազանդ գրկուում է իր հողից եւ այդ հանգամանքը նպատակ է մեր գիւղերի դատարկելուն, ուժեղացնելով հոտանքը դէպի քաղաքները անհրաժեշտ է հայ բարեգործների ուշադրութիւնը հրահրել այս երեւոյթի վրայ, որովհետեւ այն անազին գումարներից, որ այդ բարեգործները թողնում են զանազան քաղաքային հաստատութիւնների հայ ազգայնակութիւնը գրեթէ չի օգտուում, այլ զանազան նահանգապետներ իրենց քանակ տրամադրութեան նայելով, գործածում են ռուսական շահերն առաջ տանելու համար: Այս մի կողմից: Միւս կողմից մեր մամուլի մէջ յաճախ ձայներ են լսուում, թէ գիւղական դատարկումը պետք է ծանօթացնել հողի սեփականութեան նոր մեթոդների հետ: Մինչդեռ գիւղական ազգայնակութեան թշուառութեան գլխաւոր պատճառը ոչ թէ նոր մեթոդներին անծանօթ լինելն է, այլ գլխաւորապէս հողի եւ ջրի պակասութիւնը: Թող հայ բարեգործները հայ գիւղացուն տան հող եւ միջոցներ շուր անցկացնելու համար անմիջ կողմերի վրայ, որովհետեւ ջրի պակասութիւնն է պատճառը, որ արտերը երաշխից չտրանում են եւ որով կտարւում է հայ գեղջուկի մէջքը: Այս միջոցը իր տեղում կը պահէր գիւղական ազգայնակութիւնը եւ կը նպաստէր նրան անման ու զարգացման—մի հանգամանք, որ ամենալաւ միջոցը կարող է համարել ազգութիւնը պահպանելու համար: Երեւանեան նահանգի մի քանի գիւղեր հողի պակասութեան պատճառով միայն ընդունել են ռուսադաւանութիւն: 4) Պրօպագանդ հասարակու-

թեան բոլոր դասակարգերի մէջ: 5) Կազմակերպել մասնաւոր հրատարակչական ընկերութիւններ ակցիօներական հիմունքների վրայ, գրադարաններ, դասախօսութիւններ, ժողովրդական թատրօն, շրջիկ ռուսացիների խմբեր կազմել, որոնք գիւղից գիւղ անցնելով դրագիտութիւն տարածեն ժողովրդի մէջ: 6) Մասնաւոր պրօպագանդիստներում եւ պրօֆեսիօնալ ռուսացիներում (ինչպէս կար ու ձեւի դպրոցներն են), մանկական պարտէզներում եւ մասնաւոր շրջաններում ու յատուկ կազմած խմբերում պարտապէս հայ լեզուով եւ պատմութեամբ եւն եւն:

Ուսանող Ա.—Ն.ԳԵԱՆ

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ն

Տ Ա Ս Ն Ի Ն Ե Ր Ո Ր Դ Ա Ր

(Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Ս Օ Յ Բ Ա Ղ Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ն)

X

XIX-րդ դարի վերջին տասնեակները ականատես եղան կարեւոր յեղաշրջման՝ Եւրօպայի քաղաքական աշխարհայեցութեան մէջ: Տեղական անձուկ շրջանակներից դուրս գալով՝ մեծ պետութիւնները սկսեցին փնտրել լայն հօրիզոններ, սկսեցին բաղձալ «համաշխարհային քաղաքականութեան»: Կապիտալիզմը շատ էր ծաւալել — նա կարօտում էր շահագործման նորանոր վայրերի: Ապրանքային արդիւնագործութիւնը շատ էր ամբարել — պէտք էր որոնել սպառման շուկաներ: Եւ ցամաքային պետութիւնները — Գերմանիան մասնաւորապէս — իրենց քաղաքական ծրագրերի մէջ խոշոր տառերով արձանագրեցին «Գ ա Ղ ո Ւ Թ ա յ Ի ն Ք ա Ղ ա կ ա ն Ն ո Ւ Թ Ի Ն»: Եւ Weltpolitik-ը դարձաւ նշանաբան:

Մինչև 70-ական թւականները Անգլիան միակն էր մեծ պետութիւնների մէջ, որ ընդարձակ մտքով մղում էր գաղութային քաղաքականութիւն: Տիրականօրէն իշխում էր նա ծովերի վրայ, տարածում էր ամեն տեղ երկրագնդի բոլոր ծայրերում, ազատ, ինքնավար գաղութներ, որոնք բարգաւաճում էին անցյալ-սաքսոնների օրհնեած ուժեղի տակ: Համաշխարհային շուկան գրեթէ ամբողջապէս նրան էր պատկանում, համաշխարհային առևտուրը նրա մենաշնորհն էր: Բրիտանական դրօշը խորհրդանշան էր ծովային զօրութեան և նա չունէր մրցակից: Բայց ահա եւրօպական ցամաքի քարտեզը յեղաշրջեց: Հանդէս եկան նոր-նոր ուժեղ ու կորովի ազգեր, որոնք ազատելով գոյութեան կուր տանջող մասհոգութիւնից, իրագործելով ազգային անկախութեան իրենց ծրագրերը, խիզախեցին նետուել համաշխարհային մրցման կրկեսը և իրենց ուժերը փորձել ծովերի միջին-ծան թագուհու հետ: Գերմանիան ընդամենը երկու տասնամեակի տարածութեան վրայ այնպիսի անսովոր թուիչներ արաւ արդիւնաբերութեան ու առևտրի աշխարհում, որ բոլոր ցամաքային ազգերը սկսեցին նախանձել իսկ բրիտանական առիւծը, կարծէք, սթամբուլի «Splendid isolation-ի անուշ երազներից» յանկարծ զարկեց հակոռակի և գերմանական մրցակցութեան վտանգն ազգարարից Մեծ Բրիտանիայի քաղաքայիններին:

Այնքան ազգու և ահաւոր էր Գերմանիայի կողմից սպանանցող վտանգը, որ նրա պատճառով առաջ եկաւ Անգլիայում և կամ, յամենայն դէպս, մեծապէս զօրացաւ մի ամբողջ հոսանք, որը թէպէտև սուր քննադատութիւններն առարկայ է այսօր, բայց միանգամայն բանաւոր ու արգարացի է բրիտանական շահերի պաշտպանութեան տեսակէտից:

Այդ հոսանքն է՝ Ի մ պ ե ռ ի ա լ ի զ մ՝ կամ Պ ա ն-բ ռ ի տ ա ն ի զ մ: Ինչպէս ամէն մի ուրիշ հոսանք, նաև ունի իր ծայրայեղութիւնները, իր ստեղծարարի կողմերը: Նա է, որ խրախուսում է այսօր քստմենիւ, ըմբոստեցուցիչ պատերազմը երկու թզուկ հանրապետութիւնների դէմ: Համաձայնակ ախտի պէս նա թունաւորել է անգլո-սաքսոնների բովանդակ երկիրը. անգամ ազատամիտ կուսակցութեան մէկ ճիւղը՝ յանձին Ռոզբէրիների մոռանալով իր պանծալի տրագիցիաները՝ տարւում է շօվինիզմի այդ հոսանքով և մի չնչին փոքրամասնութիւն, որ խիպխուսում է պաշտպան կանգնել դիւցազն բոյեւներին, պահանջելով նրանց համար լիակատար անկախութիւն, որակում է «Little Englanders» հէգնական մականունով:

Գերմանիայի առաջնութեան թաղութային քաղաքականութեան ասպարէզում անվիճելի է և նրան վիճակած է թերևս շատ ծանրակշիռ փոփոխութիւններ առաջացնել միջազգային յարաբերութիւնների մէջ: Այլ հէլմ կայսրը, որ հոյակապ ծրագրիւնների սիրահար է և որ քանիցս հրապարակեց ի լուր աշխարհի փքուն, բայց նշանակալից Ֆրազը՝ «Մեր ապագան ջրերի վրայ է» — Այլհէլմ կայսրը անձամբ քիչ չէ նպաստում գերմանական հմայքի աճման՝ հայրենիքից դուրս:

Անգլիայի հետ ծովերի վրայ մրցման բռնելով՝ նա միաժամանակ տնդային փութկոտութեամբ մղում է իր յատուկ «թիւրքական քաղաքականութիւնը», որի նպատակն է գերման կայսրութեան ծաւարումը Բոսֆորի ափերից մինչև Պարսկական ծոցը: Պանգերմանիզմի ներկան երազն է այդ պիտի իրագործւի արդեօք... Բաղդադի երկաթուղային հսկայ նախագիծը մի խոշոր քայլ է դէպի այդ նպատակը:

Բայց տաճկական արևելքում Գերմանիան հանդիպում է աւելի հզօր մի ախոյեանի, որ վարուց ի վեր սողորել է իր սեփականութիւնը համարել «հիւանդ մարդու» ամբողջ ժառանգութիւնը: Այլվժն ու Տէվտոն կր բռնկին, գուցէ, ահէր մենամարտի... Գերման-ուսական անտաղծոնից խուլ ձայներն են հնչում առայժմ, բայց այդ ձայները ոչ հեռու ապագայում կարող են փոխել ահարկու փոթորիկներին:

Գերմանիայի երևան գալը օսմանեան թատերաբեմում խիստ ծանրակշիռ մի հանգամանք է, որը չի կարող չանդրադառնալ նաև ուս-թիւրքական յարաբերութիւնների վրայ: Կան նոյնիսկ մարդիկ — ոչ անշան — որոնք մարգարէանում են, թէ այդ հանգամանքը կարող է մինչև իսկ որոշ մ եր ձ ե ց ու մ առաջացնել երկու դարաւոր, անհաշտ ախոյեանների Ռուսաստանի և Անգլիայի միջև... Աւազբաւ են բրիտանական National Review-ի վերջերս հրատարակած (և կիսապաշտօնապէս ներշնչած) յոգածները, որոնք անգլո-ուսական համաձայնութեան գաղափարն են թելադրում մերձաւոր ու հեռաւոր Ասիայի վերաբերմամբ՝ փոխադարձ զիջում:

ների խորիւնի վրայ, — մի համաձայնութիւն, որ յայտնապէս նպատակ կունենայ թուրք կանգնեցնել գերմանական արշաւանքի դէմ: Յամենայն դէպս, Փոքր Ասիայում ստեղծում է այսօր հակամարտ շահերի նոր ու կատաղի մրցակցութիւն և մօտիկ ապագան յղի է թերևս մեծանակնկալներով...

* * *

Մինչ եւրօպական պետութիւնները՝ իբրև հաւատարիմ թարգման բուրժուազական ինտերեսների՝ ձգտում են այդպիսով նորանոր հողեր նաճել, թափանցել երկրագնդի հեռաւոր խորշերը և արեան հեղիղների գնով տարածել այնտեղ կապիտալիզմի յարաճուն բերքերը: Մինչ ազգերի պաշտօնական ներկայացուցիչները յանուն իրենց կաստային շահերի՝ գիտակցաբար կամ ակամայ բորբոքում են անտագոնիզմը առանձին ազգերի միջև, նիւթում են ոճրագործ պատերազմներ, արատաւորում են մշտապէս քաղաքակրթութեան դրօշը — իրենք այդ ազգերը միշտ աւելի և աւելի լուսաւորելով իրենց կացութեան վերաբերմամբ, միշտ աւելի ըմբռնելով հասարակական էօրիւցիայի օրէնքները, տարւում են հետզհետէ այն փրկարար ու տարերային հոսանքով, որ առաջնորդում է դէպի մարդկայնութեան վերջնական յաղթանակը:

Բուրժուազական ախտաւոր սիստէմի տարկանոնութիւններից զգաւ և իր վեհ, համաշխարհային առաքելութեանը գիտակից՝ աշխատաւոր ընդհանրութիւնը բոլոր երկրներում ստաւր լէգիօններով սեղմում, համախմբում է ընկերվարական դրօշակի շուրջը և անդիմադրելի կերպով քարշում է իր ետևից հակառակորդ դասակարգի բոլոր ազնիւ, շիտակ ու արդարամիտ տարրերը, որոնց զբացումներին չափազանց նեղ է գալիս կապիտալիզմի աւետարանը:

Հզօր ու կազմակերպւած մամուլ, ընդարձակ, գիտական գրականութիւն, համաշխարհային, ներդաշնակ պրօպագանդ, լուրջ ու կորովի ներկայացուցչութիւն ազգային պատգամաւորական ժողովներում — ահա թէ ինչ է ներկայացնում սօցիալիզմը XX-րդ դարի արշաւոյին: Եւ այդ ուժն է, որ այնքան անսովոր կենդանութիւն է ներշնչում պարլամենտներին ու հրապարակական ժողովներին, մերկացնելով անդադար «պաշտօնական» ամէն տեսակ անիբաւութիւններ, որոտալով պատերազմների ու գաղութային քաղաքականութեան դէմ, պաշտպանելով բոլոր թշուառների ու հալածւածների դատը:

Բաժանւած թէօրիական խնդիրներում սօցիալիզմը գործնականի մէջ ներկայացնում է ամբողջական, ներդաշնակ մի շարժում, որը միևնոյն ձայնն է հնչեցնում եւրօպայում և Ամերիկայում, միևնոյն քննադատութիւնն է ուղղում բուրժուազական հասարակութեան դէմ, միևնոյն իդէալն է քարոզում և միևնոյն միջոցները դէպի իդէալի իրագործումը: Քրիստոնէութեան առաջին դարերից ի վեր եւրօպական քաղաքակրթութիւնը չի տեսել նմանօրինակ հզօր ու համաշխարհային մի շարժում: Եւ երբ ականատես էք լինում սօցիալիզմի միջազգային կոնգրէսներին, ուր ամենափոքրիկ, դեռ նոր թիւրքական դժոխքից ազատւած ազգերն անգամ իրենց պատշաճաւոր տեղն են գրաւում, երբ «Մարսելիէյի»

կամ «Ինտերնացիոնալի» մարտական շառաչքը Թեոդոսիոսը և Տիմոսը դաճելով կամարները — ինչ որ թողիչ ու խորհրդաւոր բան էք զգում այդ սրբազան ոգևորութեան մէջ և ձեր աչքերի առջև աղօտ կերպով պատկերանում է ապագայի մշակներում կորած, մարդկութեան առաքելների հնուց երազած ճշմարիտ համամարդկային գերդաստանը...

Ընկերավարական շարժման այդ պրոգրեսիվ ծաւալումը ունի՞ արդեօք իր տեղը այն գործօնների շարքում, որոնք պայմանաւորում են պետութիւնների փոխադարձ յարաբերութիւնները, ուրեմն նաևե տիեզերական քաղաքականութիւնը: Անշուշտ: «Վոմուսայի» հսկայական դրաման, որ պատմեցինք մեր տեսութեան նախընթաց էջերում, մշտնջենական ապացոյց է, որ քաղաքակրթւած մեծ պետութիւնները չեն կարող հաշի չափով այդ ահարկու ուժը փոխադարձ ընդհարումների դէպքում: Մի Գերմանիա, որքան և լինի նա հզօր ու պատկառելի չի կարող, այնուամենայնիւ, թեթև սրտով պատերազմ յայտնել մի ուրիշ մեծ պետութեան, քանի որ նրա ներսում, որպէս մարմնացած սպառնալիք, կանգուն է միշտ սօցիալիստական միլիտանտ բանակը: Արդէն Վիլհելմ կայսրին լուրջ մտահոգութիւն է պատճառում այն հանգամանքը, որ Հոհենցոլլերների վեհաշուք մայրաքաղաքը գրեթէ ամբողջապէս սօցիալիզմի գիրկն է անցել:

Միևնոյն «նեքրին տագնապների» սարսափով համակաւած են նաև միւս քաղաքակրթ պետութիւնները: Այդ է պատճառը՝ դուցէ զխաւոր, էական պատճառը, որ նրանք բոլորն էլ խոյս են տալիս փոխադարձ ընդհարումներից: Թէև միաժամանակ իւրաքանչիւրը նրանցից հետապնդում է հեռուոր ու թոյլ զոհերի և պատրաստ է ամէն աւթիւ յարձակել այդպիսիների վրայ՝ իր գիշատիչ ախորժակներին յագուրդ տալու համար: Այդ է պատճառը, որ եւրոպական դիւանագիտութիւնը ներկայումս այնքան հետամուտ է խաղաղութեան ու ՏԱՆՍՈՒՍԻ թէ Բալկաններում, թէ օսմանեան Հայաստանում և թէ ուրիշ վայրերում: Այդ «նեքրին վտանգի» նկատումներից էր մշտած թերևս նաև ուսաց վեհապետը, որ իր բռնապետական ցուրտ դիւանատնից յանկարծակի հրապարակ նետեց 19-րդ դարի ամենանշանաւոր դօկտրինաներից մէկը՝ «զինընկէցութեան», «տիեզերական խաղաղութեան» հրովարտակը...

Եզրակացնենք: Մենք ուրազեցինք Եւրոպայի քաղաքական ու սօցիալական էօլիւցիան յընթացս 19-րդ դարի Ամփոփենք այժմ մեր ասածները մի քանի խօսքով և տեսնենք, ինչ հրահանգներ կարող ենք քաղել մեզ համար այդ հակիրճ տեսութիւնից: Մենք հետեւեցինք ազգայնական-ազատագրական շարժումներին և ականատես եղանք սարկացած մանր ու խոշոր երկրների վերածնութեան: Բունկալական սարսափների հետ միասին արձանագրեցինք ընդվզումի վեժմ խոյանքները, դիւցազնական պայքարի սրտաուռ էպիզօդները:

Մենք գծեցինք զուգընթացաբար սօցիալական մեծ շարժման ելևէջները, պրօլետարական դիւցազներգութեան արհաւիրից պատմութիւնը և տեսանք, որ ամէն տեղ ըստ էութեան նման է պայքարը: Թշնամին, դահիճը մէկ է — բռնութիւնը իր ալլազան ձևերով, մէկ տեղ, միահեծան պիտի, միւս տեղ՝ կապիտալի բռնութիւնը մի այլ տեղ՝ երկուսը միասին: Մէկ է և իդէալը, մէկ է

գաւանանքի, կուլտի առարկան — Ժ ո Ղ ո վ ու ը զ իր մարուր բնազդութենքով և իր անբաւ ցաւերով: Նման է կուլտիների հոգեբանութիւնը, նման են և կուլտի միջոցները: Ազատ ու անվեհեր Հայդուկը Յունաստանի և վասպուրականի ձորերում, սարսափելի Վարթուարին Ապենինների վրայ, «Առաքինութեան դաշնակիցը» Երիտասարդ Գերմանիայի մէջ, խստաբարոյ Նիկիխտը ցարեքի հայրենիքում կամ Բլանկիստ պրօլետարը պարիզեան արուարձաններում — բոլորն էլ Ժ ո Ղ ո վ ու ը ի խանդավառ բարեկամներ, բոլորն էլ տոգորած սրբազան ատեղութեամբ գաւազրում են անդադար, տէնօր են կաղմակերպում, երկրպագում են վառօդին, ջատագովում են Սուրբ, Թոյնն ու Աւստակը: Առիւր երկար ժամանակ մնում է կոզիացած, զոհերը — ասնեակ տարիներով հեծում են դժոխային մթնոլորտում, մեռնում են մութ ու խոնաւ բանտերի մէջ, կախաղանի վրայ, մինչև որ ապստամբութիւնը ծաւալուելով, հրդեհելով՝ հարկադրում է իր պահանջները բռնաւորին...

Յարսափելի է պատմական էօլիւցիայի ճանապարհը, բայց վհատեցուցիչ է... Կարգանք, շատ կարգանք պատմութիւնը. հետաքրքրեւնք ճնշած ազգերի այդ դարաւոր, արիւնարից պայքարով լքման, յուսահատութեան վայրկեաններում շատ սփոփիչ ու սրտապնդող փաստեր կը քաղենք այնտեղից: Արքան հերոսական ճիգեր — շատուած ու ապարդիւն անցած: Արքան հրաշալի կորովներ — բախտի անագորոյն հարաւճելի տակ վաղաժամ թառամած... Խոնարհւելնք այդ պաշտելի նահատակների առջև, օրինակ առնենք նրանցից: Մենք ևս, անտարակոյս, տէնք նման դէմքեր, բայց դեռ շատ պիտի տանք, դեռ շատ պահանջկոտ է արեան աստուածը...

Կիւլ է կտակում մեզ 19-րդ դարը — ազգայնական կուլտ նախ և առաջ: Ստանձնենք այդ կտակը և ուշադիր լինենք ժամանակի հրամայական ձայնին: Համբարշտութեան գաղափարը — կուլտի անտիպօղը — իր ընդարձակ, տիեզերական իմաստով դեռ նոր է ծայր տալիս, նա դեռ չի մարմնացած: Ճշմարիտ կօմօպօլիտիզմը մետաֆիզիկական բանագրութեան է և իրականութիւնը պատկանում է դեռ «ազգայնութեան», «հայրենասիրութեան» նայեցէք Աւստրիային, չնայած սօցիալիզմի զգալի առաջդիմութեան՝ որպիսի՞ կատաղի մրցակցութիւն միևնոյն պետութեան ազգերի միջև. որպիսի՞ ահաւոր փոթորիկներ պատրաստ են ժայթքելու միմիայն լեզվի խնդրից... նայեցէք Գերմանիային, Ռուսաստանին, դիտեցէք լեհական հայրենասիրութեան թուխքները և ամբողջ լեհ աշխարհի ցասուճը Պօզնանի վերջին դէպքերի աւթիւ: Անգաս հրէաները, անգամ սօցիալիստ դրօշակի աակ համախմբւած հրէա ինտելիգենցիան լեհաստանում ու Կիւմուլում՝ հրէական ապագայ ինքնավարութեան խնդիր է դնում իր կօնգրէսներում: Միօնիզմ, Պանթիստիզմ, Պանգերմանիզմ, Պանսլաւիզմ, Պանիսլամիզմ — միևնոյն սօցիօլոգիական կատեգօրիայի տարբեր արտայայտութիւններն են

Այո, իրականութիւնը դեռ հսկայական մի մարտադաշտ է, ուր ազգեր ու ցեղեր փոխադարձ ատելութեամբ տողորած՝ գրոհ են տալիս իրար դէմ — և վայ յաղթութեանին: Եւրաքանչիւր մի ազգ, իր բոլոր էներգիայով ու բոլոր զենքերով հաստատում է իր դիրքը արեգակի տակ: Մենք ևս պիտի անենք այդ: Հանդէպ այն վսճմ ու ահեղ տեսարանին, ուր տիրանները ձեռք ձեռքի աւած յօշոտում են մեզ, ձգտելով խաչ դնել մեր ազգայնա-

կան գործիքները՝ պիտի ուղղենք մեր բոլոր ջանքերը դեպի ազգային ինքնապաշտպանություն: Հանգեալ հրեացման յարածուն վտանգին, հանգեալ բարոյական սրաբշտալիսանումին, որ սպառնում է իսպառ անհամարուն ծեր ժողովրդի և ինտելեկտուալի կամքը՝ պիտի գործենք փութով, առանց յայտադրելու:

Հասպենք: Պատմութեան անիւր թաւաբույս է արեան ու արտասուքների միջից, պար ու անտարբեր դեպի ճնշածների հեծկոտոցները: Նա բարձրացնում ու պատուաւոր դիրք է տալիս գործիքներ մեծամարտի յաղթողներին և կոխկուտում անգունը է գլորում նրա զոհերին: 2 մոռանալը այդ: Մի վայրկեան ևս անդրադառնալը պատմական մերձաւոր անցեալի վրայ և խոր արձանագրելը մեր գիտակցութեան մէջ այս ցայտուն իրողութիւնը՝ որ ստրուկ ազգերն ու դասակարգերը երբէք չեն մոռացել իրենց իրաւունքները, այլ գէնքը ձեռին յափշտակել են նրանց: Գիտակ այդ տիեզերական անողոր ճշմարտութեան ստաւարացնելը ու սերմնը մեր շարքերը, լինելը կազմ ու պատրաստ անգույն յուսահատ պայքարի համար, և ցոյց տանք այդպիսով, որ մենք ևս արժանի ենք քաղաքակրթւած ազգերի մեծ գերդաստանին:

Թ Ի Ի Բ Գ Ի Ո Յ Ե Ո Ի Բ Է

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՒ ՓԻՒՍՏՈՒՆԵՐԸ. Մուշի սիրուն ու գեղեցիկ դաշտը, ուր եղ ու մող կը բռնի, կը վառի, գիւղեր, աւաններ, հունցի դեզեր մոխիր ու աւելակ դարձած են: Ծարձատող բոցեր՝ մութ ծուխի քուլաներով կը լսին եծերը, դոխրի երազանքը տալով: Արհաւիջը հողանի թնկրով կ'արշաւէ այդ լացի հովիտին մէջ, սարսափահար հորիզոններու մէջտեղ, ուր մեռելներու, մեռելոսներու, լացողներու թափօրներ կանցնին Լիկ կեանքի լեղի-մոռացութիւնով մը: Մասունի սարերէն մինչեւ դաշտին ծայրը անբարոյականացած լճազարուծեան մը աննեղի զմահամոյցն է որ կուրորէն կը գարնէ, կը հրդեհէ, կը զազանանայ: Թուսահատական ու հերոսական ընդարումներ, չլուծ հարստահարութիւններ, վայրենի աշխարհներէն մացած անհեղանական դրութիւն, ուր, օր շանցիկը, որ հայեր չսպանին, ուր, ըստ Տէլ-կասէի քաջատրուծեան-նկարագրելով Մուշի նահանգի հայերու հրամանները՝ "գայլերն իսկ իբար կուտեն":

Սակայն, փրչնայի արտաքին գործոց նախարարը, մեզմէ լաւ հասկացած ըլլալով հայերու անմարդկային դրութիւնը՝ փայփայեց, պապողցուց սուլմանի աշքին Հայաստանի կարմիր ուրա-կանը, մինչեւ որ էջ ջրէն անցուց. յետոյ քաշեցաւ Տոնքիշտական քաղաքականութեան... Երկաթեղի դերակատար մը եղած ըլլալու համար:

Հարեւարող հայ գիւղերը, որոնք Մուշի դաշտ կը խնդր-ցնէին եւ որոնք գարնան Աստղիկի մարմինը ցամախէք աչքերէ ծածկող մշուշ մէջէն, ծիպցող կը գննեւոր ալս դուրս կը ցուային, կը մնան արտուկալ եղած: Թշուաութիւնը իր սրտիուն ծածկոյթով, աղքատացած, անօթիծարալ հայ ժողովրդին ուժատ թեւերէն ընծած կ'առաջնորդէ ղոնէղու ուրիշաւոր — կաթնուները թշնամուն ձգած կտտ ուտելու կամ դէպի մահ...

Այդ անլսելի ոճիրներուն, կառավարական լռութեան դիմաց երեւան եկան, մարդկային եւ պատմութեան հակազդեցութեան արդաք օրէնքով ինչպէս տեսանք Պուլկաբոյ, Յուսատանի եւ ուրիշ ազգերու ազատութեան պայքարին մէջ, հայ հերոսները: Մամա՛ Սերոբի արիւնքն ծնան նոր ֆէդայիներ հայրենիցի նւիրական Ցաւը իրենց մէջ, որոնք Անդրանիկի անվհեք ու խիզախ առաջնորդութիւնով, թափած հայ արիւնքն վրէժը կը լուծեն ծափահարելի ուժգնութիւնով մը, "ակն ընդ ականի" ասու-կածային օրէնքը գործարարելով: Հայ ցեղին դառնութեան բաժակը լեցւած, ան իյն ա՛յ կուի նոր թակահան մը քաջուծ է: Փէդայիին գնդակն է որ մուկեմ կը վազէ թշնամուն ետեւէն...

Բոլոր անոնք, որոնք կը սիրեն Հայաստանը, բոլոր քաղաքա-կերթ աշխարհը, կըստանեն որ զեք ազգոյն վրէժ ինչ որ ու-թիւնը հայերուն լուսեղէն սինն ըլլայ:

Ուրիշ ծար չի կայ մեր թշնամին հետ այլապէս վարելու, որուն կուրծքին տակ Աստուած ամբ մը ցեխ դրած է կարծես,

փոխանակ սրտի: Եթէ մեր մայրերը չըլլային — այնքան բարի ու առաջին, պիտի յանձնարարէինք որ իրենց թշնամուն դիմաց չ'ըլլային այնքան փոխախրտ եւ բիստոնեայ, որովհետեւ կ'ըզէ, Հայաստանի արիւնի դաշտերէն մեզ հասած ծայր մը: Թիւրք մայրը կնոջական գուլթը երբէք չ'ըմնշաւ իր հոգու մէջ":

Սուրբը միշտ շողողուն պէտք է պահել եւ վառողի հոտով գինով մայր: Հող է մեր յոյսն ու ազատութիւնը: Տարծի նահանգը, ուր Սեբըք գործեց ու անմահացաւ, ուր քաշեցու ազնիւ սերունդ մը հայ անունը կը փառաւորէ այսօր, նւիրական է մեզի համար: Հայոց պատմութեան առաւուրը արշա-լուսեց ան:

Ի՞նչ կը նայի հայ ժողովուրդը ներքովի մտարին ու կը յիշեցնէ իր նախահօր քաղութեան յիշատակը հսկայ որսողին, Բէլն դէմ: "Ընտու քարերը", որոնք քարացած են Հայաստանի աստուն հրամանով: Տարծն նահանգն էր որ Ասորեստանի արիւ-նուշտ վիճակներու "լէգէոններու թագաւորներ" — աշխարհաւոր յարձակումներուն էն զօրեղ դիմադրութիւնը ցուց, շնայելով տաւած անթիւ զոհերուն, "որոնք ծառի տերեւներուն ալս կը փուէին զօտից"՝ ինչպէս կը վկայեն նինչէի աւերակներուն բեւեռա-գրիքը: Սակայն ըրալէ մը, Հայաստանի Տօրոսի քնակեղծները Հյուսիսաստեղծին իրենց ազատութիւնը ձեռք ձգելէ եւ Ասորես-տանէն, նինչէն — Ս. Գրքի "զազաններու որջն" — ինչպէս այսօր Ստամբուլ — եկած աւարտու խուժ հօրտաններուն դէմ արիւնահեղ կռիւ մղելէ:

Մուշի նահանգը լեցուն է հայրենի յիշատակներով, անմոռու-թիւններով, որոնք ամէն քայլափոխի կ'ըզէին "հայծեր" — ու հեղի-նակին, "Դա քո երկիրն է. այստեղ էին ասրու՛ն քո նախնիքը եւ այստեղ մեռան նրանք. դու էլ պէտք է այստեղ մեռնես եւ քո ոսկերքը խառնես նրանց ոսկերքի հետ":

Տարծի քարձունքներուն վրայ, մարմանը հովիտներուն ծոցը, գուլալ աղբիւրներու քով կը նիրհն սրբազան հոգիները Հայաս-տան աշխարհին, անմահ "Թարգմանիչները", բազմաբախտ հայ-քաջաները, որոնք իրենց օրհնութիւնով եւ գործունէութիւնով կեանք ու կենդանութիւն տւին երեսմ Հայաստանին:

Ատենով երբ Գողթնի գուսամները իրենց բանդիներուն ու սագներուն ծայրով "Ծրվելը երկիրն", վիշա պապ ու վահանի քաշութիւնները կը թնդացնէին, երբ Արտաշէս Հայաստանի "նաւա-սարտի առաւտները" եւ Սաթրապի Արզաւանի "գտից խաւարծին" կը տնջար, "Քայքէ լեռան մարքին վրայ, որուն տակէն Արա-ծանին իր ալիքները կը թաւալէ, Ոսկիամայր Անահիտ — Հայաս-տանի Աթենասիւն — մեծ մահանք կը բարձրանար, ուրկէ քիչ վար ծիրատը մնշելով կը խուժէ Ողկէս գերդի դարաւոր ախարկ-ներու ստորոտէն: Դիցանէր Աշտիշատի մէջ, ուր "կէրօտիւ-ներու" — սրբազան գերիներու — դասակարգ մը, Անահիտ հողեք կը մշակէր, առանց ուրիշ տեղերու անսրբազան քնաւորութիւնը ունենալու, նաւասարդին տեղի կուճնար ամբողջ Հայաստանի "աշխարհախումբ տոնախմբութիւնը"՝ արքային, նախարարներու, քրմակոստի, եւ ժողովրդին ներկայութեան, ուր հաշտու-թեան մեծ մատաղը կը մատուցէր եւ երբ մեծ քրմապետը, ոսկի ցնցուղով, Արածանիէն շուր առած կը ցոցցնէր բիւրաւոր ուխ-տաւորներուն վրայ. հոն Վարդավառը — Լըրտոսիկը — կը տնէին, աղա-ւնիներ կը թոցնէին, քամբոններ կ'ածէին, ծիրտ կը խաղային... Լուսաւորէր, "ոսկով եւ արծաթով լի" Անահիտի եւ վահանեան քազիններուն տեղ ուր կար վահանի եւ Աստղիկի սիրոյ տա-ծարը շինեց հայոց աշխարհի առաջին մայր եկեղեցին, որու քարերով Լէնկիճիմուր Ծիրատի վրայ կամուրջ մը շինեց: Հոն, Աշտիշատի ազգային ժողովին մէջ ընդունեցաւ Ս. Գրքի եօթմ-նասնից թարգմանութիւնը — թարգմանութիւններու թագուհին հոն կ'այցնէր՝ ներսէս, Հայաստանի մեծ հովիւր, որուն վախ-ժանեկէն ետքը վասակ Մամիկոնեանը, Հայաստանի էն դիցազ-անական, պաշտելի դէմքերէն մէկը, քանի քանի հեղ Հայաստանի թշնամիները զգտնեցէն ետքը, երբ գերի քնակեցաւ, ըսաւ պարսից Շահին շահի երեսին "Մինչ օրհնութիւն հօրն միտոյ ներսէսի հանգուցեալ էր ի վերայ մեր գիտացաք տալ քեզ երսա":

Հարթի, ներսէս, աշաւորը եւ բարի հովիւր Հայաստանի, զարթի, օրհնէ Հայաստանի կտրիները, որոնք կը կուին ըստ սիրած աշխարհի համար եւ որուն մեծութեանը համար այնքան զգնեցար դուն: Ձայն տուր գերեզմանիդ խորէն Անդ-րանիկներուն, Համբարձումներուն, որոնք քո օրհնութիւնով պիտի կրնան "կըրաս"՝ տալ Հայաստանի արիւնակալ դահիճին: Հար-թի, ներսէս, եւ մի ձգեր մեզ Օրմանեաններու ծոցը...

Այլ սրբազան աստղերու ու հողին տակ կը հանգնէ Մահակ Պարթևի գերեզմանը, որ "որորմէն մանուկ թագաւորին" օրով անվհեք եւ հիմնաւի քաղաքականութիւնով մը դիմադրեց Բիւ-զանդիներին եւ Տրգանի ննջաւորտ արքունիքներուն դէմ, հովա-նաւորից Արշակունեաց խարախու զահը չուգելով Հայաստանի "վիրաւոր ոչխարը ստող զայլերուն"՝ հետ փոխել: Տարծը ծնաւ Խորենացին, Հայաստանի մեծ պատմագիրը,

ճակատագիրը: Չեր ետև ունիք այ Ժողովուրդը, բանուրը, արհեստաւորը, բարի եւ վնասման. հանգիստ ձգեցէք հարուստները. շինողները ամոնց շայտը եւ... աստուածայաշունթիւնը: Հայ բանուրը պիտի կրնայ հայթայթել ղեռ թշնամուն լանջըը պատող մահացու գնդակի մը լուսման:

Ջարկէք ու սնցէք վրէժխնդրութիւնով գինոված. մե խնայէք ոչ վաւի, ոչ ալա պէյի: Դարանցէք, ժամանները պահեցէք. գամեցէք ուր որ տեսնէք թշնամին: Չեր թշնամին ննեգութիւնով եւ հտեւէն կը զարնէ, ղուք ստղեւէն եւ հտեւէն միանգամայն, մինչեւ որ ամա՛ն ըսել տար անոր: Դարուս սկիզբը սուլեացի յոյն ապստամբները, 100-200 հոգով, թիւրքերու հազարաւոր հոգի վաշտորը քանի քանի անգամ յանկարծակիի բերելով ջարդ ու փշուր ըրին: Յա՛ն ղ գ՛ն ու թ՛իւն, ահա ինչ որ չի պակսիր ծեղի: Քաշնրու սահմանը իրենց զէնքն է:

Ջարթիր, Ներսէս, Ջարթիր եւ օրհնէ հայ քաշնրը: Մեր աշքերը հպարտութիւնով, հաճոյքով ու խանդաղատանքով կը դառնան ղէպի այն երկիրը, ուր քարքարոտութիւնը անպատիժ կը շարագործէ, ուր աշխատասէր հայ գիւղացին արեւն կուլայ օգնութիւն հառաչելով, ուր հայ ֆէդայիին գնդակը վրէժ կը գողայ եւ ուր ծեղիները... "Հայաստանի երկունքը" մարգարէացաւ:

Ջարկէ՛ք...

Թ Ե Ր Թ Օ Ն

Խ Ե Ղ Դ Ե Յ Է Գ Ա Ա Յ Ն

(ՋԱՐԿԻ ՕՐԵՐՆ)

Մահահան օրերն են ու դիակները կը պառկին փողոցներուն մէջ՝ եղբայրացած թշնամուն սուրով, երեսներն գետնի հողին հետ, արիւնը գեւ թաց կամ լճացած իրենց բերնին, իրենց բաց վէրքերուն վրայ. երիտասարդներ, ու ծերեր ալ ու կիներ ալ որոնց մայրական ստիքէն տակաւին միամիտ երեխայ մը կը կախուի և կը ծծէ ցամքած պտուկները, արթնցնել ջանալով խորունկ քնացած մայրիկը, որ չի լսեր ու չի շարժիր. և մանկիկը դատարկ ծիծը բերնէն ձգելով վերջին մանկական գանգաթը կը ձգէ, ողորմուկ լաց մը փրցնելով և որուն վշտակոծ արձագանքը մտայլ ու աւերակ տուներու դատարկութեան մէջ կը հնչէ մորմոքիչ եղանակով:

Մահահան օրերն են ու դիակները անթաղ կը պառկին արիւնոտ քարերուն վրայ, տըռքները դադրած են, հառաչանք չի լսիր, աղբի ու ցեխի փողոցները գերեզմանային արհաւիրքը կը սգան: Շէն աշխարհը աւերակ է, մահահան հովը կ'անցնի ամէնուրեք ու կը տարտղնէ հանգած հրդեհներու մոխիրը կամ կը հալածէ հոս հոն ծխացող կիսայրեացներու կեռ մուխը. միակ կեանքը որ կը սեւէ տակաւին, կիսակործան պատերու ածխացած ուրականն է որ նոյնպէս չարագուշակ՝ երկիրքն ի վեր սաղմուս մը կը հնծեծէ ու երկնքի խլացած արդարութեան՝ դեանի վրայ կատարած. եղեռնագործութեանց վրէժխնդրութիւնը կը յիշեցնէ: Գոռները փակ են յաւիտենապէս. գանոնք իրենց ծխնիներուն վրայ դարձնող ձեռքերը ամէնքն ալ կտրուած է թշնամին սուրը իրենց դաստակներէն. խաւարը սե վիշապի մը պէս ոլորւելով պտուտքելով իր վրայ՝ կ'երկնայ արհաւիրքի, դժոխքի գետնին երեսը ու կը լղէ մեռելներու արիւնը:

Եւ ահա մարդկային այս սպանդանոցին ծոցէն, հազարաւոր որբացած այրիներու, մայրերու, մանուկներու տեղին, խուճապին ու արցունքին մէջ իսլամին յաղթական օրհներգը կը հնչէ մինարէին բարձրութենէն, խնդրելով երկնային օրհնութիւնը վարը հաւաքած արիւնթաթախ ձեռքերուն, սպաննող կողպատող պրդծող աւերիչ ամբոխին համար. երբէք մարդկային հոգին

այնքան անբարոյականացած չէ՛ իր մեզքին, իր եղեռնագործութեան դիւային սրբապղծութիւնը աստուածային փառաքանութեամբ հուշակելու: Մինչ վարը, գողերու, մարդասպաններու հաւատացեալ վոհմակը՝ խոնւած հայհոյութեան տաճարին մէջ՝ անմեղի, արդարութեան գործը աւարտողի գազանային խղճատանքով ձեռքերը երկու ականջներուն կը տանի, ծուռկի կուգայ և իր իսլամի բարբարոս աղօթքը կ'ընէ իսլամական բարբարոս Աստուծոն, վեր բարձրացնելով թեւերը ու օրհնելով գանոնք:

Ար գողան, քարերն անգամ լեզու ելալու ջանք կ'ընեն խլացած բնութեան ու գիտակից մարդկութեան մէջ փոխանցող այս կեղծաւորութեան հրէշային երևոյթին դէմ հայհոյելու. աշնան քամին պէս մոլար ու հիծեծապին՝ սարսուռ մը կը խաղայ դեռ զգայութենէ չի դադրած մեռելներուն վրայ՝ երբ տաճկական աղօթքը կերթայ կը հասնի անոնց սրկացող հոգիներուն. գլուխներ՝ յանկարծ կատաղութեան դայրոյթովը համակած՝ վեր կը շիտկին. բայց, որովհետև թանձրացած լեզուն գամած է իր տեղը ու շունչն անբաւական, ներսէն բղխող անէծքը ակուններուն տակ կը ծամուի ու լորձուկնորոտ թաւալի մը կը փոխուի. և անգոր գլուխը վար կ'իյնայ նորէն ու կը ծեծէ գետնին խիճելը. օգին մէջ ձեռքեր կը բարձրանան. կենդանութեան ու մահահան այդ ահաւոր պայքարի ըրպէսներուն և սպաննագին բողբոքի ջրաձգութիւն մը կը խաչաձևեն՝ վար ինչալով:

... Անգղի, աղօթքը կը լռէ, կը հանգչին նաև վերաւորներն ալ իրենց յաւիտենական հանգիստը գտած: Թաւերը կը դադրին, վէրքերը կ'անուշան, արեան ակեցն ալ կը հանգարտին: Խոճոռած դէմքերը իրենց նահատակի քաղցրութիւնը կը վերադառնեն ու իբր թէ բան պատահած չըլլար, իբր թէ վէրքի հետքն անգամ չի գտնուեր իրենց կուրծքին կամ կողին վրայ՝ կը քնանան անտիրական մեռելները, ինչպէս աշնան գիշերներուն սովոր էին արդէն անուշ թուրութեամբ անհոգ երկնալ իրենց ընտանեկան անկողիներուն մէջ, երբ դուրսը քամին կը շէնը ու խաղաղ թմրութիւնը աւելի կը հեշտացնէր:

Բ.

Յրտասարսուռ գիշերը կը շարունակուի և արեան հոտը կը գորշըղինայ: Արծանուով կատարեալ է և քրտամեցուցիչ անցքերը ենթագրեյ կուտան թէ հայ անունը սրբած է աշխարհէն և պառակտ սկար շունչն իսկ պաղած: Այս համասփիւռ մեռելութեան, այս գերեզման աշխարհին մէջ գիշերուան ուշ ատենին կոյսի մը հնծեծանքը կը լսուի՝ խորունկ, կողկողիչ. միակ կենդանի աղաղակը որ կը սեւէ՝ այդ վայնասունն է. կարծես դժութեան հրեշտակն է որ երկրաւոր դժոխքին վրայ նստած, շուրջի ահաւոր եղելութիւնները կը վայէ: Բայց այդ ձայնը, կոյսի այդ սկար, այդ տրտում աշխատումը տարօրինակ գարհուրութեամբ՝ անիծեալ Բարիլոնի դունէն, դարմանք, թիւրքերու թաղէն կուգայ:

Ի՛նչ միթէ կարելի է որ թիւրք կնկան սրտին մէջ գթութեան սուրբ յարութիւնը տեղի ունենայ և արտասուէ անիկա հայու դիակին վրայ, գէթ գիշերային առանձնութեան իր խղճին քաւութիւնն ընելու և իր զաւակներուն մեղապարտութիւնը հառաչելու. ո՛չ երբէք չպիտի սրբէ անիկա անէծքի արիւնոտ խաչը իր մագերով, մինչև որ հայն իր հատուցուով չ'ընէ ու հայ մայրը նոյնպէս մահով ցոյց չի տայ իր զակին՝ պղծութեան

արգանդը և ըսէ անոր. — Կոտորէ՛, տղաս, որովհետև թիւրք մայրը կնոջական գուլթը երբէք չի ձանչցաւ իր հոգւոյն մէջ:

Ամբողջութեամբ շէնքի մը խորէն, որուն պատուհանները խնամով գոցուած են և որ դէկի մը որմափակ պարլատին պէս կը կենայ անմատչելի, խորհրդաւոր, հեծկտանքը կուգայ ողբաձայն, կոյսի դողդոջուն, ահէն խեղդուած ձայնով:

Առևանգուած, գերի հայ աղջիկը՝ Հուսիսիմէն է որ անքուն, խելահորոյս՝ պատուհանին կիսաբաց վարագոյրէն կը դիտէ դէպի իր ծննդափայլ թաղը, դէպի իր սիրելիներու երգեման բնակութիւնը, որոնք կը վառին, որոնց բոցը չէ հանգած տակաւին:

— Տէր Աստուած, գթութիւնը հատուկ երկիրքը և ողորմութեանդ բոլոր գետերը ցամքեցան միթէ... մենք ի՞նչ ըրինք, ի՞նչ փնտռու հասցուցինք քեզի... վախ, հատան, հատան ամէնքն ալ, ալ մարդ չի մնաց, ալ հայ չի մնաց, օրօրոցի երեսային ալ լեզուն կտրեցին. ու այս կրակը որ մեռածներու, վերաւորներու մարմինէն կը բռնկի, Յիսուս, չե՞ս տեսներ դուն...:

Հայ աղջիկը կ'ողբայ թիւրքի հարէմէն, որուն դրան առջև իր եղբայրակիցներուն դիակները կը պառկին անխօս ու համակերպած. և ի՞նչպէս չ'ողբայ, քանի որ իր կուսական պատիւը դեռ նոր թաղած է այդ սպանդանոցին մէջ:

Լացեց, պաղատեցաւ անգուլթ հրէշին ճիրանները համբուրեց, իզուր. խնդրեց որ սպաննէ զինքը և դիակը շուններուն տայ՝ միայն խնայէ իր պատիւին, և երբ տեսութէ կուսական բոլոր պաղատանքը կարող չէին կատարութեան Մողղքին սիրտը ողորելու՝ իր կնոջական արժանապատուութեան բոլոր գիւցազնութիւնն հաւաքեց և իր եղունգներովը պաշտպանել ջանաց ինքզինք, որովհետև իսլամի շրթունքները, որ իրեն կը յօտնային՝ պիղծ էին և քիչ առաջ իր հսրն ու եղբայրներուն արիւնսովը դեռ տաք, որովհետև այն բազումները, որ զինք գրկելու կուգային՝ իր մօր մագերէն բռնած, արմատէն քաղած էին. կ'ուզէր ականջները գոցել՝ չի լսելու համար հեթանոս սիրոյ խօսքերը, որովհետև իր փախուստի միջոցին կոխկուտած հազարաւոր մեռելներու սպառնազին աչքերը կը տեսներ իր դէմ, որ իրեն կ'ուղղէին և դիմադրութիւն կը հրամայէին: Երկար դիմադրեց անիկա, օգնութիւն, հավաք աղաղակեց, բայց ոչ որ լսեց, իր սիրելիները մեռած էին ամէնքն ալ կամ կը հոգեւարէին արդէն: Ռեժիսայաւ, մարած, ալ թեւերը վար կախուցան ու ձեռքերը երեսը ծածկեցին...:

Հիմա կը նայի մութ հորիզոնին երկայնքն ի վար, գետինը, չորս կողմը, ամէն դի խաւարն ու արիւնը կը պահեն միայն. մահ, աւեր, կործանում ամէն տեղ. մարդ չի կայ, կենդանի հայու ձայն չի լսելի և ազատածն ալ որ պիտի մնար՝ հրդեհ կուտէ ան ալ. և արցունքի եփրատը կը բղխի հոգիին, հեղեղանքը իր սիրտը կ'ուռեցնէ: Ար դողայ, ինքիմէն կը սարսափի, թիւրքի կին ըլլալու սարսուռը զինքը կը խեղդէ: Ալ իր լեզուն չպիտի խօսի, ալ իր աղօթքը չպիտի ընէ, ալ իր անունով չպիտի կանչեն զինքը և հարկ պիտի ըլլայ որ իր անցեալն ալ մոռնայ ու չյիշէ այդ ամէնը, ալ չի ձանձնար զանոնք, ինչպէս չպիտի ձանձնայ սիրելիի գերեզմանները:

Եւ այս անտէր աղջկան նւագը որ միայնակ կը հնչէ

գիշերուան մէջ՝ բոլոր կոյսերուն, բոլոր նշանածներուն, բոլոր մայրերուն և որբերուն հանդիսաւոր բողբոջ է որ կը հեծեծէ, որոնց շրթունքները այս պահուն ըսած են, բայց վաղան առաւօտը պիտի արթնան և յաւիտեան ողբալէ պիտի չի դագրին, յաւիտեան մխիթարութիւն չպիտի ձանչնան:

Աշնան արևուն տրտում աչքը ցայտեցաւ մեռելներու աշխարհին վրայ, խունկ բերեց, կարմիր պատանք բերեց երկինքէն. արհամարհած մեռելներ, որոնք գետնէն ծնած, կարծես քարերու որդիներ ըլլան, որովհետև ոչ մէկ կենդանի սուեր կուգայ անոնց շուրջը և ոչ մէկ ոտք մոլորաքայլ կը պտտի անոնց մէջ՝ գէթ զանազանելու, ձանչնալու իր սիրելին. և մինչ անոնց վրայ ագուաններն ու իրենց ձագերը կ'ելեկէջեն՝ Հուսիսիմէն իր գերութեան ամբողջ մէջ տաճկական հարէմի լաթեր կը հագնի, գլուխը չիթ կը քաշէ և նոր աղօթքով իսլամի պիղծ նամազը օրհնագեւ կը սովորի:

Տրտում է անիկայ, նահատակ ուրականի մը պէս. որ հողը չէ ընդունած և գերեզմանէն դուրս է նետած, դէմքին վրայ մոխիր մաղած, սգաւոր ու այլագունած: Ան աչքերուն մէջ համակերպութեան տանջանքն ու լրին չարչարանքը իրարու կը խառնուին և դէմքին երէկի չքնաղ գեղեցկութեան վրայ սգաւոր աշխարհի մը ցաւը կը ծածանի:

Շրջապատուած է տաճիկ կնիկներով, որոնք հոգեկան երջանիկ տրամադրութեամբ կը շնորհաւորեն իր հարսնութիւնը և իր բախտաւորութեան սօնը կը կատարեն, իբր թէ հայ աղջիկը հայրենիք ու ծնողք ունեցած չ'ըլլար, իբր թէ զանոնք աւերողները տաճկական ձեռքերը չ'ըլլային: Մագերէն գեղեցիկ խոսքովներուն տեղ հիմա երկու քունքերէն զիլիֆներ կախուած են, և իսլամական մկրտութիւնը ֆաթմա դրած է իր անունը: Հայ աղջիկը այլասեռած է՝ ոտքերու ոտիցէն մինչև գլխուն մագերէ. լեզուն իրենը չէ որ կը խօսի. աղօթքը իրենը չէ՝ որով կը ծնրագրէ, անունը իրենը չէ. օտար, օտար ամէնքն ալ ու թշնամինը, ո՞վ ըսաւ թէ ֆրիստոսի խաչը աւելի ծանր էր, երբ անիկայ շաբաթ Գողգոթայէն կը մագրցէր:

Իր անձին բոլոր այդ արտաքին օտարութեան մէջ սակայն բան մը կը մնար որ յափշտակած չէր, իր հայրերուն կարօտովը լեցած և անոնց վեճեխնդրութեամբը թունաւորած հոգին, որ հայրենիքի անխորտակելի դրօշակի մը պէս յաղթական ու արհամարհոտ կը մնար կործանման, թշուառութեան ու ընդհանուր քայքայման մէջ. ուստի հայ աղջիկը՝ իր յիշատակները քայքայման մէջ. ուստի հայ աղջիկը՝ իր յիշատակները, իր յոյսը, իր կեանքը ամփոփեց մէկ կէտի վրայ, անարատ խորհրդանշանին տակ ու ծաղկեցուց զանոնք:

Վերազէ միշտ իր ծնողական տունը, որ ամբողջ մը մոխիր է հիմա, կ'երազէ անոնք որ չի կան ու միւսները՝ ողջերը, որ այդ մոխիրներուն վրայ երկու դարձիկ բոլորած, խշտի մը ծածկով կապրին. կարօտը կը մաշեցնէ զինքը, երբ յիշատակները մէկտեղելով կը բերէ աչքին առջև իր ազգականները որ թէև աղքատիկ, սակայն նոյն սեղանին բոլորակը կը հաւաքուին իրկունը, Հայր-մերով կ'օրհնեն իրենց հացը և կանուխ իրենց աղօթքը կ'ընեն դէպի Սրբեայք խաչակնքերով ու կը պառկին. ան, որբան քաղցր էին անոնց չոր խոխրներն ու քանի մը կտոր

փայլաները, թշնամուն այդ փափուկ անկողնները կը ասնջին զինք, իր ոսկորները կը ցաւցնեն. ինչպէս ինք հանգիստ պառկի, երբ իր սիրելիները, անբիւն գուցէ տախտակի վր Վրայ կը հանգչեցնեն իրենց գլուխը. ինչպէս իր կերած կերակուրները զինքը չի կրծեն, երբ հեռուն իր զրկած արենակիցները իրենց մերկութիւնը ծածկելու համար կուրծքի շապիկ մ'ալ չեն գտներ: Ախ, հոգին վերաւոր է, վշտերու ծովը կը փոթորկի և արցունքը կը հոսի աչքերէն, և սակայն պէտք է որ իր բունաւոր տէրերը չի տեսնեն զանոնք, որովհետև ատելութեան թուրը կը թւի իր ճակտին. — կեապո՛ւ, դեռ կը յիշես անցեալդ:

Այո, կեապո՛ւ իր հայրենիքը չի կրնար մոռնալ որքան ալ տանջւած, հալածահան ու վտարանդի ըլլայ, այո, անիկա պիտի յիշէ իր սուրբ հողն ու անմոռաց մեռելները, որ հ ա յ ու ն ն ու հ ա յ ը լ լ ա շ ի ն ու ն հ ա մ ար կործանեցան, մեռան:

Եւ ահա տարին չի բոլորած, կը փախի հայ աղջիկը գտնելու իր աւերակներն ու որբացած ազգակիցները, արհամարհելով բռնութեան ամբողջ ոսկի բարձերն ու բեհեզէ գարդարանքը, արհամարհելով բռնաւորի ճոխութիւնն ու հանգիստը, անոնք ամէնքն ալ աղտոտած գրտնելով իր հայրենիքին արիւնոյնը, իր քոյրերուն արցունքովը, անոնք վրայ պատկերած տեսնելով իր աշխարհին տանջանքը: Ա՛հ, կը խեղդւէր, կը խեղդւէր հոն. խմած ջուրը կարմիր կուգար իրեն, կերած հացը՝ մեռելի միս, գայլի որջն ու առատութիւնը՝ իր տիրուն ու իր լակոտներուն. ինք իր ցաւի բաժինը կուզէ, իր քոյրերուն արցունքը կուզէ:

Ազատ է հիմա և ազատութիւնը քաղցր է իր մօրը կաթին պէս. ծունկի կուգայ փլատակներուն վրայ, կը համբուրէ աւերակներուն կործանած քարերն ու սևցած հողը և նորէն երկար, երկար արցունքներ կը վազեն իր թարթիչներէն, կարօտի, գորովի արցունքները, զղջման, քաւութեան արցունքները, որովհետև Զարութեան դուր կորսնցուցած է, սակայն անոր վաւակը կը հալածէ զինքը տակաւին, որովհետև... արգանդին մէջ կը զգայ տաճիկ մանուկը, որ կը խաղայ...

... Գլուխը ետին դարձուց, ձեռքերով աչքերը բռնեց, ինչպէս գերութեան առաջին գիշերը, երբ իր անիծեալ երկունքին մէջ գազանի ձագը աշխարհ կուգար. խեղդեցէք, խեղդեցէք զայն կ'աղաղակէր՝ մոռցած իր երակներէն քաղուող բոլոր ցաւերը, տղաբերքի պրկող տանջանքները, անհուն ատելութեամբ մը համակւած, վրէժխնդրութեան միակ կրակով մը բռնկած.

— Խեղդեցէք, խեղդեցէք զայն, թող չտեսնեմ իր երեսները, թող ձայնն ականջին չի հասնի, վատութեան ծնունդը, օձի զաւակն է, իմ հօրս, իմ եղբայրներուս գլխուն գնովը գնւած է անիկայ, չի տեսնամ գլխիկերը, ձեռքերս անոր չի դպնան... խեղդեցէք, խեղդեցէք:

Քաւութիւնը կատարեալ է, իր մեղքերը սրբւած են, սրբուհի մըն է անիկայ, որովհետև նահատակ գերեզմաններուն անթառամ յիշատակը իր վրէժխնդրութեամբ կը նորոգէ:

ԱՍԼԱՆ

Գ Ա Ր Բ Ն Ի Ե Ր Գ Ը

(Շարունակ. — Տես N° 6)

«Արի փշոնեմ ես քո խոփը, տանք դարբինս կոկու, Կոկու-կոփինց սուր ու սուսեր՝ դուշմանի դէմ կուկու: Եղբայր հայեր, սուէք խոփը, տւէք դարբինս կոկու, Կոկու-կոփինց սուր ու սուսեր՝ Հայաստանը փրկելու:»
 ԴԱՄԱՌ-ԱՄԹՈՊՊԱ

VII

Յայեցէք, որդիք, ես ծեր եմ, մաշւած, ծաւոտ օրերի բազմութիւ շարքեր եկան ու անցան զբխովս յոգնած, ճակատի փոեցին ձերմակ ալիքներ:

Ալիքներիս չափ տեսել եմ սևեր, սև երկնքի տակ մեր սև աշխարհում. որքան ճակատս ունի կնճիտներ, Այնքան վերքեր են ծածկւած իմ սրտում:

Անդուլ պայքարում կուայած մէջքով Այժմ քայրում եմ դէպի գերեզման, եւ նոյն պայքարը շաղախած յուսով Առէք ձեզ իբր աւանդ սրբազան:

Հին հին օրերից սև բախտի վճռով Խոփն ու սուսերը ընկեր են մարդին, Խոփը մենք աւինք իր ծով քրտինքով Սուրը դուշմանին թողինք մենք բաժին:

Եւ բիւր տանջանքով անդուլ, անդադրում, Կուրծքը երկրի պատուեցինք ցաւով, Անգութ թշնամին մեր իսկ կրծքերում Իր սուրը մխեց արծան ծարաւով:

Քանի քանի դար լուռ աշխատեցինք, վաստակը թիրբին՝ ցաւը մեզ բաժին, Դատ ու դատաստան երկնքին թողինք, երկինքը խուլ մնաց մեր հառաչանքին:

Արտում խոփ չկայ, դաշտերը խոպան, Համր են կտրել մաճկալ հօտաղներ, եզներ ու արօր թշնամիք տարան, Մեր շէն երկիրը մեզ աւեր թողին:

Դժոխքն է պատել մեզ չորս բոլորից, Աղջ փոթութեամբ ենք հազար բոցերում, Զարիքով յղի երկինքը վերից

Մեր ցաւոտ կուրծքը սղմում է սղմում, Աւերակների մռայլ կոյտերից Ծխի ոլորտը որպէս լուռ բողբոջ Քանի դարեր մեր դժբախտ վաթմանից Զգուում է դէպի երկինքն անողբ:

Ռճիրով հարուստ երկրի վրայ երկինքը միշտ հաշտ նայում է վերից, Եւ տանջուող մարդի ցաւին անզգայ ծպտում է արիւնոտ մշուշի միջից:

Երբ որ մեր այս ծով ցաւերի դիմաց Երկինք ու երկիր հաշտ են, միաբան, Հազար նախատինք ու նզովք նրանց, Ում որ շրթունքներ աղօթք մըմջան:

Նզովք երկնքին, իր ողորմութեան, Արին միլիոններ զուր աղերսեցին, Նզովք երկրին և իր գթութեան, Արին խեղճերը զուր հաւատացին:

Հազար ու հազար նզովք ձեզ որդիք, Թէ որ չիք օր, մէ ժամ, մի վայրկեան,

Հաւատարմարդուն, կամ նայէք երկինք
 Եւ ակնկալէք վերից փրկութեան:
 Մեր համբերութիւնն էլ անուն չունի,
 Ժայռերն են ճայթում մեր հառաչանքից:
 Մեր կեանքը խաւար, մեր ցաւերն անհուն,
 Զուր է գութ հայցել անգութ երկնքից:
 2է, էլ չենք ուզում փորել շերիմներ,
 Զարկեցէք, որդիք, քանի ուժ ունիք,
 Թող որ փշուրն նաև այս բաճեր
 Բահ էլ պէտք չէ, երբ որ արտ չ'ունինք:
 Զարդեցէք նաև մեր այս մանգաղներ,
 Ինչ որ պողպատ է թող սուսեր դառնայ,
 Աւեր, անապատ, խոպան են դաշտեր,
 Փրկութիւնը մեզ լոկ գէնքը կը տայ:
 Զարկեցէք, որդիք, պողպատի շերտեր,
 Խնամքով զատենք փափուկ երկաթից,
 Շեշտակի թափէք ուժգին հարւածներ,
 Զէնքերը ձուլնք լոկ կուռ պողպատից:
 Զարկեցէք, որդիք, պողպատը փափկած
 Թող փուփ, ձգւի ձեր հարւածներով
 Ինչպէս թունաւոր օձը կատաղած
 Զգում է առաջ օղակ օղակով:
 Պողպատից կռած հատու սուսերներ
 Քինու վրէժի թոյնի մէջ մխենք,
 Հին ու նոր արիւն, արցունք ու ցաւեր,
 Սուսերի հատու բերանով սրբենք:

VIII

Լսեցէք, որդիք, իմ խօսքը վերջին,
 Գուցէ և շուտով իմ յոգնած ձեռքից
 Ես վար կը ձգեմ մուրճն և ունելին:
 Կերթամ հանգչելու իմ բիւր ցաւերից:
 2եզ եմ կտակում զնչան ու հնոց,
 Մուրճեր, ունելիք և սուր կոոցներ,
 Նրանց հետ մէկտեղ սրտիս խոց ու բոց,
 Հոգիս փոթոթող հաղար ու մի ցաւեր:
 Ախ այդ ցաւերը մի մասն են միայն
 Իժախտ վաթանի ծով տառապանքի,
 Արտիս կրակը մի կայծն է միայն
 Մեր խեղճ աշխարհը լափող հրդեհի:
 Քանի չարիքը այսքան զօր ունի,
 Վիշան ու արցունքը տէր են մեր երկրին,
 Քանի դուշմանը գութ, ամօթ չունի,
 Ցաւն է մնացել բաժին խեղճերին:
 Գուր ներրական այս գործանոցում
 Զը շինէք երբէք վաստակի գործիք
 Եւ ձեր մուրճերի աճեղ ձայներում
 Մարտի հրակեր լսեն թող մարդիկ:
 Զարդեցէք անվերջ խոփ ու մանգաղներ,
 Հաղար կտորով փշրեցէք շղթան,
 Կռէք կոփեցէք հատու սուսեքներ,
 Տէք ամէնքին գործիք փրկութեան:
 Էլ այսուհետև աւագ ուրախութիւն
 Մի գարկէք երբէք սալին ձեր մուրճեր,
 Մասիսի այրում փակած հսկային
 Թողէք որ մաշին երկաթ-կապանքներ:
 Թողէք որ ըբոստ վատաբախտ արքան

Անթիւ մուրճերով հաստացած կապեր
 Թողէք որ լիզեն շներն արքային,
 Լիզեն ու մաշեն երկաթէ օղեր,
 Խստասիրտ մի հօր վերջ տան նպոփքին:
 Թող նա դուրս ժայթքի լերան արգանդից
 Արպէս սև զայրոյթ դարերով կուռւած,
 Թող որ դուրս սողայ մութ անդունդներից
 Արպէս ահարկու վիշապ կատաղած:
 Նրա էլ հոգին մեզ պէս դառնացած
 Հաշիւ ու համար ունի աշխարհից,
 Նրա էլ սիրտը վէրքերով պատած
 Բիւր ցաւեր ունի հին հին դարերից:
 Եւ ձեզ հետ մէկտեղ դառնացած արեան
 Թող շանթեր թափի դուշմանի գլխին,
 Իժախտ ու խոպան դարձած մեր վաթան
 Աւերակներից ծնի վերստին:
 Եւ երբ արիւնտա մարտը դադարի
 Վե՛հ յաղթանակով սուրբ իրաւունքին
 Եւ կուռւմ ընկած նահատակների
 Վառվառ յոյսերը մէկէն պսակին,
 Երբ որ չարաբախտ մեր հայրենիքից
 Խաչառ վերանան ցաւերն ու չարիք,
 Եւ երբ վերստին երկինքը վերցի
 Գեպի վար թափի վառ ճառագայթներ,
 Երբ արիւնապատ մեր գաշտ ձորերում
 Նորէն ցնծութեամբ հնչին ձեր երգեր,
 Մաճկալը պատռի ակօսն իր բքտում,
 Հողին արօտ քշի իր հօտեր:
 Ախ այն ժամանակ, այդ սուրբ օրերին
 Եկէք ու գտէք շերիմս կորած,
 Ըստը բողբոջէք իմ հոգաթմբին,
 Ասացէք իմ ոսկորներիս մաշած՝
 « Հայր քնիւր, հանգիստ, քնիւր յաւիտեան,
 « Այժմ երջանիկ, ազատ է վաթան»...
 Ղ Ա Ր Ի Բ

(Անըշ)

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ԱՐԻՅԻՆԵԱՆ ՔՈՒՐՈՍ ստացած է՝
 ՈՍՎԱՆԱՊԱՏԻՑ 50 ուրլի, ՄԱՆԳԻՑ 25 ու 80 կ, և 28 ու
 50 կ, 1901 թ. օգոստոսի «Բաշաց» լսմբից (Ազրայէ, Կայ-
 ծակ, Հրահաւոր, Ճարտար, Նիզակ, Նպաստ, Առիւծ, Սննքերիմ
 Թեւլասըմ, Սերոբիսէր, Ասպար, Զանփոլատ, Նեփիշ, Զոյ, Ալան
 Սաւուռ, Սարիբէկ և Սուր 18 ու, Զրեբից 610 ու 50 կօպէկ,
 սեպտեմբերի ԱԹԻՍՏԱՇԻ «Մարշիւմ» լսմբից 183 ուրլի
 Զրեբից՝ Երևանի ծեղրով՝ 106.80, Գ. Ա. 2, 5, 8. 8. 15, ԱՊԱ-
 ՌԱՇԻ Ուժից 100, ԱՊԱՌԱՇԻՑ 625, «Լաշէ-Հայկազան» լսմ-
 10, Անտու (սարիվճար) 25, Գ. Ա. 20 ևս 12, «Գառնիկ» լսմ-
 սեպտ. և հոկտ. ամսավճարներ (Սոր Վարդ, Խորապետ, Լաւանդ
 Սարսափ, Ճարտար, Նախիկանց, Զոյ, Ամեռ, Ալան, Նիզակ,
 Կայծակ, Իրան, Առիւծ, Դաշոյն, Ազրայէ, Արաք, Երկաթ և
 Խորհրտ) 18, նոյն քիւր «Զեռնակ» լսմ. 12 ուրլի:

ԱՐԻՅԻՆԵԱՆ ՔՈՒՐՈՍ
 ԱՄԵՐԻԿԱ. Վուստիլտէն Եղ. Պոյանեան 2 յուլի 25 սէնթ
 Ա. Սրապեան 1 յուլ, 8. Նահիկեան, Հ. Թէվէրէլեան, 8. Պոյան-
 եան 50-սական սէնթ, 8. Մազմանեան 25 սէնթ: Գումար 5 յու-
 լար (25 ֆր. 75 սանթ.): Ուլաթիսովին 2. 8. Դ. կոմիտէ
 «Դրոզակի» տամսամսակի ամթիւ 5 յուլ 45 ու (28 ֆր. 5 սանթ.):

Քայման, Գ. Ճ., Յ. Վարդապետեան, Անարոն Աւետիսեան, Ասով Մոկացի 2-ական, Ս. Ե. Տ., Յարութիւն. Դերձակ, Հայկ Մոր- ժիկեան 3-ական, Խուժան 1. 50, Մ. ճգնաւորեան 1. 50: ՀԱՄԸՆ- ՏԷՆ՝ Ա. Ա., Ա. Ա., Յ. Ա., Մ. Ա., Գ. Մուսոյեան, Յ. Պօզո- յեան, Ա. Առաքելեան, Պեղծ, Պարոյր, Բագրատունի մէկմէկ-ական ուսար, Պ. Հ., Սուրեն 2-ական, Ս. Դերձակ, Ա. Սողոմոնեան, Խ. Շամշյան, փթթիւր Արմինեան, Ոհն, Մուրատ, Սմբատ, Մ. Ճ. 50-ական սէնթ, Մ. Պօղոսեան, Պ. Շամշյան 25-ական սէնթ: ՎՕՔԷՔԷՆ՝ Պաղտատար Մինասեան 1 ուսար: Գումար 63 ուսար 50 սէնթ. (այս գումարէն Արեւմտեան Բերքոս ստացած է 57 ուսար (293 Քրանք 30 սանթիմ):

ԱՅԻՂԱՆ. Մահադոստէն Երուզէն 5 շիւնն (6 Քր.): ԳԵՐՄԱՆՆԱՆ. Բերլինի «Մօլեկիւլ» կօմիտէն (223 մարք), 277 Քր. 5 սանթիմ, կրկին (160 մարք) 198 Քր. 75 սանթիմ: ԻՌՈՒՄԱՆՆԱՆ. Թէքուէ քաղաքէն Թ. Հայրապետան 5 Քրանք, Ա. Կար. 3, Միւ. Գր. 2, Հազար Սահ. 3, Յ. Ատաւ 5 Քր., Բնաստանձայի Հ. Բ. Ընկ. 10 Քր., Մարագէշաիէն Յ. Ալ-ի միջո- ցով 18 Քր., Նիշէն Պրոխոր 10 Քրանք:

ԽԱՐԹՈՒՄԷՆ՝ Պ. Դերձակ. 25 Քր., Մ. Տօքո. 5 Քր., Տիգ. Ա-եան 10 Քր. 40 ս., Արու. Ար. 12 Քր. 30 ս.: ԼՂՎԷՂԷՆ՝ Կ. Ե. 20 Քրանք: ՆիկոՊՕԼՈՒՆ՝ Մար. Ատո. 40 Քր., օր. Մ., Հ. 53 Քր. 20 ս., Ժամբէն 3 Քր., ԺԸՆԷՂԻ «Հանք կօմիտէն 17 Քր. 50 ս., Է. Ար. 200 Քր., օնթրու վիճակախաղէն օր. Մ-ի միջոցով 296 Քր. 50 ս., Ալ-էն 5 Քր., Թ. քաղաքէն 398 Քրանք: Ընդամենը գումար 1930 Քրանք 80 սանթիմ:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿԵՂՐ. Կօմիտէն՝

1900 թւին Լիւնի կօմիտէն՝ Հայկ 15 ուսար, Արմենակ 2, Յ. Կ. Պ. 15, Արամ 11, Կարդաս 3, Հրաշնայ 5, Պարոյր 8, Հայկակ 10, Հաւէն 6. 50, Մուշեղեան 2. 75, Արուսազը 15, Թա- թուլ 9, Կամպարական 10, Փանակ 2. 50, Է. Մ. 6. 75, Գ. Խ. 6. 75, Պարզեւ 0. 25, Տիգրան 10, Նժդէն 2, Բրուտ 2, այլեւայլ ստղբերներ 20: 75, նւէր Ջէնքի 9 ուսար:

ՓԻՉՊՈՒՐԿԻ կօմիտէն՝ Գ. Կ., Մ. Թ., Ա. Ա. 10-ական ու- սար, Մ. Ա. 4, Բ. Թ. 5, Մ. 3. 4, նւէրներ 5: Գումար 48 ուսար: ԲԱՆԿԱՐՏԻ կօմիտէն՝ Գ. Դ. 15. 67 ուսար, Կայծքար 22. 40, Ողջ 17. 20, Ասգի 17. 20, Հրատ 17. 85, Ա. Բ. 12. 20: Գումար 102 ուսար 52 սէնթ:

ՀԷՎՐԷՂԻ կօմիտէն՝ Յ. Խ., Յ. Դ., Յ. Լ., Յ. Մ., Յ. Ե.-էն 45 ուսար 50 սէնթ:

ՉԻՔԱԿՕՅԻ կօմիտէն՝ 1901 թ. Չիքակոյի մէջ Ռ. Թ. Թաւշ. 1 ուսար, Ն. Ե. Ելէրի 1, Ս. Ա. Կրիսթօ 3, Մ. Ե. Մարտե- լիացի, Մ. Ն. Նասապետ 50-ական սէնթ: Գումար 6 ուսար:

ՎԷՍ ՓՈՒՆԻՄԸՆՆԷՆ՝ Փ. Տէրունի 1 ուսար, Մամիկոն 5, Պերձ 0. 50, Մնձուր 1. 50, Քէտեղ 1. 50, Մալխաս 1, Եսթէր 1, Արամ 0. 50 ուսար: Գումար 11 ուսար:

ՀԱՄԸՆՏԷՆ՝ Խ. Ե., Յ. Պ., Մ. Ճ., Դերձակ, Պապիկ, Յ.-էր մէկմէկ-ական ուսար, Ա. Մ. Հ. Կ. 1. 50: Գումար 7. 50 ուսար

ԴԵՏՈՂՈՒԹԻՆ. Ներկայ տարւայ «Դրօշակի» թիւ 5 ԼՕ- ՐԷՆՍԻ 30 ուսար 50 սէնթ եւ թիւ 6 ՆժՇՈՒՂԻ 21 ուսար 50 սէնթ ներառուածիւններու ցուցանիքը կը վերաբերին Արեւ- տեան Բիւրօյի գումանդանը:

ՈՍԿԵՆՆԵՐ Կօմիտէն՝

Ս ե կ տ ե մ ք ե ը Զինար 20 դահեկան, «Արսլանեան» խումբի անհատէն 20, «Սնորքի» խումբ Դոնկոյ 40, Էտուար (տարեկցար) 108, Գլխարկ 34. 75, Վիթլար եւ Ժ. Սեպու 6. 75-ական, «Արարօ» խմբ. 70, ԱՐԿ-ԱՇ. քւ-էն Պէր, Պէրին եղբայրք, Մամիկոնեան եւ Սրոյ 20-ական, ԿԱՄԱՐԷՆ Միքո Մուկսի 40, Նինուէի Սուէից 40: Հ ո կ տ ե մ ք ե ը «Արսլանի» խումբ Աղւանի, Պաղը, Լուսին եւ Գնտակ 5-ական, Բար 8, Սեպու 60, Ծոյիկ 95, Պաղ- տիկ 40, Յակոբ 80, «Սնորքի» խումբ՝ Էտուար, Լազար եւ Միսիկ 47. 50-ական, «Փուշի» խումբ՝ Փուշի 95, Տասմախու 95, Սինուս 50, Խանուս 20, Միհրան 20, Առաքել 10, կրկին «Աղւանի» խումբ Աղւանի, Լուսին եւ Դաշոյն 5-ական, «Թաթուլ» խումբ Աշուտ 95, Աղբիւր 47. 50, Թաթուլ 47. 50, Երկաթ 20, Կօլո 20, «Արարօ» խումբ Արարօ 40, Դազար, Սուզոյ, Սիմոն, Կարապետ եւ Մազիկ 20 ական, Պետոյ 10, «Գիժ» խումբ Բարսաւոն, Թաթուլ, Աւիկ եւ Ուռուս 20ական, «Ողորմած» խումբ Ար, Դազար եւ Գահիկ 20-ական, Յահիկ 10, Մատոյ 10, ԱՐՇԱԿԱՆՆԷՆ՝ «Անճապար» «Երկիւղած» եւ «Ազգասէր» խմբերու եռամսեայ մուտքը 142. 50, նւէր Բ. Սնորք Արսլանեանէ 20: Ն ո յ ե մ ք ե ը «Արարօ» խմբ. 80, Զինար 20, Հրացան 54, Ոհն 100, Արեւ 100, Զինար (կրկին) 54, Ատոյ 20, Կեղծ անուն 20, Վեցարամեան 108, Մահին միջոցաւ անամաւն անձէ մը 60 դահեկան: Գումար 2535. 25 դահեկան մէծիտէն 20-էն հաշուով:

ՂՐԻՊՈՒԿ. — 1901 թ. «Դրօշակի» № 4-ի ՈՍԿԷՆՆԵՐ գումակն մէջ Մահ 42 եւ Սեպու 11 դահեկան ըստ է, պ. տր է ըստ Մահ 60 եւ Սեպու 42 դահեկան:

ՔԱԿԱՆԵԱՆ ԿԵՂՐ. Կօմիտէն՝

ՓԻՂՊՈՒՆ՝ «Արեւելեան» խմբ. 20 էվ, 11 էվ, 5 եւ 5 էվ, «Արամեան» խմբ. 48. 10, «Արծիւ» 13, Մ. Գ. 5: ՌՈՒՍՃՈՒՔԻՆ՝ «Սնորք» խմբ. 81. 50, «Արարօ» խմբ. 46. 45, «Տէրօր» խմբ. 119. 75, «Զինավարժ» խմբ. 17: ՍՕՄՈՎԻԹԻՆ՝ 30 էվ: ՊՈՒՐ- ԿԱՂԷՆ՝ 100 էվ: ԳԵՏԱՓԷՆ՝ 131. 10 էվ: ՓԻՂՊՈՒՆ՝ Հայկակ 20 էվ: Գումար 651 էվ 90 սանթ:

ՐՈՒՍԱՆԻԱ՝

ՔՕՍԱՆՆ՝ 167 «Դեւեան» խումբ ստացած է՝ «Չորս գանձ» խմբէն Արուսազը 2 Քրանք 50 սանթիմ, Բարկէն 1 Ք. 25 ս., Մուշեղ 2 Ք. 50 ս., Թոշիկ 1 Ք. 25 ս., Հարսայր 1 Ք. 50 ս., «Լեւոնդեան» խմբէն Գեղամ 5 Ք., Վաւաշայուր, Հայկակ, Թոր- գոմ, Հաւէն, Վաղարշակ 1 Քր. 25-ական սանթ, «Ազար» խմբէն Ապուստ 1 Ք. 25 ս., Բաշեղեանի 1 Ք., Սարի գաւաթ, Բագրատունի, Հրոն, Ժայռ 1 Քր. 50-ական սանթիմ, Համա- կրողէ մը 5 Քրանք:

«Չորս Գանձ» խումբ՝ Հարսայր 1. 50 Քրանք, Բագրատ 1. 30, Բարկէն 1. 50, Տիգր. Ան, Ապուստ, Թոշիկ, Արուսազը 1. 25-ական, Ս. Մ. համակրողէ մը 4, «Ազար» խումբ՝ Մու- րատ 2, Յուլակ 2, Բաշեղեանի 1, Վասոյ 1, Գառնիկ 1. 25, Սարի գաւաթ, Բագրատունի, Հրոն, Մուրճ, Հրացան 1. 50-ական Քրանք: Գումար 61 Քրանք 55 սանթիմ:

ՍՈՒՂԻՆՍԵՆ՝ «Տարօն» խումբ՝ Սրապիոն, Թորգոմ, Ծարպէկ, Հաթօ, Շաւարշ 4-ական Քրանք, Գասպար 6, Մարգար 5, Մը- շիւն 5, Արծրունի 3, Կարիժ 7, Բայնտուր 6, Նետեւալ քարե- սէր ազգայիններ հանգանակած Մ. Մուրատեան 5, Թ. Կիւս- լասեան, Վ. Յակոբեան, Ն. Առաքելեան, Յ. Հարարեան, Պ. Կա- րապետեան, Կ. Առաքել, Պ. Բարիսիան, Թ. Կոստանեան, Մ. Տաշեան, Տարօնի որդի, Յ. Գրիգորեան, Յ. Սէֆէրեան 2-ական, Յ. Գալուստեան 1, Մ. Համբարձումեան 3, Ա. Խաչատուրեան 5, Ա. Կիրակոսեան 1 Քրանք: Գումար 91 Քրանք:

Ա Ջ Գ

«Դրօշակի» խմբագրութիւնը, անկանոնութիւններէ խուսափելու համար, իր մասնաւոր ընթերցողներուն զրկած էր յայտարարութիւններ, որոշ հասցէներ պահան- ղելով անոնցմէ: Այն անձինք, որոնք անպատասխանի թողած են այդ յայտարարութիւնները, 1902 յունուար 1-էն սկսած անոնց հասցէներուն այլևս թերթ պիտի չ'ուղարկուի:

- 1) Բաց նամակների մի սերիա նշանաւոր յեղափո- խականների պատկերներով (Աղբիւր-Սերօր, Արարօ, Ա- շուտ-Թաթուլ, Բարկէն-Սիւնի, Գուրգէն, Եգիպտացի, Կարօ, Միսակեան, Պետօ, Վազգէն): Վաճառուում են տասնեակ- ներով: Իւրաքանչիւր տասնեակի գինն է մէկ Քրանք:
- 2) Ա Ղ Ե Լ Բ - Ս Ե ր օ ր Ե Ի մեծադիր պատկերը: Վա- ճառուում է երկու հատը միասին: Իւրաքանչիւր զոյգի գինն է մէկ Քրանք:

Գիտել՝ M. Gaspari, Roseraie, 68, Genève.

Լ Ռ Յ Ս Տ Ե Ս Ա Ի

Պ Ա Ր Ի Բ

Ա Չ Ա Տ Օ Ի Թ Ե Ա Ն Ճ Ա Ն Ա Պ Ա Ր Հ Ի Ն

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՑ

Գ Ի Բ Ի Ի

(ԱՊՏԱՏՊԱԿ «ԴՐՕՇԱԿ-ԻՑ»)

Գինն է 60 սանտիմ, ճանապարհածախսով 70 սան- տիմ: Գիտել՝

Rédaction du «Droschak», Genève (Suisse)

(Է. Ակնունի): «Թիւրք կառավարութեան դիմումները Դաշնակցութեան հետ բանակցելու» (վերջ): «Կոռուէնք» (Ա. Թեւեռեան): Լուրեր:

Թ. 6. Նշանաւոր եւրոպացիներէ կարծիքը Հայկական ինքրի մասին: Առաջնորդող՝ «Ամբոխային Տրամաբանութիւն, Բ.» (Քրիստոսափոր): Գուրդէնի եւ իր խմբի նահատակութիւնը: «Կովկասեան խաբրիկներ» (Է. Ակնունի): «Էլ մի՛ աղօթիր» (Ղարիբ): Լուրեր Երկրից եւ արտասահմանից: Յաւելուած Յուլ. 15. — «Վերակազմ. Հնչ. Կոռուէնք» տեսական հայեացքները:

Թ. 7. Արամ Արամեանի մահը: Առաջնորդող «Եղբայր եւք մենք» (Հայ-մակեդոնական դործակցութիւն): «Կովկասեան խաբրիկներ» (Է. Ակնունի): Նամակներ Երկրից: Յովսէփ Աստուրեան (Կենս.): «Մայրը» (Ղարիբ):

Թ. 8. Արամ Արամեան (Կենս.): Նշանաւոր եւրոպացիներէ կարծիքը Հայկ. ինքրի մասին: «Ամբոխային Տրամաբանութիւն, Գ.» (Քրիստոսափոր): «Բաց նամակ հայ ինտելիգենցիայի» (Հայ Ինտելիգենտ): Թղթակցութիւններ Երկրից: «Կովկ. խաբրիկներ» (Է. Ակնունի):

Թ. 9. Առաջնորդող «Մենք եւ մեր հակառակորդները»: Կախաղանից առաջ (Արամ Արամեանի նամակը): «Կովկասեան խաբրիկներ» (Է. Ա. նունի): «Կիրոյ» թարգ. Ամ. Զիպրիանիից: Լուրեր: Յաւելուած 15 Նոյեմբերի — «Վերակազմ. Հնչ. դործիչներէ բարոյականը»:

Թ. 10. Սերոբ-Աղբիւր (Կենս.): Առաջնորդող՝ «Ազատութեան կրակը»: Սերոբի մահը (նամակ Մոռչից): «Կովկասեան խաբրիկներ» (Է. Ակնունի): «Ազատութեան ճանապարհէն — Բանտապետը», «Ընկերը» (Ղարիբ): Յաւելուած 15 Դեկտեմբերի — Արփ. Արփիարեանը:

1900թ. ԸՅԵ 5 տեսել «Դրօշակ»ի 10 թիւ՝ Թ. 1-10:

Թ. 1. 1899-1900թ. տարեկան տեսութիւն: «Մեր քաղաքական համակիրները Թիւրքիայում» (Մակեդոնիա, Երիտասարդ Թիւրքիա, Քիւրդեր): «Հայդուկի Նոր Տարին» (գրական): «Նաստուրի կուրը»: Անդու-Տրանսպակեան պատերազմը: «Արիւնտութիւն» (Ղարիբ):

Թ. 2. Առաջնորդող՝ «Ամբոխային Տրամաբանութիւն, Դ.» (Քրիստոսափոր): Կիլիկիոյ կաթողիկոսական հարց: Եւրոպ. Հայ Ուսանող. Միութիւն: «Կովկասեան խաբրիկներ» (Է. Ակնունի): Լուրեր Երկրից:

Թ. 3. Գուրդէն (Կենս.): «Ամբոխային Տրամաբան-

ութիւն, Ե.» (Քրիստոսափոր): «Կովկ. խաբրիկներ» (Է. Ակնունի): «19րդ դար» (քաղաք-սոց. տեսութիւն): «Մչեցի Կարինէ» (Պետո, գրական): Լուրեր Երկրից:

Թ. 4. Առաջնորդող՝ «Ամբոխային Տրամաբանութիւն, Զ.» — վերջ (Քրիստոսափոր): Պարսկա-Տաճկական սահմանադրից: «Կովկ. խաբրիկներ» (Է. Ակնունի): «Ջաւոն» (Ղարիբ): Այլ եւ այլ լուրեր:

Թ. 5. Առաջնորդող՝ «Դէպի՛ Երկիր» (Է. Ակնունի): «Կովկ. խաբրիկներ» (Է. Ակնունի): «19րդ դար» (չար.): «Մաթէօ Ֆալկոնէ», Պր. Մերիմէ (գր.): Նամակներ:

Թ. 6. Նշանաւոր եւրոպացիներէ կարծիքը Հայկ. ինքրի մասին: «Պատմական Չարիքը» (Քրիստոսափոր): «Կովկ. խաբրիկներ» (Է. Ակնունի): «19րդ դար» (չար. բանակցութիւն): «Աչուզը» (Ղարիբ): Լուրեր:

Թ. 7. Առաջնորդող՝ «Ոճրադործը դահի մրայ» (Արդիւլ Համիդ): «Մուրեցիներ» (յեղագիտութիւն եւ ներքին թշնամիները): Բաց նամակ հայերուն (Տամատ Մահմուտ փաշա): «Կովկ. խաբրիկներ» (Է. Ակնունի): «Կոնու դաշտում» (Ղարիբ): Լուրեր:

Թ. 8. Առաջնորդող՝ «Միութիւն թիւրքերի հետ» (Քրիստոսափոր): «19րդ դար» (չար.): Հայկական Հարցը Փարիզի համաժողովներում: Լուրեր:

Թ. 9. Առաջնորդող՝ «Պրօ Արմենիա»: «Պատմական Չարիք» (Քրիստոսափոր): «Կովկ. խաբրիկներ» (Է. Ակնունի): «19րդ դար» (չար.): «Պրօ Արմենիա» յի առաջին համարի բովանդակութիւնը: Եւ այլն:

Թ. 10. Առաջնորդող՝ «Անվերջ դասեր»: «Կովկ. խաբրիկներ» (Է. Ա. նունի): «Պրօ Արմենիա» (Թ. 2 Է 3): Տիրացու Գրիգոր» (Ղարիբ): Նամակներ Երկրից:

1901թ. ԸԵԵ 5 տեսել 9 թիւ «Դրօշակ». Թ. 1-9:

Թ. 1. Հ. Յ. Դ. տասնամեակին նուիրուած բացառիկ թիւ, ճոխ, պատկերազարդ: Առաջնորդող՝ «Տասնամեակ — 1890-1900» «Դաշնակցութեան Տասնամեակին» — քերթուած (Հայ-Գոսսան): «Անցած Օրեր, Գալիք Օրեր» (Է. Ակնունի): «Վերջին Ժպիտը» (Արմէն Գարօ): «Տասնամեակին առջեւ» (Վար. Վահեան): «Հայկական Կարմիր Նաչ» (Ն. Ս.): «Պաշտօնական տղեկադիր (Բաբկէն վարդ. Ի տեղեկազիրը Պատրիարքին Տարօնի մասին): «Ազատութեան Ուրի» (Ղարիբ): «Դրօշակ»ի 10 տարուայ նիւթերի ցանկը:

Թ. 2. Առաջնորդող՝ «Կոռուէնք հայրերի դիպլոմատորդիքը»: «Կովկ. խաբրիկներ» (Է. Ակնունի): Սերոբ-

Աղբիւր (կենս.) : «19րդ դար» (չար.) : «Պրօ Արմենիա» (թ. 5, 6, 7, 8) : Լուրեր :

Թ. 3. Առաջնորդող՝ «Պատմական Չարիք» (Քրիստոսափոր) : Սերոբ Աղբիւր (չար.) : «Պրօ Արմենիա» (թ. 9, 10, 11, 12) : «Ուխտաւորներ» (Ղարիբ) : Պուլիարիոյ Ապրիլեան յեղափոխութիւնը : Թղթակցութիւններ Երկրից :

Թ. 4. Առաջնորդող՝ «Հայ-քրդական յարաբերութիւններ» (Քրիստոսափոր) : «Կոչ Քիւրդերին», Պէտէր խան-պէյի որդի Ապտիւլրահման : «Մայիսի 1ը Թիֆլիսում» : Սերոբ-Աղբիւր (չար.) : «19րդ դար» (չար.) : Պուլիարիոյ Ապրիլեան յեղափոխութիւնը (չար.) : Նամակներ Երկրից :

Թ. 5. Առաջնորդող՝ «Հայ-քրդական յարաբերութիւններ, Բ.» (Քրիստոսափոր) : Հայաստանի վիճակը : «Կովկ. Խաբրիկներ» (Է. Ակնունի) : Սերոբ-Աղբիւր (չար.) : «19րդ դար» (չար.) : «Պրօ Արմենիա» (թ. 13, 14, 15, 16) : «Դարբնի Երգը» (Ղարիբ) :

Թ. 6. Առաջնորդող՝ «Սասունի եօթնամեակը» : «Մրրկահաւը» (Մ. Գորկի) : «Խեղճ Հայեր» : Վերջին դէպքերը — Սասուն, Մուշ, Թղթակցութիւններ Երկրից :

րից : «Պրօ Արմենիա» (թ. 17, 18) : «Դարբնի Երգը» (չար.) (Ղարիբ) : Թ. 6ի յաւելուած՝ «Վերջին շաբաթ»-ուայ լուրեր :

Թ. 7. Առաջնորդող՝ «Արթուն լինենք» : «Հայաստանի վիճակը — Մուշ» : Թղթակցութիւններ Երկրից : Սերոբ-Աղբիւր (վերջ) : Պուլիարիոյ Ապրիլեան յեղափոխութիւնը : Խաղաղութեան X համաշխ. կոնգրեսը Գրասկովում եւ Հայկական Հարցը :

Թ. 7ի յաւելուած՝ «Վերջին Շաբաթ» :

Թ. 8. Առաջնորդող՝ «Սպասողական վիճակում» : Հայկ. Հարցը Ծրանս. Խորհրդարանին մէջ : Թղթակցութիւններ Երկրից — Մուշ, Վասպուրական : «19րդ դար» (չար.) : Ծրանսիայի սոցիալիստները եւ Հայկական Հարցը : «Կեանքի դիմաց» (Մ. Գորկի) :

Թ. 9. Չորս կախաղան — Պետրոս Սէրէմճեան եւ ընկերներ : Առաջնորդող՝ «Բանականութեան Չայնը» : Ալիշան (մահուան առթիւ) : «Հայերը» (Ամ. Չիպրիանի) : Թղթակցութիւններ Երկրից — Սղերդ, Խաբրերդ : «Կովկ. Խաբրիկներ» (Է. Ակնունի) : «19րդ դար» (չարունակութիւն) : «Խեղճեցէ՛ք Չայնը» (Ասլան-Ռ. Չարքարեան) : «Դարբնի Երգը» (Ղարիբ) :

